

Odkaz
ADAMA
SMITHA

Pohl'ady z Česka a Slovenska

Peter Gonda, Tomáš Krištofóry, Jan Mošovský (editori)

*Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika
Liberální institut*

*Odkaz
Adama Smitha
Pohľady z Česka a Slovenska*

Peter Gonda, Tomáš Krištofóry, Jan Mošovský (editori)

Odkaz Adama Smitha

Pohľady z Česka a Slovenska (zborník textov)

Editori:

Peter Gonda
Tomáš Krištofóry
Ján Mošovský

Autori:

Gregor Berzeviczy
Ondřej Čapek
Peter Gonda
Marek Hudík
Róbert Chovanculiak
Daniel Klein
Tomáš Krištofóry
Jan Mošovský

Prekladatelia:

Tomáš Bajus
Svetozár Gavora
Tomáš Krištofóry

© Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, Liberální institut. Bratislava. 2024.

ISBN: 978-80-89121-26-7

EAN: 9788089121267

*Zborník textov českých a slovenských autorov
a textu bratislavskej prednášky Daniela Kleina je
vydaný k 301. výročiu narodenia Adama Smitha.*

Bratislava, jún 2024.

„Ak sa máme múdro rozhodovať, tak musíme porozumieť základným princípom Adama Smitha, ktoré vysvetľujú, ako môže vzniknúť a prekvitať zložitý systém bez vládnych zásahov, ako môžeme spolupracovať bez donucovania a pochopiť, prečo vládne intervencie spôsobujú toľko škôd.“

Milton Friedman, Rose Friedmanová

„Smith mi pomohol pochopiť, prečo ľudia obdivujú politikov a ako je morálka zakotvená v podstate a štruktúre sveta.“

Russ Roberts

„Svet ešte nikdy nevidel dôležitejšiu knihu, ako je kniha Adama Smitha. Rozhodne žiadna kniha od čias Nového zákona nemala priaznivejšie dôsledky ako bude mať Bohatstvo národov, keď sa ešte viac rozšíri a prenikne hlbšie do mysli všetkých, ktorí majú čo do činenia s ekonomickými záležitosťami štátu.“

Christian Jakob Kraus

Obsah

I. Časť: Dedičstvo Adama Smitha - širší pohľad

Odkaz Adama Smitha pre dnešok (Daniel Klein, preklad: Tomáš Krištofóry, Svetozár Gavora)	8
Základy civilizovanej spoločnosti podľa Adama Smitha (Peter Gonda)	22
Adam Smith a prípad knihy navíc (Ondřej Čapek)	48

II. Časť: Adam Smith - pohľad na špecifické témy

Dělba práce a sdílená prosperita: Smithovy lekce pro současnost (Marek Hudík)	63
Skutočné náklady bezplatného školstva: Čo na to Adam Smith (Róbert Chovanculiak)	74
Smith vs. Schmitt: Mravnými citmi proti populizmu (Jan Mošovský)	88

III. Časť: Gregor Berzeviczy - uhorský a slovenský Smithovec

Odkaz Adama Smitha v diele uhorského osvieteniského ekonóma Gregora Berzeviczyho (Tomáš Krištofóry)	97
O obchode a priemysle Uhorska (Gregor Berzeviczy, preklad: Tomáš Bajus)	123
O autoroch	160

I. Čast'

Dedičstvo Adama Smitha - širší pohľad

Odkaz Adama Smitha pre dnešok

Daniel Klein

Prednáška, Bratislava, 5. jún 2023¹

Úvod

Ak pôjdete do Edinburghu v Škótsku k náhrobku Adama Smitha, bude tam napísané, že sa narodil 5. júna 1723. A dnes je práve 5. júna 2023. Takže je to dnes. V roku 1752 však posunuli kalendár o 11 dní. Som z toho trochu zmätený. Myslím, že ak vychádzame z nášho zmyslu pre rok, čo je 365 a štvrt dňa, Smith bude mať 300 rokov 16. júna.

V každom prípade, všetko najlepšie k narodeninám, Adam Smith!

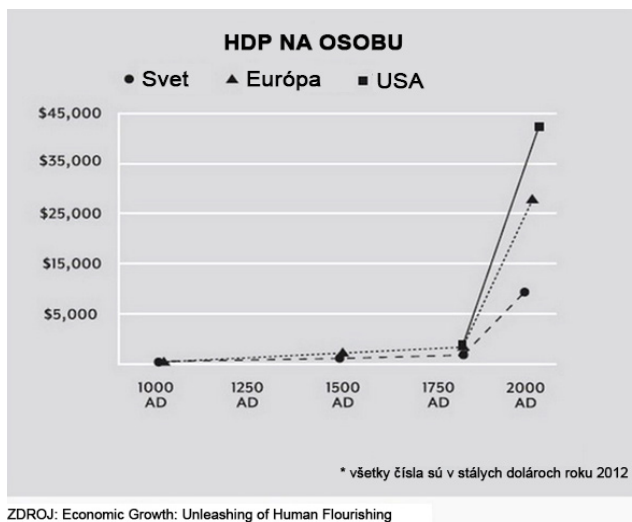
Chcel by som sa predstaviť ako niekto, kto rozvíja myslenie o Adamovi Smithovi a povie vám: „Toto si myslel Adam Smith.“ Ale som taký Smithovský, že som tiež pripravený dodať: a takto by ste mali myslieť aj Vy. Nie som len intelektuálny historik o Smithovi.² Tiež hovorím: „Verím tomu chlapovi!“

Morálne schválenie a hokejka ekonomického rastu

Hrubý domáci produkt na obyvateľa sa vo svete do konca 18. storočia len nepatrne zvýšil. Potvrdzujú to aj výsledky štúdie Economic Growth: Unleashing of Human Flourishing (Noell, Smith, Webb, 2013). A potom: „Bum!“ Je to dramatické, čo sa stalo. Presne v čase Smitha.

1 Pozn. prekl.: Verejná prednáška odznela v Bratislave 5. júna 2023 v rámci programu CEQLS (Conservative Economic Quarterly Lecture Series), ktorý organizuje Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika. Pre potreby zborníka bola editorsky upravená. Text bol autorizovaný. Prekladatelia: Tomáš Krištofóry, Svetozár Gavora.

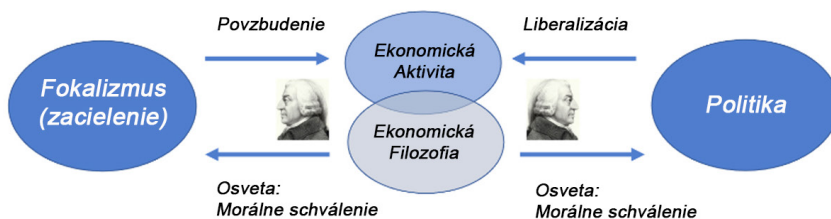
2 Pozri napríklad knihy Daniela Kleina o Adamovi Smithovi (Klein, 2023a, Klein, 2023b), ktoré sú aj on-line dostupné.

To, čo sa stalo, nebol nejaký konkrétny technologický objav.³ Boli to morálne a politické zmeny. A politické zmeny závisia od morálnych zmien. A teda téma, že určité veci potrebujú morálne schválenie. Akoby Boh povedal: „Chod' a urob to.“

Existujú dve morálne schválenia (Matson, 2022, Matson, 2023).

Jedno z nich je určené pre podnikateľov, robotníkov, obyčajných ľudí, pre každého: Je v poriadku usilovať sa o poctivý príjem. Ak zarobíte viac, je to v poriadku. A ak zarobíte veľa, je to tiež dobré. Adam Smith vychádza z oblúka kresťanskej filozofie, prirodzenej teológie a hovorí o Bohu v Teórii mravných citov. Otvorene a výslovne potvrdzuje Božiu prozretelosť. Prvé morálne schválenie hovorí každému, že je v poriadku usilovať sa o poctivý príjem, a keď dostanú tú veľkú zelenú, začnú hľadať nové cesty, nové spôsoby výroby. Nie je to len tvrďšia práca, dlhší pracovný čas, ale aj inovácia. „Dostal som nový nápad, o ktorom si myslím, že zarobí veľa poctivých príjmov.“ A za to sme tu dostali veľkú zelenú. To je jedna z vecí, ktoré sa stali.

Ďalšia vec, ktorá sa stala, je, že Smith a ďalší presvedčili zákonodarcov, aristokratov, aby to ľuďom umožnili. Sú to aj zmeny v politike, ako napríklad: „Nezastavujte to. Je to

3 Pozn. prekl.: O prekvapivo malej úlohe, ktorú Smith prisúdil technologickým zmenám doby, a o jeho teórii inštitucionálnych inovácií v kapitalizme či inovizme viď článok Mareka Hudíka v tomto zborníku.

vlastne dobré pre krajinu, vlastne je to dobré aj pre vašu vlastnú kasu, vašich vyberačov daní. Vyrobíme väčší koláč a vy si zoberiete určité percento a vláda bude tiež bohatšia.“

Dochádza k zmene politiky v liberálnom smere, k liberalizácii a k povzbudeniu ekonomickej aktivity, pričom oboje záviselo od morálnej autorizácie. Morálne authority sú životne dôležité pre nás všetkých a veľmi dôležité v spoločnosti.⁴

Jedným z veľkých problémov, ktoré dnes vo svete máme, je, že nemáme morálne authority. Tí, ktorí sa do tej role stavajú alebo dostanú veľa pozornosti, tak často v skutočnosti nestojí za pozornosť.

Smithova prvá kniha bola morálna. Je to kniha o cnosti, ktorú vydal v roku 1759 a stala sa vďaka nej veľmi slávny a uznávaný. O pár rokov neskôr bol v Glasgowe menovaný za profesora. Akoby to bol v skutočnosti ten veľký morálny človek. Zamyšľala sa nad morálnou teóriou; myslí na cnosť. „Dôverujeme tomu chlapovi ako morálnej autorite“.⁵ A potom v roku 1776 hovorí, dovoľte každému človeku presadzovať svoje záujmy vlastnou cestou na základe liberálneho plánu rovnosti, slobody a spravodlivosti.

Vidíme tu morálneho lídra, ktorý to morálne schvaľuje. Nie je to hocikajký chlap. Nie je to len niekto, kto práve napísal múdru knihu o ekonomike. Je to dôležitá morálna autorita. A tak sme dostali túto ranu veľkého obohatenia, ako Deirdre McCloskey nazýva čepel' hokejky v grafe dlhodobého ekonomického rastu (McCloskey, 2013).

Zrod klasického liberalizmu

Toto sú jeho roky [narodený 1723, zomrel 1790] a podstatné je, čo som práve spomenul, „umožniť každému človeku, aby sledoval svoj vlastný záujem podľa liberálneho plánu rovnosti, slobody a spravodlivosti.“

Smith a jeho skupina boli prví, ktorí túto filozofiu slobody pokrstili ako „liberálnu“.⁶ Slovo liberál pred 70. rokmi 18. storočia nemalo politický význam. Byť liberálny len znamenalo byť štedrý a vhodný. Bola to cnosť vo vašej osobnej súkromnej činnosti. Až od 70-tych rokov 18. storočia títo chlapi pokrstili to, čo uprednostňovali ako „liberálne“ výrazmi ako „liberálny plán“, „liberálny systém“, „liberálna politika“, „liberálne princípy“.

4 Pozn. prekl.: Niekoľko rokov po Smithovej smrti sa nemeckým Smithovcom podarilo urobiť ďalekosiahle ekonomické reformy. Že sa o niečo podobné v tej dobe snažil aj Gregor Berzeviczy z Veľkej Lomnice, sa dočítate v príspevku Tomáša Krištoforyho v tomto zborníku.

5 Pozn. prekl.: Smith bol morálnou autoritou pre svojich študentov a nasledovníkov. Článok Roberta Chovanculiaka v tomto zborníku prináša príklad poctivého správania Smitha ako profesora. Článok Jana Mošovského zase využíva Smitha ako morálnu autoritu v dnešnom kontexte, aby povzbudil v mladých liberálov, aby boli zástancami inštitúcií slobodnej spoločnosti a nie len odporcami štátu. V podobnom duchu, ale všeobecne koncipovaný, je aj príspevok Petra Gondu.

6 Pozn. prekl.: Autor štylizuje svoje texty pre širokú verejnosť, nie pre úzku vedeckú komunitu. „Krstom“ či „pokrstením“ sa má na myslí niekoľko vecí: Smith a jeho priatelia prekrstili slovo „liberálny“, zmenili ho na „liberalizmus“. Dali mu toto nové meno a nový politický význam.

Nazývam to pokrstením liberalizmu (Klein, 2022).

Prvým liberalizmom je smithovský liberalizmus.⁷ To je naozaj kotva storočie trvajúceho obdobia klasického liberalizmu. Takže, keď počujete ľudí, ktorí prichádzajú zo Spojených štátov a rozprávajú, ako keby ľavica bola liberálna, je to iné, nie je to prvý a pôvodný a podľa mňa ten najlepší liberalizmus.

Takže tu je ďalší príklad, kde Smith používa výraz „liberálny systém“. Opakuje to, „tento liberálny systém“, pretože posielala správu: Toto je slovo, ktorým nazývame našu perspektívu.

Môj článok o pokrstení prídavného mena „liberálny“ zobrazuje rôzne 2-gramy, „liberálne princípy“, „liberálne politiky“, „liberálne myšlienky“, „liberálne systémy“, „liberálna vláda“, „liberálny plán“ (Klein, 2023c).⁸ Článok predstavuje Ngram Viewer, ktorý ukazuje percento všetkých 2-gramov v miliónoch naskenovaných kníh a môžete vidieť, že toto rozkvitnutie je dielom Adama Smitha, Williama Robertsona a niektorých z ich ďalších priateľov.

A potom sa to uchytilo v Británii a potom neskôr dostanete -izmus pridaný k liberálnemu, ale to je to, na čom stavajú, preto sa to nazývalo liberalizmom, pretože sme mali túto ideu liberála.

Pri Smithovi je vždy dôležité, aby písal o tom, čo by mal politik robiť v politike. Hovorí, všeobecne povedané, dovoľte ľuďom, aby sledovali svoje vlastné záujmy vlastným spôsobom; inými slovami, nechajte ich na pokoji a nechajte ich robiť si svoje.

Integrovaný politický poriadok ako predpoklad Bohatstva národov

Predpokladá to zákonodarcu, vládu. V otázke, akú vládu by sme mali mať – demokraciu alebo aristokraciu? Koľko komôr parlamentu? Týmito otázkami politológie sa Smith priamo nezaobrá. Berie ich ako dané.

Politika znamená politické spoločenstvo. Najvyšším zriadením je národ, národný štát. Národný štát – integrovaný, stabilný, funkčný. Berie to ako dané. A za jeho čias v Británii to vo veľkej miere platilo.

Pre Britániu to bolo vlastne celkom nové. Pomyslite len na Slávnú revolúciu v rokoch 1688-1689. To bolo veľmi dôležité, ale stále sa potrebujeme dostať o niekoľko desaťročí neskôr. Tie predpoklady začínajú platiť až v Smithovej dobe. A potom Smith povedal: „Budem to len predpokladať a teraz poviem to, čo je dobrá politika.“

7 Pozn. prekl.: Klein u Smitha identifikuje klasický liberalizmus. Klein sa tiež hlási ku klasickému liberalizmu, na rozdiel od „liberalizmu ako inému slovu pre demokraciu“, „nového“ či „ľavicového liberalizmu.

8 Pozn. prekl.: Aj ďalší článok autora, ktorý zobrazuje ngramy slova „liberálny“, je online: <https://www.svensktidskrift.se/dan-klein-the-liberal-christening/>.

„Máme stabilný národný štát.“ Británia je ostrov. To pomáha, však? Je jasnejšie, aký je váš politický národ. Máme jednotný jazyk a tak ďalej. „Tak z toho teraz urobme liberálny národný štát.“

Obrázok fokalizmu pochádza od môjho priateľa Erika Matsona. Predstavuje dve morálne schválenia. Máte filozofa Smitha a existuje morálne schválenie čestného príjmu. Niečo, na čo sa môžete sústrediť, svoj vlastný príjem. Erik Matson to nazýva fokalizmus, morálne schválenie zamerania sa na veci, o ktorých viete a máte nad nimi kontrolu (Matson, 2022, Matson, 2023).

Každý je zodpovedný za to, aby slúžil vyššiemu dobru. Ale ako máme efektívne slúžiť vyššiemu dobru? Na celom svete sú obavy a problémy. K čomu môžem efektívne prispieť? Tie, ktoré sú mi blízke, tie, kde mám vedomosti, tie, kde mám vzťahy a očakávania a efektívnosť. To znamená blízko domova. Keď sa vzdialite od seba a svojej rodiny, priateľov a komunity, tak v tomto nebudete efektívni. Bez ohľadu na to, akí ste dobročinní, v skutočnosti nedokážete urobiť veľa dobrého.

Výraz malo by predpokladá môže⁹ a môže predpokladá vedomosti, dôveru a vzťahy. Kde môžete konať dobro? Možno môžete tvrdo pracovať a vyrábať veci, ktoré si ľudia skutočne chcú kúpiť, však? A potom dostanete odmenu poctivým príjmom. To je morálne schválenie tam dole na obrázku fokalizmu - usilovať sa o poctivý príjem a sústrediť sa na svoje vlastné veci. To potom oživí hospodársku činnosť inováciami.

Druhé morálne schválenie na obrázku hovorí tvorcovi politiky: Nechajte ľudí, aby to urobili! Laissez faire. Dovoľte každému, aby svoj vlastný záujem sledoval vlastnou cestou. To sa prejaví v liberalizovaných podmienkach pre priemysel a obchod, a tak získate veľké obohatenie, ako sme videli.¹⁰ Toto sú dve morálne schválenia, jedno vľavo a druhé vpravo. Tam. To je veľký príbeh, ktorý pre vás mám.

Od kresťanstva k liberalizmu

Na obrázku je obal Siedentopovej knihy *Inventing the Individual*, čiže *Objavenie jednotlivca* (Seidentop 2014). Verím, že táto kresťanská téza je veľmi dôležitá. Je to veľmi dlhý príbeh, ale v skutočnosti si myslím, že kresťanstvo je dosť revolučné. P.J. Hill hovorí o židovsko-kresťanskej koncepcii človeka a o tom všetkom, čo umožňuje liberálnu myšlienku (Hill 2000).

9 Pozn. prekl.: Autor tu naráža na problém „je“ verzus „má byť“, čo je od Maxa Webera základný problém spoločenských vied.

10 Pozn. prekl.: v grafe dlhodobého ekonomického rastu v tvare hokejky.

Je tu aj ďalší príbeh o tomto objavení sa klasického liberalizmu, a to na vrchole hrebeňa so Smithom v roku 1776.¹¹ Začíname tlačiarenským lisom, v tradičnej spoločnosti. A potom prichádza kníhtlač. Myslím si, že tlačiareň je dôležitým východiskovým bodom. S ním sa interpretácia sveta úplne otvára a ľudia môžu zrazu súťažiť medzi sebou s rôznymi interpretáciami vecí. To viedlo k odštiepeniu a konfliktom medzi cirkvami a vojnám a všetkým druhom šialených vecí.

Nakoniec vo vláдах a medzi nimi prevážil názor, že to nefunguje, takže možno musíme ustúpiť zo spôsobu, akým sme viedli tradičnú spoločnosť. Vlády zvykli riadiť spolu s cirkvou v tradičnej spoločnosti najvyššie záležitosti.

Na začiatku modernej éry došlo k inverzii zamerania vlády. Čo mám na mysli pod pojmom inverzia?

11 Pozn. Prekl.: Autor má na mysli kumulované celospoločenské zmeny od vynálezu kníhtlače v 15. storočí, k čomu neskôr pribudlo prirodzené právo, čiže právny systém so zameraním na ochranu života, vlastníctva a osoby, a vyvrcholilo to Adamom Smithom a jeho generáciou, ktorá prekrstila liberalizmus na politický program.

Táto inverzia vedie k tomu, čo nazvem prirodzeno-právna veda a potom k Adamovi Smithovi. Melzer vysvetľuje tento prístup vo svojej knihe (Melzer, 2020).

Zatiaľ čo v tradičnej spoločnosti vláda vedie a stará sa o najvyššie veci, ktoré pre nás znamenajú najviac, ukazuje cestu a organizuje komunitu a kolektívnu skúsenosť a vedie ich k tomu, čo je najzmysluplnejšie. Dalo by sa povedať aj najvyššie veci.

Po celom tomto konflikte s vojnami, reformačnými a náboženskými vojnami, prišla táto nová filozofia, ktorá povedala: „Pozrite sa, možno by mala vláda urobiť namiesto toho, aby viedla hore k Bohu na obrázku poriadku či reťazi bytia, že by sa mala zamerať na podklad a chrániť sa pred najhorším zlom.“ Inými slovami, nedávajte nám veľké dobrá, veľké vyššie dobrá, ale chráňte nás pred najhorším zlom, pred ľuďmi, ktorí nám kradnú, pred chaosom, násilím atď.

V 16. až 17. storočí vzniklo nové zameranie, na štúdium práv, základných práv a povinností, aby sa vytvoril základný operačný systém. Potom sa to ukáže ako liberálny plán, ktorý má určité nebezpečenstvá, ale v podstate poskytuje, čo od neho očakávame. Jeho idea sa nezameriava na najvyššie veci. Liberalizmus neznamená „Hovorím vám, ako najst zmysel života“. Ak k liberalizmu pristupujete ako k náboženstvu, ako k návodu na to, čo má zmysel, myslím si, že z neho budete veľmi sklamaní. V skutočnosti taký nie je.

Ale liberalizmus sa do určitej miery pohráva s priestorom vyšších vecí tým, že hovorí: „Pozri, nechod' tam“, menovite veľmi antiliberálnej filozofii veľkej vlády. Ak ste za to, aby vláda poskytovala najvyššie veci,¹² pozeráte sa na vládu ako na náhradu náboženstva a chcete, aby vláda viedla vyššie veci v živote. Liberalizmus miesto toho hovorí: „Nie, nechodte tam. To je mimo.“

Ale pokiaľ ide o to, čo zostalo, je to vaša zodpovednosť. Bude to vaša rodina, vaša práca, vaše priateľstvá, vaše umenie, vaše učenie? Všetko vo vašom osobnom živote, to všetko budú vaše najvyššie veci. „Nemáme odpovede za vás. To je vaša zodpovednosť.“

Mnohým sa táto zodpovednosť nepáči. Upierajú sa na kolektivismus. Ja hovorím: Bohužiaľ. Pretože to ubližuje všetkým ostatným.

Liberalizmus nezrádza vyššie veci. Ale v skutočnosti vám nedáva odpoveď. Neponúka ľuďom odpovede. Smith hovorí, že je lepší než alternatívy.

A je to dobro celku, čo musí byť základom pocitu liberalizmu, že je lepší. A presne taký je ľudský život.

Títo teoretici prirodzeného práva¹³ analyzovali nižšie veci, základný operačný sys-

12 Pozn. prekl.: „Najvyššie veci“ sú záležitosti viery alebo neviery človeka. Sú to naše najvyššie hodnoty. Autor jemne našlapuje z rešpektu pred čitateľom, ktorý môže najvyššie veci vnímať vlastným spôsobom. Podľa neho nám liberalizmus nepovie, čo si máme myslieť alebo v čo máme či nemáme veriť. Nechá to na nás, a sústreď sa na tie „nižšie veci“, ktoré sú ale životne dôležité tu na zemi - život, majetok, sloboda.

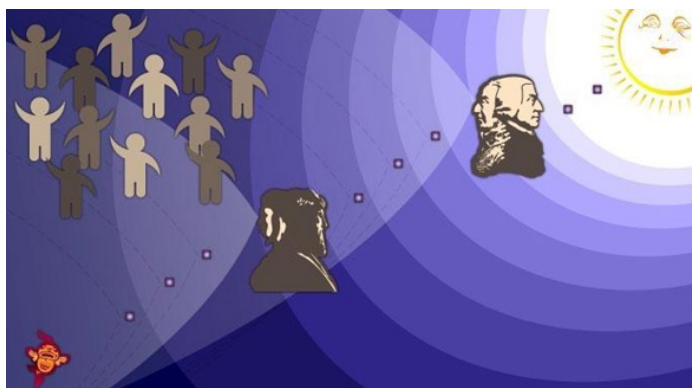
13 Pozn. prekl.: Autor má na mysli teoretikov prirodzeného práva ako Hugo Grotius (1583-1645) či Samu- el Pufendorf (1632-1694).

tém, základné práva a povinnosti v práve. Táto právna veda je skutočne dôležitou súčasťou príbehu a toto sú niektoré z jeho veľkých postáv.

Hume je tiež súčasťou tohto príbehu. Nie je nevyhnutne považovaný za teoretika prirodzeného práva. Ako však vysvetľuje Stephen Buckle a ďalší, Hume je teoretik prirodzeného práva, je len veľmi kreatívny a originálny (Buckle, 1993).

Ďalší spôsob, ako sa pozrieť na tieto desaťročia alebo tieto storočia: Máte svoju právnu vedu a politickú teóriu a máte Huma a Smitha. Tí boli aj kamaráti. Smith urobil zo slova liberál označenie a potom, ak chcete, môžete premietnuť slovo liberáli dozadu na ostatných teoretikov prirodzeného práva. Tí sú súčasťou tohto celého oblúka. Nazvime ich proto-liberáli. To je ďalší spôsob uvažovania o celom tomto dlhom vývoji.

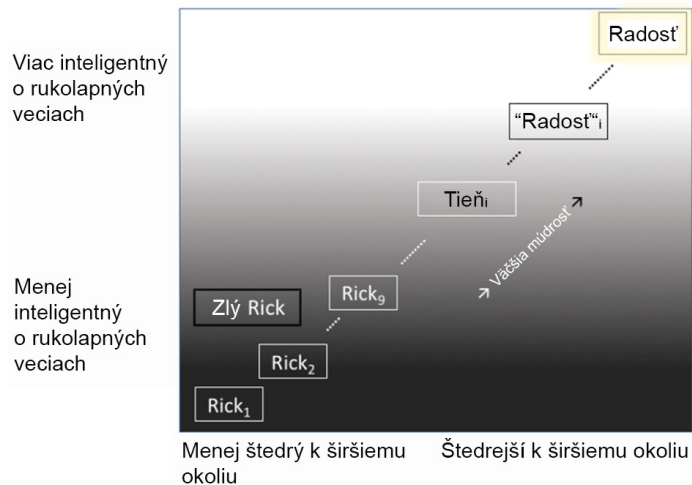
Smithova prvá kniha Teória mravných citov, je o cnostiach. Je to o cnostiach, ktoré máte praktizovať. Existujú skutočne krásne a stále prijímajúce cnosti štedrosť, priateľstvo, veľkodušnosť, pohostinnosť, zdržanlivosť a dobročinnosť. Ale je tu jedna cnosť, ktorá je veľmi špeciálna a týka sa všetkých tých vecí z právnej vedy, o ktorých som práve hovoril.¹⁴

Smith má celý tento prístup nestranného pozorovateľa. Obrázok vyššie to skvelo ilustruje. Tu sú rôzni ľudia v hrudi. To je tvoje svedomie a musíš ho rozvíjať. Vidíte, začali sme ako žaba a tam hore je Boh alebo Bohu podobná bytosť. A človek v hrudi je zástupcom Boha v každom z nás. Nie nevyhnutne dobrý zástupca. Ale je to všetko, s čím máme pracovať. Takže sa riadte svojím svedomím.

A potom je tu ďalší obrázok, opäť podobný s Bohom alebo 'Radostou'. Pochádza z článku o „nestrannom divákovi“ (Klein, Matson, Doran, 2018). Pracujem s alegorickou božskou bytosťou, ktorú nazývam „Radosť“, pre prípad, že nie ste striktné veriaci teisti. Ide o podobný postup nestranného diváka.

14 Pozn. prekl.: Autor naráža na cnosť sympatie, schopnosť projektovať sa či vcítiť sa prežívania toho druhého. Ak budeme pracovať s touto sympatiou, uschopní nás to stať sa čoraz lepšími nestrannými divákmi či nestrannými pozorovateľmi. Tam smerujú aj jeho ďalšie argumenty.

Obrázok 1: Spektrum divákov, ktorí môžu byť považovaní za "nestranných"

Komutatívna spravodlivosť chráni život, osobu, vlastníctvo a dohody

Vráťme sa k tejto špeciálnej cnosti, komutatívnej spravodlivosti. Je to „púha“ spravodlivosť. Je to základná spravodlivosť, ktorej najsvätejšie zákony chránia osobu, majetok a splatné sľuby. Život (osoba), majetok a zmluva. Ako keby s vami niekto uzavrel zmluvu. To sú veci, na ktoré sa vzťahuje táto dôležitá spravodlivosť. Toto je základný operačný systém. „Nezahrávaj sa s vecami iných ľudí.“ Existujú rôzne druhy spravodlivosti; táto sa nazýva komutatívna.

Ľudia z prirodzeného práva¹⁵ hovorili, že existujú rôzne krajiny, rôzne spoločnosti, rôzne miesta na zemi, rôzne časy v histórii. Ak sa pozrieme na ktorékoľvek z nich, môžeme si predstaviť, čo považovali za veci ako osoba, majetok, splatné sľuby. Napríklad to, čo sa považuje za „veci“. A to bola jedna vec, ktorou sa zaoberala prirodzeno-právna veda.

A čo spôsobilo, že to patrí skôr jednej osobe ako inej osobe, alebo to nebolo vôbec nikoho? Možno to nebolo nikým vlastnené, ako obecná pastvina.

A čo je veľmi dôležité, čo sa ráta ako zamiešanie sa s tým? Aké sú formy zamiešania sa? Čo je podvod? Čo je obťažovanie? Čo je to nezákonný vstup?¹⁶

To všetko je súčasťou prirodzeno-právnej vedy. A hoci sa odpovede v dejinách líšia, v celej histórii existuje jednota a uniformita na základe toho, ako ľudia v tej spoločnosti uvažovali o veciach a problémoch.

Aby ľudia mohli ísť vpred, rásť a dokonca prežiť, museli sa príliš nezahrávať s vecami

15 Pozn. prekl.: Autor má na mysli už zmienených teoretikov prirodzeného práva Huga Grotia a Samuela Pufendorfa.

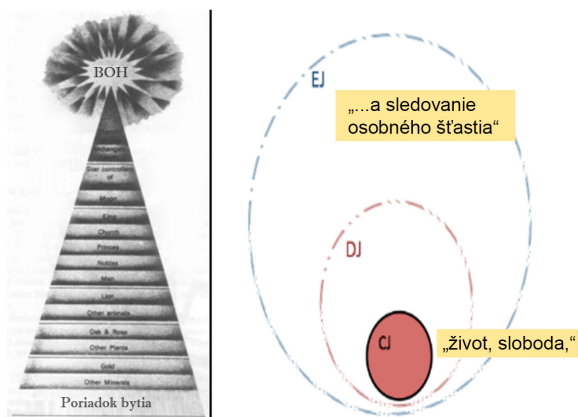
16 Pozn. prekl.: Ide o právne otázky spojené s tým, čo to znamená právne nedovoleným spôsobom sa zaplietť do záležitostí iných, do ich života, osoby a vlastníctva.

iných ľudí. Existuje teda uniformita, ktorú majú spoločnosti, ktoré prežijú a zapíšu sa do histórie. To je základný zákon nezahrávať sa s vecami iných ľudí. Inak by to neprežili. Ľudia z prirodzeného práva vypracovali tieto záležitosti pred Bohatstvom národov v jurisprudencii a potom, ako dieťa toho, prichádza liberalizmus.¹⁷

Snažím sa tu zdôrazniť, že liberalizmus vychádza z celého tohto širokého spoločenského posunu, ktorý hovorí: „Pozri, vláda, začíname byť príliš komplikovaní. Spoločnosť je príliš veľká a komplikovaná.“ Po roku 1440, po tlačiarskom lise, sa vláda stále pokúšala udržať tradičnú spoločnosť. Čo len robíme, keď budú skúšať rôzne nápady, rôzni vodcovia budú mať rôzne nápady a potom pôjdu do vojny? To nechceme. Nová myšlienka znela: „Sústredme sa na ochranu základných vecí a dovoľme ľuďom, aby sa zaoberali vlastnými dobrovoľnými vzťahmi Sloboda!

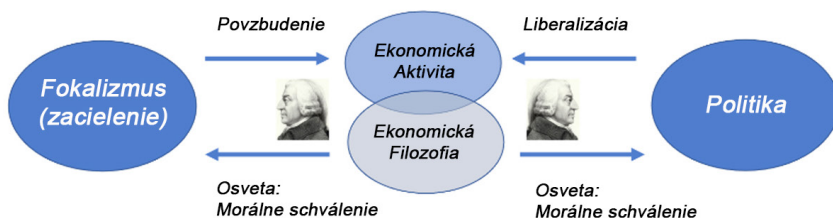
Myšlienka slobody, moderná myšlienka slobody je u Smitha výčnievajúca. Je obrátenou stranou tejto spravodlivosti, komutatívnej spravodlivosti. Toto je línia tohto všetkého a Smith si uvedomuje, že potrebujeme celú verejnú filozofiu. Vychádza z toho celý verejný program liberalizmu. Takže to je chrbtica liberalizmu: komutatívna spravodlivosť a sloboda. Nie srdce a nie hlava. Je to chrbtica. Ak nemáte chrbticu, ste len ochabnutá hmota. Veci sa zdegenerujú. Obávam sa, že to sa nám môže stať.

Bohatstvo národov morálne schvaľuje honbu za poctivým príjmom. Morálne oprávňuje túto prezumpciu slobody. Môžete si spomenúť na inú vec z roku 1776, Deklaráciu nezávislosti, kde Thomas Jefferson hovoril o živote, slobode – to je komutatívna spravodlivosť, to sú nižšie veci, ktoré chránia tých, ktorí nešliapu, nešliapu po mne. Veľkí Američania hovoria: „Nešliap po mne!“ Prečo? Aby ste mohli ísť za šťastím. Každý z nás to určite urobí trochu inak a liberalizmus nepredstiera, že vás v tomto úsilí skutočne nasmeruje.

17 Pozn. prekl.: Ondřej Čapek v článku v tomto zborníku rekonštruje rolu prirodzeného práva zo Smithových prednášok o jurisprudencii pre jeho prístup či metódu skúmania spoločenských vied. Tým ospravedlňuje Smitha, že napísal dve veľké knihy a nie len jednu ekonomickú. Prispieva k diskusií, kto bol skutočný Adam Smith.

Toto všetko sa stalo a dostali sme veľké obohatenie.

To hovorím podľa Erika Matsona, ktorý publikoval svoj článok v časopise Journal of the History of Economic Thought (Matson, 2023). Toto je morálne schválenie určené pre aristokratov, zákonodarcov, ľudí, ktorí v parlamente hovoria: „Hej, liberalizujte. Je to dobré pre všetkých. Je to vlastne veľkorysé a liberálne, ako veľkorysé, ako aj slušná liberálna vec, nechať ľudí ísť za svojim vlastným šťastím.“ Počúvajú ho. Viete, Adam Smith ovplyvnil aristokratov, s ktorými sa spriatelil. Bol priateľom politikov a snažil sa ich viesť a presvedčať. A oni ho počúvali.

Potrebujeme obmedzenia vlády

Jedna z krás aristokracie bola, že vládlo veľmi málo ľudí. Preto ľudia, ktorí vládli, cítili zodpovednosť za vládnutie a po druhé, všetci ostatní boli ako: „Tí bastardi nám vládnu. Ani na sekundu im neveríme.“ Neboli ľahkou obeťou propagandy a vymývania mozgov.

Dnes si veľa ľudí myslí: „My sme vládcovia, pretože viete, že sme demokracia a my vládžeme. Tak prečo by sme mali mať obmedzenia na vládcov? Prečo by sme v demokracii mali mať obmedzenia na vládu? My sme vláda. Prečo by sme sa chceli obmedzovať? Chceme byť schopní robiť všetko, čo je dobré.“

Ale v aristokracii, kde 95 percent ľudí hovorí: „Tí bastardi majú ostrohy na našom boku, jazdia po nás. Chceme pre nich limity.“

Časy v mnohých ohľadoch urobili túto liberálnu myšlienku príťažlivou pre rôzne časti spoločnosti. To dáva zmysel. Toto je zrejmy systém prirodzenej slobody.

Je úplne jasné, ako to Smith prezentuje fokalizmom: každý jednotlivец sa neustále namáha, aby našiel lukratívne zamestnanie pre akékoľvek zdroje, ktoré má. Preskúmanie vlastného prospechu ho však prirodzene alebo skôr nutne vedie k tomu, že preferuje to zamestnanie, ktoré je najvýhodnejšie pre ostatných. Predpokladá, že ten chlap zarába svoje peniaze čestne, čo je v rámci liberálneho plánu rovnosti, slobody a spravodlivosti.

Zbohatnete tým, že budete slúžiť iným ľuďom, pretože vaše peniaze závisia od dobrovoľnej účasti ľudí, s ktorými jednáte a obchodujete. Toto vysvetľoval Smith. Človek má v úmysle len svoju bezpečnosť. Toto je teraz súkromný investor a nasmeruje toto odvetvie takým spôsobom, aby jeho produkcia mala hodnotu, pretože mu to prinesie príjem. Má v

úmysle len svoj vlastný zisk a je v tom, ako v mnohých iných prípadoch, vedený neviditeľnou rukou k presadzovaniu cieľa, ktorý nebol súčasťou jeho zámeru.

Takže tento fokalizmus funguje vďaka dynamike systému. Ak chcete lepšie bývanie, nechajte ľudí budovať bývanie, nechajte ich inovovať, nech si robia vlastné obchody, nech si prenajímajú svoje bytové jednotky, nech nájdu to, za čo ostatní radi zaplatia. To isté v starostlivosti o deti, to isté na akomkoľvek trhu práce, to isté v poľnohospodárstve. Liberálny plán bol pravdivý vtedy, platí aj teraz.

Nehovorím, že v každom jednom prípade by sme mali mať absolútne laissez faire. Smith to nepovedal. Robil výnimky. Ale predpoklad by mal byť v prospech toho, a ak chcete urobiť výnimku, dôkazné bremeno by malo byť na vás. Presne ako s prezumpciou nevinu. Povedzme, že ja som obžalovaný a povedzme, že moja manželka je prokurátorka a verte mi, že to nie je až tak ďaleko od reality. Na nej je dôkazné bremeno, aby dokázala, že som vinný. Nie je to tak, že by som musel dokazovať, že som nevinný. Musíš dokázať, že som vinný, miláčik. V každom prípade, to je myšlienka prezumpcie slobody.

Smith hovorí, že by sme mali mať prezumpciu slobody. Ak chcete urobiť výnimku, musíte pripraviť dobrý prípad a prekonať dôkazné bremeno.

Liberálny plán je o odstraňovaní prekážok. Takže ľudia môžu robiť vzájomne výhodné obchody a všetky tieto oblasti činnosti. Je to výsledok neviditeľnej ruky, že z toho pochádza spontánny poriadok. Že zlepšuje dobro celku. Opäť sú to fokalizmus a prezumpcia slobody, dve morálne schválenia.

Bohatstvo národov bolo pomerne komplexným prehľadom politik, takže podáva veľmi široký prehľad a vytvára perspektívu pre moderný národný štát, z ktorého chce urobiť liberálny národný štát.

Teraz o slove liberál. Smith a jeho priatelia najskôr definovali politického liberála a bolo to tak až do konca 19. storočia. Potom liberálna strana v Británii zmenila svoju povahu. Zmenilo sa myslenie. Stále sa volala liberálna strana, ale začala byť viac kolektivistická. Potom sa začalo hovoriť o „novom liberalizme“. A potom ľudia povedali, že máme tento nový liberalizmus. A preto iní začali rozprávať o starom liberalizme! Vtedy sa začali objavovať dva rôzne významy slova liberalizmus. Odvtedy žijeme s oboma.

Existujú rôzne významy slova „liberálny“. Tu sú tri jeho tváre: Je tu Adam Smith a David Hume a ich liberalizmus 1.0.¹⁸ Po druhé, niekedy sa liberalizmus spája s demokraciou. Ale po tretie, potom je tu moderné chápanie, najmä v Severnej Amerike (Kanada, Spojené štáty americké), kde liberálny často znamená viac vlády. Ovládnutie spoločenských záležitostí štátom.

Poznamenávam tu, že si myslím, že Smith, Hume a Burke boli veľmi liberálni v tom, aká by mala byť politika národa. Ale čo sa týka reformy národa alebo zriadenia, boli skôr

18 Pozn. prekl.: ide o klasický liberalizmus.

konzervatívni. Môžem do toho ísť, ale to znamená, že si myslím, že sú konzervatívni, ich liberalizmus je konzervatívny. Myslím si, že stojí za to použiť výraz konzervatívny liberalizmus (pozri kapitolu 5 v knihe Klein, 2023a).

Záver

Dnes by sme si mali prečítať Adama Smitha. Obe knihy. On hlboko ovplyvnil našu históriu, náš svet. Je skutočne na vrchole hrebeňa tohto dlhého oblúka od tlačiarenskeho lisu. Mohli by ste sa dokonca vrátiť ku kresťanstvu, ale on je naozaj na tom liberálnom vrchole a medzi vedcami tu je veľmi živý a dôležitý rozhovor o skutočnom Adamovi Smithovi.¹⁹ Mali by sme o tom skutočne premýšľať, pretože je to spôsob uvažovania o celej histórii toho, kto sme, ako sme sa sem dostali, kam by sme mali ísť alebo kam práve ideme.

Všetky sú to veľké, dobré a dôležité otázky, ktorým podľa mňa zúfalo potrebujeme lepšie porozumieť.

Literatúra

Buckle, S. (1993). *Natural law and the theory of property: Grotius to Hume*. Oxford: Oxford University Press.

Hill, P. J. (2000). Environmental theology: a Judeo-Christian defense. *Journal of Markets & Morality*, 3(2), 158-172.

Klein, D. B. (2022). The Liberal Christening. *Svensk Tidskrift*. Dostupné online: <https://www.svensktidskrift.se/dan-klein-the-liberal-christening/>

Klein, D. B. (2023a). *Central Notions of Smithian Liberalism*. Vancouver: CL Press. Dostupné online: https://clpress.net/site/assets/files/1105/central_notions20pubview.pdf

Klein, D. B. (2023b). *Smithian Morals*. Vancouver: CL Press. Dostupné online: https://clpress.net/site/assets/files/1091/smithian_morals_11.pdf

Klein, D. B. (2023c). 'Liberal' as a Political Adjective (in English), 1769–1824. Článok má byť publikovaný v *Journal of Contextual Economics – Schmollers Jahrbuch*. Working paper je dostupný online: https://brownstone.org/wp-content/uploads/2023/11/Klein-JContextEcon_13.pdf

Klein, D. B., Matson, E. W., & Doran, C. (2018). The man within the breast, the supreme impartial spectator, and other impartial spectators in Adam Smith's *The Theory of Moral Sentiments*. *History of European Ideas*, 44(8), 1153-1168.

Matson, E. W. (2022). *Adam Smith's Synergistic Moral Authorizations*. *Adam Smith Works*. Dostupné online: <https://www.adamsmithworks.org/documents/mat->

19 Pozn. prekl.: Ondřej Čapek je vo svojom článku v tomto zborníku inšpirovaný práve vedeckou diskusiou o skutočnom Adamovi Smithovi.

son-smith-moral-authorizations

Matson, E. W. (2023). The edifying discourses of Adam Smith: Focalism, commerce, and serving the common good. *Journal of the History of Economic Thought*, 45(2), 298-320.

McCloskey, D. N. (2013). Tunzelmann, Schumpeter, and the hockey stick. *Research Policy*, 42(10), 1706-1715.

Melzer, A. M. (2020). *Philosophy between the lines: The lost history of esoteric writing*. Chicago: University of Chicago Press.

Noell, E. S., Smith, S. L., & Webb, B. G. (2013). *Economic growth: Unleashing the potential of human flourishing*. Washington, D.C.: AEI Press.

Siedentop, L. (2014). *Inventing the individual: The origins of Westernwestern liberalism*. Cambridge: Harvard University Press.

Smith, A. (1982a). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Indianapolis: LibertyFund.

Smith, A. (1982b). *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis: Liberty Fund.

Základy civilizovanej spoločnosti podľa Adama Smitha

Peter Gonda¹

Úvod

Dnes sa paradoxne čoraz viac odkláňame od princípov a spoločenských inštitúcií trhového kapitalizmu a pravidiel slobodnej spoločnosti, vďaka ktorým funguje civilizovaná spoločnosť a žijeme v najlepších historických časoch. Keďže sú častokrát nepochopené a spochybňované, tak silnie nedôvera verejnosti k nim a rastie rozsah právomocí a intervencií politikov. Podkopávame si tým civilizačné základy a zdroje bezprecedentnej prosperity a slobody. Nemali by sme zabúdať na slová ekonomického historika Joela Mokyra, že pokrok je neodvratný, ak je vietor silnejší ako protivietor (Boettke, 2020, s. 339).

Nebezpečný civilizačný protivietor nabera na sile prostredníctvom rozmachu kolektivismu a politického populizmu.² Mnohí politici sa snažia predizajnovat spoločnosť. Do určitej miery sa im to aj darí, lebo ľudia sa výmenou za politicky deklarované riešenia bezpečnosti, kríz, inflácie, „sociálnej spravodlivosti“ či „národných záujmov“ dobrovoľne vzdávajú ďalších častí ich slobôd.

Politici a technokrati tak čoraz viac deformujú a finančne a regulačne zaťažujú trhovú ekonomiku. Zároveň ostatným odoberajú väčší podiel z ich slobody a zodpovednosti. Podporujú nekultúru nárokovateľnosti a závislosti od štátu a brzdia reálne podnikanie. A tým prehlbujú antikapitalistickú mentalitu. Rast a vplyv štátu v ekonomike živia aj ekonomické mýty a omyly v realite ako mýtus obeda zadarmo a mýtus vnímania trhu ako hry s nulovým súčtom. Ich spoločným menovateľom je omyl spoločenských dizajnérov o potrebe a účinnosti usmerňovania a manažovania ekonomiky a spoločnosti.

1 Ďakujem spolueditorom Tomášovi Krištofórymu a Janovi Mošovskému za cenné pripomienky a inšpiratívne námety k textu. Za jeho podobu však nesiem zodpovednosť iba ja.

2 Téma autoritárskeho populizmu sa venuje Jan Mošovský v texte tohto zborníka „Smith vs. Schmitt: Mravnými city proti populizmu“.

Podkopávame si aj morálne, resp. morálno-právne, civilizačné základy dnešných spoločností, napríklad rovnosť pred právom a celkovo panstvo práva. Oklieštuje ho aj slovenská vláda, ktorá vzišla z parlamentných volieb v septembri 2023. Ďalším problémom je napríklad na Slovensku stále nedostatočný rešpekt ľudí k dohodám, vlastníctvu a k iným základným univerzálnym hodnotám a princípom slobodnej spoločnosti.

Najvyšší čas zastaviť a zvrátiť tento trend. A na to potrebujeme argumentačne podloženú obranu základov dnešnej civilizovanej spoločnosti. Môže nám v tom pomôcť Adam Smith, ktorý sa narodil pred vyše 300 rokmi a pôsobil pred približne 250-timi rokmi? Na rozdiel od skeptikov to vidím inak a nižšie približujem môj pohľad na základy dnešnej spoločnosti podľa jeho myšlienok.

Spontánny poriadok a prirodzená sloboda v spoločnosti

Ak chceme porozumieť podstate fungovania kapitalistickej (komerčnej) spoločnosti s jej spoločenskými inštitúciami podľa opisu Adama Smitha³, tak v prvom rade by sme nemali akceptovať zúžené a hlavne pokrivené interpretácie jeho posolstva. Často je totiž prezentované ako spoločnosť egoistických jednotlivcov, ktorí nezohľadňujú ostatných a v spoločenských interakciách sa nechávajú viesť lakomstvom a chamtivosťou.⁴

Symbióza trhu a morálky ako súčasť spoločenskej evolúcie

Reálny odkaz Adama Smitha je širší a odlišný. S chamtivosťou nemá nič spoločné a už vôbec nie ako s cnosťou.⁵ Smith zanechal prostredníctvom kníh *Bohatstvo národov*⁶ z roku 1776 a *Teória mravných citov* z roku 1759 vzájomne dopĺňajúci a prepojený pohľad na spoločnosť, ktorá je kombináciou ekonomického a

3 Smith používal pojem „komerčná spoločnosť“, nie kapitalizmus. Pojem „kapitalizmus“ ako spoločenský systém sa v textoch začal objavovať až od polovice 19. storočia. Prví ho používali jeho kritici ako Louis Blanc a následne napríklad jeho najznámejší kritik Karl Marx. Aj keď Smith nikdy nepoužil tento pojem, prvý komplexne opísal fungovanie systému trhovej ekonomiky s garantovanými vlastníckymi právami a celkovo ekonomickou slobodou. A ten je dnes známy pod týmto označením.

4 Tému, že kapitalizmus závisí od premisy, že chamtivosť je dobrá, spopularizoval napríklad v ostatných desaťročiach film Olivera Stonea *Wall Street* (1987).

5 Aj napríklad Gregor Berzeviczy (1763-1822) z Veľkej Lomnice videl morálny odkaz Smitha. Potvrdzujú to texty v tretej časti tohto zborníka „Gregor Berzeviczy: uhorský a slovenský Smithovec“.

6 Celý názov knihy je „Skúmanie podstaty a príčin bohatstva národov“ (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*). V češtine vyšla kniha v troch vydaniach pod názvom *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*: v roku 1958, v roku 2001 (na ktoré sa odvolávam v texte) a v roku 2023.

morálneho správania ľudí. Tí sú v medziosobných vzťahoch primárne motivovaní vlastným záujmom (sebaláskou),⁷ ale zároveň zohľadňujú ostatných, s recipročným rešpektom k iným v spoločnosti a s empatiou a dobročinnosťou v osobných vzťahoch k blízkym, teda k rodine a kamarátom.

„Smith chápal človeka ako prirodzene dobročinného voči známym a príbuzným a ako fungujúceho na základe recipročných úvah o vlastnom záujme s cudzími ľuďmi. Jeho dve knihy možno chápať tak, že sa zaoberajú rôznymi sférami – osobnou (v Teórii mravných citov) a neosobnou (v Bohatstve národov). Spájajú sa ako opis ľudskej prirodzenosti a nabádanie k správne správaniu ľudí v spoločnosti.“ (Klein, Matson, 2023) V nich tak komplementárne opisuje správanie ľudí v rôznych spoločenských prostrediach a ucelene aj fungovanie ľudskej spoločnosti.

Takéto správanie ľudí sa v spoločnosti historicky vyvinulo spontánne ako súčasť spoločenskej evolúcie. Analogicky sa spontánne vyvinul vesmír a živočíšne druhy. Vesmírny poriadok Newtona bol Smithovi inšpiráciou pre spoznanie spontánneho poriadku spoločnosti a ten inšpiroval Darwina v jeho biologickej evolúcii.⁸

Vernon Smith v tomto kontexte pripomína:

„Newton videl poriadok vo fyzickom vesmíre, objavil pravidlá, ktoré formovali tento poriadok, a tým modeloval neviditeľné sily tohto usporiadania. Podobne Adam Smith pozoroval poriadok v ľudskom spoločenskom, politickom a ekonomickom živote.. (..) Evolučná kultúrna povaha Smithovho myslenia je evidentná v mravných citoch aj v bohatstve.“ (Smith, 2019)

Adam Smith uplatnil Newtonovu metodiku na štúdium a analýzu ľudskej spoločnosti a následne objavil a vysvetlil pravidelné správanie ľudí a spoločenské pravidlá a inštitúcie, vďaka ktorým sa nezámerne vyvinula spoločnosť. Načrtnol základy spontánneho fungovania ekonomiky a morálky civilizovanej spoločnosti ako symbiózu spontánneho trhového poriadku vedeného vlastným záujmom a neviditeľnou rukou a spontánneho poriadku mravnosti, založenom cez optiku nestranného pozorovateľa na rešpekte, sympatii a empatii.⁹

7 Smith použil vo svojom diele častejšie pojem sebaláska ako vlastný záujem. Upozornil na to napríklad Ryan Hanley (Temnick, 2023).

8 Viac napríklad Hayek, 1995, s. 157 a Otteson, 2018, s. 3.

9 Smithov pojem “sympathy” sa v českom preklade Teórie mravných citov prekladá ako “sympatie”. Smithove úmysly však v našom jazyku dobre vystihuje ako slovo “sympatia” tak aj slovo “empatia”. O rozdiely medzi sympatiou a empatiou v Smithovom chápaní uviedol Peter Boettke nasledovne: „Je dôležité rozlišovať medzi empatiou, ktorá sa týka blízkosti a sympatiou, ktorá súvisí s projekciou. Ľudia majú em-

Friedrich Hayek, ktorý ucelene opísal spontánny poriadok¹⁰ sa vyjadril, že najväčším prínosom Adama Smitha k vedeckému mysleniu je práve jeho predstava o spontánnom poriadku, ktorý vytvára komplexné štruktúry v spoločnosti ako napríklad neviditeľná ruka.¹¹ Môžeme sa tak oprieť o poznanie, že naša civilizácia je možná vďaka spontánne vyvinutým spoločenským pravidlám a inštitúciám, ktoré sú dôsledkom ľudského konania, nie ľudského zámeru, tak ako to sformuloval Smithov súčasník Adam Ferguson (Ferguson, 2011, s. 90) a ako to zdôrazňoval Smithov pokračovateľ Friedrich Hayek.

Práve Hayek s odvolávaním sa na Fergusona, Humea a Smitha upozorňoval:

„Ak chceme porozumieť našej civilizácii, tak by sme si mali uvedomiť, že rozšírený spoločenský poriadok nie je výsledkom plánu či zámeru, ale vznikol spontánne. Vyvinul sa z nezamýšľaného prijatia istých tradičných, najmä mravných praktík. Z nich mnohé ľudia v láske nemajú, ich význam zvyčajne nechápu, oprávnenosť nevedia dokázať, avšak veľmi rýchlo sa rozšírili prostredníctvom evolučného výberu – pomerného nárastu populácie a bohatstva – tých skupín, ktoré sa nimi zhodou okolností riadili“ (Hayek, 1995, s. 11).

Sloboda v mantineloch

V tomto duchu Smith sformuloval hlavnú podmienku fungovania, slobody a prosperity spoločnosti: systém prirodzenej slobody, ktorý stojí na slobodnom konaní jednotlivcov a ich spolupráci v medziach základných univerzálnych pravidiel. Podľa Smitha „má mať každý človek úplnú slobodu sledovať vlastný záujem, ak tým neporušuje zákony spravodlivosti“ (Smith, 2001, s. 611).

Tento koncept slobody sledovania vlastného záujmu a šťastia podľa vlastných predstáv bez poškodzovania iných môžeme považovať za ideový dáždnik Smithovho diela o fungovaní základov civilizovanej spoločnosti. Predložil ním zároveň kľúčové požiadavky klasického liberalizmu pre ľudskú spoločnosť: slobodu, rovnosť a spravodlivosť, ktoré sa opierajú o individuálnu zodpovednosť.

patické aj súcitné schopnosti – ak náš partner v živote trpí, my trpíme s nimi. Ak sa pozrieme na situáciu tých najmenej zvýhodnených, môžeme si predstaviť seba v rovnakej pozícii. Ale existujú hranice nášho súcitu, ktoré nemusia byť prítomné v našich empatických schopnostiach.“ (Boettke, 2024, s. 8)

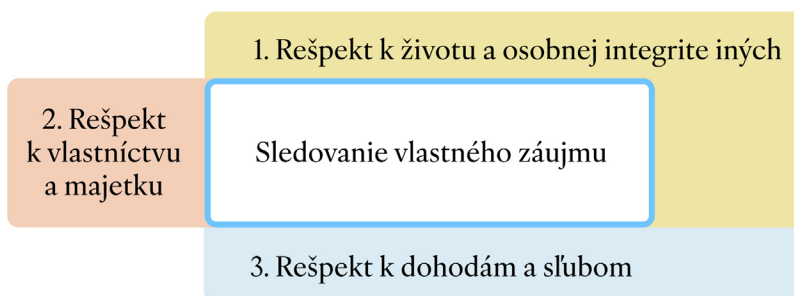
10 Spontánny poriadok („spontánne usporiadanie“) predstavuje komplikovaný súhrn abstraktných pravidiel, ktoré ľudia nasledujú a podriaďujú sa im bez konkrétneho poznania účelu ich vzniku a bez poznania konkrétnych výsledkov, ktoré plynú z ich nasledovania. Vznikol nezámerné ako nezamýšľaný dôsledok dlhodobo opakovaných konaní miliónov jednotlivcov vo vzájomných interakciách, ktoré sa evolučne ľuďom osvedčili a preto ich nasledujú (Hayek, 1991, s. 45-59).

11 Pozri Hayek, 1995, s. 19 a Zitelmann, 2023.

Vychádza pritom z podstaty, prirodzenosti a konania reálneho človeka v interakciách s inými v spoločnosti. Jednou stranou tejto „východiskovej mince“ je individualita človeka s jeho slobodou voľby a prirodzených motivačných túžob ľudí. Tie vymedzil ako túžbu zlepšiť si životné podmienky v ekonomickej sfére a túžbu po vzájomnej sympatii citov v morálnej. Druhou stranou sú jeho nedokonalosti, obmedzenia rozumu a poznania a sklon konať nespravodlivo. A to si práve vyžaduje mantinely s univerzálnymi a negatívne vymedzenými pravidlami.

Civilizovaná spoločnosť tak môže fungovať len pri dôvere v slobodné konania jednotlivcov a ich spoluprácu, v prostredí priaznivých spoločenských inštitúcií a v mantineloch zodpovednosti a základných všeobecných pravidiel. Každý môže ísť svojou životnou cestou, ale nesmie poškodzovať ostatných. Nesmie porušovať tri zákony spravodlivosti, ktoré sa podľa Smitha majú vzťahovať na ochranu života a osôb, majetku a dohôd (viac v časti textu “Univerzálne pravidlá spravodlivosti a slobody”).

Rámcové vymedzenie systému prirodzenej slobody Adama Smitha:

Politici v systéme prirodzenej slobody

Tieto základné zákony spravodlivosti a slobody sa evolučne vyvinuli a ľudia ich prevažne rešpektujú. Mali by však všetci. Podľa Smitha ich tak ako univerzálne má garantovať aj vláda (viac v časti textu “Univerzálne pravidlá spravodlivosti a slobody”). Politici sa však nemajú ako muži systému, sociálni inžinieri či spoločenský dizajnéri snažiť usmerňovať konania ľudí a zámerne meniť podobu spoločnosti. Ak to robia, tak podliehajú ilúzii „šachovej partie ľudskej spoločnosti“:

„Človek unesený pôvabom vlastnej koncepcie vládnutia ... si predstavuje, že vie usporiadať členov veľkej spoločnosti tak, ako figúrky na šachovnici. Neberie do úvahy, že šachové figúrky sa môžu pohybovať len z donútenia rukou, zatiaľ čo na veľkej šachovnici ľudskej spoločnosti má každá figúrka vlastný zdroj pohybu, odlišný od toho, ktorý by jej chcel vnútiť zákonodarný zbor“ (Smith, 2005, s. 243-244)

Jednotlivci totiž majú aj podľa Smitha lepšiu individuálnu a lokálnu znalosť,¹² fungujúce spätné väzby a lepšie motivácie ekonomicky racionálne a efektívne konať ako centrálni regulátori.

„Adam Smith argumentoval, že každý človek vo svojom kúte spoločnosti lepšie chápe svoje vlastné okolnosti a príležitosti v kontexte svojich túžob a cieľov. A že každý jednotlivec má najsilnejšiu motiváciu snažiť sa robiť svoje rozhodnutia múdro, keďže na neho doľahli prežitie zlyhania. Ten, kto znáša náklady a žne potenciálne výhody, má najväčšiu motiváciu minimalizovať prvé a maximalizovať druhé.“ (Ebeling, 2014, s. 6)

Rámce ekonomických a morálnych základov spoločnosti

Predpokladmi existencie, slobody a prosperity civilizácie sú tak podľa Smitha podmienky slobodného trhu a morálnych noriem. A tie by mali stáť nielen na individuálnom rozhodovaní, dôvere medzi ľuďmi, dobrovoľnej spolupráci, osobnej slobode a zodpovednosti, konkurencii, vlastníctve, ale aj na odmietaní centrálného rozhodovania o osudoch iných a na existencii, garantovaní a vymáhateľnosti základných univerzálnych pravidiel.

Ekonomické a morálne základy civilizovanej spoločnosti so spoločnými princípmi a črtami ako reciprocita a spätné väzby sa pritom spontánne vyvinuli a fungujú celkovo v symbióze, dopĺňajú sa, podmieňujú a prelínajú.

Ekonomické základy a ich morálny kontext

Ekonomické základy vymedzil Smith ako spontánne a nezámerne vzniknutý mechanizmus dobrovoľných výmen s ďalšími spoločenskými inštitúciami a vzťahmi, ktoré tvoria trhovú ekonomiku.

Vlastný záujem

Odporoval, že ľudí ku konaniam v ekonomike ženie túžba zlepšiť si svoje životné podmienky a zlepšiť podmienky svojich detí a motivácia sebalásky, resp. vlastného záujmu. Tak znejú aj jeho slová v jednej z najcitovanejších pasáží knihy Bohatstvo národov:

„To, že na nás každý deň čaká večera, nezáleží od láskavosti či dobročinnosti mäsiara, pivovarníka alebo pekára, ale od toho, že každý z nich sleduje svoj vlastný záujem. Nespoliehame sa na ich ľudskosť, ale na ich sebalásku a nehovoríme im o svojich potrebách, ale o výhodách, ktoré z toho vyplynú im.“ (Smith, 2001, s. 16)

12 Hlbšie to rozpracoval Friedrich Hayek v teórii rozptýlených znalostí, pričom Hayek sa odvolával aj na Adama Smitha. Pozri Hayek, 2019, s. 17-25.

Nehovorí však o vlastnom záujme so sebeckým, ktoré by išli proti ostatným. Formuluje to ako súčasť systému prirodzenej slobody, ktorý si vyžaduje aj nepoškodzovanie iných. Sledovanie vlastného záujmu tak nemá formu donucovania, ale dobrovoľnosti, reciprocity a vzájomných výhod, ktoré obe strany od nich očakávajú.

Tento morálny aspekt dobrovoľnej výmeny sa zväčšuje, keď si uvedomíme, že každá úspešná výmena predpokladá určité vnímanie potrieb, predstáv a želaní iných. Predpokladá to do určitej miery sa vcítiť do sveta iného. Vernon Smith a Bart Wilson upozorňujú v knihe *Humanomics* (Smith, Wilson, 2019), že obchod, ktorý opisuje Adam Smith v *Bohatstve národov* je rozšírením ľudskej spoločenskosti, ktorú identifikoval a analyzoval v *Teórii mravných citov* (Gregg, 2019).¹³

O vzájomnej užitočnosti a vzájomnej závislosti dobrovoľných výmen píše aj Smith na inom mieste citovaného odseku:

„Človek je stále závislý na pomoci iných ľudí. Tú však nemôže očakávať iba od ich dobrej vôle. Oveľa viac dosiahne tak, že dokáže využiť vo svoj prospech ich sebalásku a ukáže im, že urobiť pre nich to, čo žiada, je v ich vlastnom záujme. Ak niekto ponúka druhému akýkoľvek výmenný obchod, navrhuje toto: daj mi, čo potrebujem ja a ja ti dám, čo potrebuješ ty. To je zmysel každej takej ponuky. A takto tiež získavame jeden od druhého väčšinu služieb, ktoré potrebujeme. (..) Väčšinu svojich bežných potrieb uspokojujeme dohodou - výmenou a kúpou“ (Smith, 2001, s. 16).

Trh a neviditeľná ruka

Smith hovorí aj to, že v podmienkach prirodzenej slobody a pri spoločenskej spolupráci „sa stávame služobníkmi jeden druhého“ (Smith, 2001, s. 333) a sledovanie vlastných záujmov v obchode a celkovo na trhu je chvályhodné a obojstranne a celospoločensky prínosné.

Za predpokladu dobrovoľnosti uskutočňujú obidve strany výmenu dovtedy, kým môžu na nej niečo získať. Obe strany majú prospech, keďže každý vymieňa pre neho niečo menej hodnotné za hodnotnejšie. Nositeľom hodnoty pritom nie sú len peniaze, ale i vymieňané tovary alebo služby.¹⁴ Trh a obchod sú preto „hrou

13 Pozri tiež text Ondřeja Čapka v tomto zborníku. Podľa neho Smith rozvinul svoj prístup k spoločenskej vede ako skúmanie ľudského konania a spoločenskosti v dvoch veľkých sférach - v obchodovaní a v chvályhodnosti a z nej plynúcej morálke.

14 Smith argumentoval proti merkantilistom, ktorí považovali peniaze za zdroj bohatstva. Podľa Smitha je dôležité hlavne rozšíriť množstvo a kvalitu statkov a služieb, nie ponuku peňazí. Pozri tiež podobné argumenty Gregora Berzeviczyho, ktoré sú tiež uvedené v tomto zborníku.

s pozitívnym súčtom“ a ich vnímanie ako „hry s nulovým súčtom“ je ekonomicky nezmyselné.

Smith sformuloval základnú tézu o prospešnom a de facto aj morálnom fungovaní trhu a spoločenskej spolupráce bez centrálneho „dirigenta“, ktorá sa potvrdzuje v realite: Jednotlivec, ktorý pri dobrovoľných výmenách a v podmienkach slobody s motivujúcimi spoločenskými inštitúciami a univerzálnymi pravidlami sleduje iba vlastný záujem je neviditeľnou rukou vedený aj k tomu, že prispieva aj k prospechu druhej strane výmeny, ostatných ako napríklad zákazníkov či zamestnancov a vo výsledku aj celej spoločnosti, teda k tomu, čo nebolo súčasťou jeho zámerov. Hoci explicitne spomenul túto ekonomickú metaforu v Bohatstve národov iba raz¹⁵, jasne v nej upozorňuje na jej široké využitie:

„Keďže sa každý jednotlivec snaží použiť svoj kapitál ... tak, aby jeho produkt mal čo najväčšiu hodnotu, tak tým nutne prispieva k tomu, aby sa príjem celej spoločnosti v danom roku čo najviac zvýšil. Spravidla mu nejde o to, aby prosperel verejnému záujmu a ani si nebýva vedomý toho, ako mu prospieva. Tým, že ... sleduje len svoje vlastné zabezpečenie, a tým, že túto výrobu riadi tak, aby jej produkt mal čo najväčšiu hodnotu, sleduje len svoj vlastný zisk. Tak ako v mnohých iných prípadoch, vedie ho tu akási neviditeľná ruka, aby napomáhal dosiahnutiu cieľa, o ktorý mu vôbec nejde. (..) Tým, že sleduje len svoj vlastný záujem, slúži často záujmom spoločnosti účinnejšie, než keby sa o to vedome usiloval. Nikdy ešte pokiaľ viem neurobili veľa dobrého ľudia, ktorí predstierali, že uskutočňujú nejakú činnosť pre dobro spoločnosti.“ (Smith, 2001, s. 397-398)

Trh je tak nezámerným dôsledkom sledovania vlastných záujmov a spolupráce mnohých ľudí v dobrovoľných výmenách, ktorých výsledkami sú ich dohody za konkrétnu cenu a ktoré prinášajú celkovo prospech pre spoločnosť, a to aj pri protichodnosti cieľov, rôznych frikcií a zlyhaniach na individuálnych úrovniach. Trh je nutnou civilizačnou inštitúciou, ktorá spolu s ďalšími spoločenskými inštitúciami ako vlastníctvo a konkurencia umožňuje koordináciu ekonomických aktivít a spoluprácu neznámych ľudí v spoločnosti.

Del'ba práce, iné zdroje bohatstva a rastúce výnosy

Prospešnosť ekonomických základov zvýrazňuje Smith v súvisiacom koncepte rastúcich výnosov v spoločnosti, ktorý je podložený univerzálnymi zdrojmi

15 Jedenkrát sa ešte o nej explicitne zmienil v Teórii mravných citov (Smith, 2005, s. 188) a jedenkrát v eseji History of Astronomy, ale v tej ako „neviditeľná ruka Jupitera“ (Smith, 1795, s. 25).

bohatstva. Tým hlavným je podľa neho spoločenská deľba práce, teda kombinácia deľby práce¹⁶ a dobrovoľných výmen, obchodu.

Uvádza pritom, že deľba práce je obmedzená rozsahom trhu. Aj to je argumentom za celosvetový slobodný obchod a trh a ekonomickú globalizáciu a proti protekcionistickej politike krajín. Je to deľba práce¹⁷ ako ďalšia evolučne vyvinutá spoločenská inštitúcia, ktorá je nutná pre prosperitu. Podľa Smitha je hlavným zdrojom produktivity práce a bohatstva v spoločnosti, osobitne zlepšovania životných podmienok najchudobnejších:

„Z deľby práce vyplýva veľké znásobenie produkcie, ktoré v dobre spravovanej spoločnosti spôsobuje univerzálne bohatstvo, ktoré sa rozširuje aj medzi príjmovu najnižšie vrstvy ľudí. Každý pracovník môže predať značné množstvo toho čo nespotrebuje. A každý iný pracovník ... je schopný vymeniť veľké množstvo vlastného tovaru za veľké množstvo tovaru iných alebo za jeho cenu. Dodáva im hojnosť toho, čo sa hodí im a oni mu to dostatočne vynahradzujú dodaním toho, čoho potrebuje on. A tak preniká do všetkých vrstiev spoločnosti blahobyť.“ (Smith, 2001, s. 12)

Tento kľúčový citát Bohatstva národov o zdrojoch bohatstva vypovedá o rozsiahlej spolupráci a vzájomnej výhodnosti a závislosti na trhoch, o univerzálnej raste bohatstva s osobitným zreteľom na zlepšenie životných podmienok chudobných, ako aj o jeho podmienke v podobe „dobre spravovanej spoločnosti“ v rámci kontextu prirodzenej slobody (Otteson, 2018, s. 38). A naznačuje aj ďalší zdroj bohatstva – akumuláciu kapitálu, teda produkciu, za ktorú sú ochotní zaplatiť spotrebitelia.

Cyklus spontánnej spoločenskej spolupráce a tvorby bohatstva v duchu odkazu Smitha je nasledovný. Ľudia s univerzálnou túžbou zlepšiť si životné podmienky, motiváciou vlastného záujmu a so sklonom k vymieňaniu a obchodovaniu sa v deľbe práce špecializujú na uvedomenú zručnosť či špecifickú schopnosť (know how), akumulujú kapitál a výsledky činnosti vymieňajú s ostatnými. Tým sa zvyšujú reálne príjmy ľudí. Zároveň znásobujú rozdiely a zručnosti či špecializované schopnosti, a tak vzniká ich dynamická komparatívna výhoda. Tieto väčšie rozdiely a schopnosti sa stávajú vzájomne užitočnými (Smith, 2001, s. 18) a sú dôležitou spätnou väzbou, ktorá je nutná pre ďalší pokrok z decentralizovaných aktivít.

Univerzálnym zdrojom bohatstva tak sú realizované myšlienky v spoločenskej spolupráci a v podmienkach slobody, nie napríklad spotreba, peniaze, prírod-

16 K nej doplnil Friedrich Hayek spoločenskú deľbu znalostí.

17 Téma deľby práce sa hlbšie venuje Marek Hudík v texte tohto zborníka „Deľba práce a sdílená prosperita: Smithovy lekce pro současnost“.

né zdroje, či vládne programy. A trh a deľba práce sú nosné spoločenské inštitúcie, ktoré sa vyvíjajú sa procesom kreatívnej deštrukcie pokusov¹⁸ a omylov ľudí pri ich konaniach, ktoré im dávajú podnety a spätnú väzbu na zlepšovanie a zvyšovanie bohatstva pri zväčšujúcej sa populácii.

Ďalšie spoločenské inštitúcie v ekonomike

Adam Smith načrtol a niektorí neskorší autori ako napríklad Friedrich Hayek upresnili a rozpracovali aj ďalšie inštitucionálne predpoklady trhu a prosperity, ktoré poskytujú nenahraditeľné spätné väzby. Popri cenovom mechanizme, ktorý lepšie a hlbšie analyzovali predstavitelia neskorších ekonomických škôl (najmä rakúskej a neoklasickej) Smith predložil argumenty pre také spoločenské inštitúcie ako vlastníctvo, konkurenciu, zisky a peniaze.

V prípade vlastníctva hovorí o schopnosti vlastniť, podobne ako vymieňať a obchodovať, ako o znaku človečenstva. Tiež odkazuje, napríklad politikom, že vlastníctvo je nedoktnuteľným a posvätným právom ľudí, napríklad keď uvádza, že „majetok, ktorým je pre každého človeka jeho práca, je základným zdrojom všetkého ostatného majetku, a preto je nanajvyš posvätný a zvrchovane nedotknuteľný“ (Smith, 2001, s. 110). Je to opodstatnené. Garantované a vymáhateľné vlastnícke práva sú nutné pre prosperitu a slobodu ľudí, ale aj fungovanie trhu a spoločnosti.

Podobne aj konkurenciu uvádza ako kľúčový zdroj bohatstva a podmienku fungovania trhu. Politici ju nemajú obmedzovať, aby nebrzdili jej blahodárne účinky, ktoré prináša, najmä spotrebiteľom, napríklad v podobe nižších cien. Naopak, zdôrazňuje negatívne dosahy na spotrebiteľov, keď je konkurencia obmedzovaná cechmi (dnes profesijnými komorami) a prepojením politikov a obchodníkov či manufaktúrníkov (dnes známom pod pojmom „korporativizmus“). Vo vzťahu k zdaňovaniu zisku uviedol, že ten okrem splátok úrokov nemá byť zdaňovaný (Smith, 2001, s. 754) a keď je zdaňovaný, tak záťaž nakoniec znášajú vo vyšších cenách spotrebiteľia (s. 759). A o peniazoch sa vyjadril, že „sú mocné koleso, ktoré obstaráva obeh a mocný nástroj obchodu“ (252), pričom Smith bol zástanca menovej konkurencie.

18 Autorom pojmu „kreatívna deštrukcia“ je Joseph Schumpeter (Schumpeter, 2004, s. 99-104). Ten na rozdiel od Smitha rozpracoval teóriu podnikateľa a podnikateľského procesu v ekonomike.

Liberálna hospodárska politika a minimálna vláda

Adam Smith poukazoval aj na ďalšie podmienky civilizácie, trhu a prosperity: politiku laissez-faire¹⁹ (nie absolutisticky, keďže pripúšťal niektoré výnimky) a garantovanie základných univerzálnych pravidiel slobodnej spoločnosti a komutatívnej spravodlivosti (viac v časti textu “Univerzálne pravidlá spravodlivosti a slobody”).

Nehovoril o utopistickej dokonalej spoločnosti bez centrálnych obmedzení trhu, konkurencie, vlastníctva či slobody. Dôvodí, že napriek určitým vládnym zásahom môže v dostatočne vhodných podmienkach slobody, trhu, vlastníctva a konkurencie neustále rásť bohatstvo jednotlivcov a celej spoločnosti. Porovnáva však krajiny podľa inštitucionálnych podmienok. Uvádza, že krajiny, s menšími vládnymi intervenciami, sú bohatšie ako tie, kde sú väčšie vládne intervencie.

Aj dnes sú platné jeho ekonomické argumenty o negatívnych dôsledkoch obchodných a iných vládných intervencií. „Obchod, ktorému sa pomáha subvenciami, môže byť pre krajinu, v prospech ktorej sa má zaviesť, škodlivý a spravidla pre ňu aj škodlivý býva“ (s. 429). Dôsledkom cla je nižšia konkurencia na domácom trhu, pokles produktivity, inovácií, produktívnej zamestnanosti a vyššie ceny a menší výber produktov pre spotrebiteľov. Poškodzuje tak nielen zahraničných obchodných partnerov, ale aj ľudí v domácej krajine. Všetci sú porazení, okrem lobistov v čase podpory. Podobne, keď regulujeme bohatstvo najbohatších, tak obmedzujeme aj pracovné miesta, mzdy, či produkty, tým znižujeme aj životnú úroveň strednej a najnižšej vrstvy. Intervencionizmus je tak „hrou s negatívnym súčtom“.

O tom prečo nechať ekonomické aktivity na individuálnej úrovni a prečo nemá do nich politik či technokrat zasahovať a snažiť sa riadiť ľudí ako „figúrky na šachovnici“ trefne vypovedajú nasledovné slová Smitha:

„V ktorom odvetví domácej výroby sa dá jeho kapitál použiť a kde bude mať pravdepodobne najväčšiu hodnotu, to posúdi každý jednoteľec podľa miestnych pomerov oveľa lepšie, ako to za neho dokáže urobiť ktorýkoľvek politik alebo zákonodarca. Politik, ktorý by sa pokúsil nariadiť ľuďom, ako by mali používať svoj kapitál, by nielenže tomu venoval úplne zbytočnú pozornosť, ale osoboval by si aj právomoc, akú nie je možné zveriť žiadnemu jednotlivcovi, ani nejakej rade a ktorá by nebola nikde taká nebezpečná ako v rukách človeka, ktorý si bláznivo a trúfalo myslí, že je povoláný ju vyko-

19 Laissez-faire vzniklo z hesla francúzskych fyziokratov laissez faire, laissez passer (nechajte tak, nechajte plynúť).

Pre fungovanie trhu a prosperitu ľudí platí, že aj rozsah vládnych aktivít má byť malý a obmedzený. Tak to do značnej miery uchoпил aj Adam Smith. Vymedzil tri funkcie panovníka, resp. vlády (s. 615-724). Prvé dve úlohy vlády zacielil na zabezpečovanie základných pravidiel komutatívnej spravodlivosti, teda na ochranu osôb a ich životov a majetku pred vonkajšími aj domácimi narušiteľmi.

Tretia úloha, zaviesť a udržiavať určité verejné inštitúcie a verejné stavby, ktoré sú prospešné spoločnosti, ale nemôžu byť záujmom nijakého jednotlivca alebo malej skupiny jednotlivcov (s. 641), vyvoláva dojem otvorených dverí pre rast rozsahu štátu, hoci ním uvedené inštitúcie na vzdelávanie detí a infraštruktúra uľahčujúca obchod ako cesty, mosty a prístavy majú byť financované primárne z adresných poplatkov. Akýkoľvek program v rámci tejto funkcie by však mal spĺňať dve podmienky: (1) nie je schopný ho poskytovať súkromný subjekt a (2) musí priniesť úžitok v podstate celej spoločnosti, nielen jednej skupine na úkor druhej. James Otteson upozorňuje, že dôkazné bremeno je na strane vlády, čo nedáva priestor na významnejší priestor na rozširovanie jej úloh (Otteson, 2018, s. 63-64).

Smith tak neotvoril dvere na zväčšovanie štátu. Napriek tomu k nemu za približne 150 rokov výrazne došlo a v súčasnosti vlády čoraz viac vytláčajú súkromný sektor, individuálne aktivity a dobrovoľnú spoluprácu.

Aktuálne je tiež jeho upozorňovanie na nebezpečenstvo vládneho zadlžovania pre životnú úroveň. Poukazoval, že vláda sa pri narábaní s verejnými financiami správa ako „žonglér“ a „keď vie, že si môže požičiavať, nepovažuje šetrenie za svoju povinnosť.“ (s. 816) Dnes si môžeme pripomenúť aj jeho slová o tom, že „národy schudobnievajú často tým, že rozhadzuje a zle hospodári štát, nikdy nie kvôli tomu, že zle hospodária jednotlivci.“ (s. 298)

Pre našu prosperitu a slobodu je tak dôležité, aby boli tvorcovia politik obmedzovaní limitmi a pravidlami, ako na to upozorňovali traja významní ekonómovia 20. storočia, pokračovatelia odkazu Adama Smitha: Friedrich Hayek, Milton Friedman a James M. Buchanan (Boettke, 2020, s. 107).

Morálne základy a ich ekonomický kontext

Uvedené ekonomické základy civilizovanej spoločnosti majú aj morálnu základňu. Morálka kapitalizmu, resp. komerčnej spoločnosti, je pritom východiskom morálnych základov civilizácie.

Morálka kapitalizmu s etikou reciprocity

Základná morálka otvorenej spoločnosti s trhovou ekonomikou vyplýva z jej definičnej podstaty. Stojí na slobodných rozhodnutiach slobodných ľudí, resp. na dobrovoľných výmenách v systéme legitímnych vlastníckych práv. To je implicitne etické, lebo na rozdiel od socializmu či v minulosti feudalizmu umožňuje ľuďom konať a spolupracovať slobodne. Základ morálky kapitalizmu vyplýva aj zo Smithom opísanej celospoločenskej prospešnosti výmen a obchodov.

Morálnu podstatu v sebe nesú aj ďalšie spoločenské inštitúcie kapitalizmu ako vlastníctvo, konkurencia a zisky. Vlastníctvo zvyšuje zodpovednosť a vlastnícke právo je nutným predpokladom slobody. Konkurencia dáva slobodu voľby výberu tovarov a služieb zákazníkmi, konkurentom umožňuje slobodne vstupovať na trh a poskytovateľom ponúkať svoje produkty. A zisk je odmenou majiteľov firiem za to, že ponúkajú spotrebiteľom, čo najviac chcú, čo im prináša najväčší úžitok. Smith pritom zdôrazňoval morálne právo kapitalistu na zisk a kľúčovú úlohu spotrebiteľa na trhu.

Upozorňoval na to, že obchod znamená, že ak chcem niečo od druhého, tak mu musím ponúknuť, čo chce on. A to zlepšuje morálne správanie ľudí a civilizuje ich, takže posilňuje čestnosť, rešpekt k iným, zdvorilosť, dodržiavanie dohôd či dôveru.²⁰

Keď sa ľudia v ekonomických aktivitách stretávajú pravidelne, čoskoro zistia, že ich vlastný záujem si od nich vyžaduje väčšiu citlivosť voči tým, s ktorými obchodujú. Vedie ich k prejavaniu väčšej zdvorilosti a ohľaduplnosti voči svojim zákazníkmi. Smith vysvetlil túto dôležitú výhodu komerčnej spoločnosti v texte *Lectures on Jurisprudence* (Prednášky o právnej vede) z roku 1766:

„Keď ľudia málo ekonomicky spolupracujú s druhými, zistíme, že sú trochu náchylní podvádzať. (..) Všade tam, kde sa [však] často obchoduje, človek neočakáva, že získa toľko veľa z jednej zmluvy ako skôr to, koľko získa z celkovej poctivosti a dochvilnosti. Obozretný obchodník, ktorý má zmysel pre svoj skutočný záujem, by sa radšej rozhodol stratiť to, na čo má právo, ako dať dôvod na podozrenie [o jeho nečestnosti]. (..) Kde je väčšia časť ľudí obchodníkmi, tam sa vždy vnesú do módy poctivosť a dochvilnosť. Preto sú to základné cnosti komerčného národa.” (Ebeling, 2016).

20 Potvrďuje to napríklad a spoločenská prax ekonomicky aj morálne zlyhávajúcich socialistických krajín. O zlyhaní reálneho socializmu v Československu je viac k dispozícii na webe www.buraniemytov.com.

Je to v súlade s tézou o úctyhodnom obchode (*doux-commerce thesis*), ktorú pred Smithom sformuloval Montesquieu (v diele *The Spirits of Laws* z roku 1748)²¹ a s etikou reciprocity na trhu, ktorú podstatne neskôr opísal James M. Buchanan.

Etika reciprocity na trhu vychádza z konceptu zlatého pravidla a jej ústrednou myšlienkou je to, že ľudia sa na trhu správajú čestne a nepodvádzajú svojich partnerov, lebo to isté recipročne očakávajú aj od partnerov a na trhu chcú ďalej pôsobiť. James Buchanan to vyjadruje nasledovne: „Nečestné konanie je vylúčené u tých, ktorí si ctia etiku reciprocity. Poctivý obchodník nepodvádza tých, s ktorými obchoduje, neprezentuje klamlivo tovar na výmenu, neporušuje uzavreté zmluvy a podmienky nákupu a predaja si nevynucuje nátlakom (Buchanan, 2007, s. 34).

Predpokladom toho je, že účastník plánuje dlhodobejšie pôsobiť na trhu. James M. Buchanan zdôrazňuje aj to, že takéto správanie jednotlivcov na trhu prináša, obdobne ako trh, pozitívnu externalitu ostatným (Buchanan, 2007, s. 33-34, Gonda, 2008, s. 30-31).

Smith opísal aj to, ako obchod a komerčná spoločnosť prispeli k oslobodeniu ľudí od nadvlády feudálnych pánov a kniežat nad nimi.²² Feudalizmus (ako aj neskôr socializmus) bol typický tým, že úzka elita rozhodovala o aktivitách a životoch väčšiny ľudí, ktorí nemali základné práva, vrátane slobody pohybu a slova. Až rastúci obchod s možnosťami nákupu tovarov mimo svojej komunity oslaboval závislosť ľudí od pánov, na ktorých pozemkoch žili a pracovali. Bola to deľba práce s rozširujúcimi trhmi, ktorá postupne nahrádzala uzavreté vzťahy priamej závislosti, v ktorých sa niektorí musia podriaďovať rozmarom svojich pánov. (Wells, 2013, s. 7)

Kapitalizmus je tak jediný morálny spoločenský systém a nutný predpoklad civilizácie, slobody a rastúceho bohatstva, ktorý zväčšuje príležitosti pre chudobných a umožňuje riešenia sociálnych, environmentálnych a iných spoločenských problémov. Viac je to zrejmé, keď si pripomenieme aj morálne predpoklady pre neho a celkovo pre civilizovanú spoločnosť, ktoré sformuloval Adam Smith.

21 Pozri napríklad Montesquieu, 2011. S touto tézou Montesquieua súhlasil aj Smithov súčasník Gregor Berzeviczy.

22 Podobné humanistické postoje zastával Gregor Berzeviczy, napríklad v diele *O stave a charaktere poddanstva v Uhorsku* (*De conditione et indole rusticorum in Hungaria*, 1806).

Univerzálne pravidlá spravodlivosti a slobody

Nutnou podmienkou civilizácie, slobody a prosperity tak sú podľa Smitha nielen podmienky trhovej ekonomiky, ale aj základné univerzálne pravidlá komutatívnej spravodlivosti. Tie bránia ľuďom donucovať či inak preukázateľne poškodzovať iných. Bazálnou podmienkou fungovania spoločnosti totiž je, že ľudia sa nesmú dopúšťať nevyprovokovanej agresie voči iným a v prípade nerešpektovania musia byť potrestaní.

Ľudia majú aj sklon konať zlo, podvádzať a správať sa nečestne, najmä ak majú možnosti, tak takto konajú.²³ Toho si bol veľmi dobre vedomý aj Adam Smith. Tieto morálne, resp. morálno-právne, pravidlá opísal spolu s cnosťami dobročinnosti v Teórii mravných citov, pričom zdôvodnil, že konania ľudí vo svete morálky vedie prirodzená motivačná túžba po vzájomnej sympatii citov a koriguje vnútorný hlas svedomia, nestranný pozorovateľ.

Práve Adam Smith spolu s Davidom Humeom a Adamom Fergusonom položil ideové východiská univerzálnych pravidiel slobodnej spoločnosti, ktoré o dve storočia hlbšie rozpracoval Friedrich Hayek. Sformuloval ich v podobe už naznačených troch základných pravidiel komutatívnej spravodlivosti v rámci jeho konceptu prirodzenej slobody: 1. „ochrana života a osobnej integrity“, 2. „ochrana majetku a vlastníctva“ a 3. „ochrana osobných práv alebo toho, čo každému prináleží zo sľubov iných.“ (Smith, 2005, s. 92)

Znamená to, že nikto nesmie siahnúť na život a osobnú integritu iných, na vlastníctvo iných a nedodržať dohody a sľuby. Smith zdôrazňoval aj takéto poradie dôležitosti medzi nimi a uviedol, že sú „posvätnými zákonmi spravodlivosti, ktorých porušenie najhlasnejšie volá po potrestaní“ (Smith, 2005, s. 92). Daniel Klein dnes pripomína dôležitosť tohto odkazu, keď v texte zborníka hovorí: „Vráťme sa k tejto špeciálnej cnosti, komutatívnej spravodlivosti. Je to základná spravodlivosť, ktorej najsvätejšie zákony chránia život, majetok a záväzné sľuby“.

2 Potvrďuje to napríklad a spoločenská prax ekonomicky aj morálne zlyhávajúcich socialistických krajín. O zlyhaní reálneho socializmu v Československu je viac k dispozícii na webe www.buraniemytov.

Nutné civilizačné základy a ich hlavné spoločenské inštitúcie podľa Smitha

Ekonomické základy	Morálne / Morálno - právne základy
<p>Trh a obchod</p> <p>+</p> <p>Deľba práce</p> <p>Vlastníctvo</p> <p>Konkurencia</p> <p>Zisk / Strata</p> <p>Peniaze</p>	<p>Pravidlá komutatívnej spravodlivosti</p> <p>(rešpektu a ochrany)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Život a osobná integrita - Vlastníctvo a majetok - Dohody a sľuby
<p>Sloboda</p>	<p>Zodpovednosť</p>

Smith tak nadviazal na Davida Humea a jeho tri základné prirodzené zákony, zakazujúce nerešpektovať vlastníctvo, dobrovoľnosť a dohody: „Teraz si prejdeme tri základné zákony prirodzenosti: stálosť vlastníctva, jeho prevod na základe súhlasu a plnenie sľubov. Od zachovávaní týchto troch zákonov úplne závisí mier a bezpečnosť ľudskej spoločnosti.“ (Hume, 2008, s. 61) Smith tiež, tak ako napríklad aj neskôr Friedrich Hayek, vychádzal pri opise evolučne vyvinutej morálky spoločnosti z myšlienky Davida Humea, že „pravidlá morálky nie sú výsledkom úvah nášho rozumu“ (Hume, 2011, s. 239).

Jedným zo znakov týchto pravidiel komutatívnej spravodlivosti a slobody je ich negatívny charakter v podobe zákazov konať zlo ako vraždiť, kraďnúť, znásilňovať, či podvádzať. „Smithov argument je, že spravodlivý človek je ten, kto, nech robí čokoľvek, nespôsobuje druhým žiadnu škodu alebo zranenie v troch pravidlách spravodlivosti“ (Otteson, 2018, s. 21).

Ďalším znakom je ich univerzálnosť, teda všeobecná a rovnaká platnosť pre každého. Jeho súčasťou je rovnosťou pred právom. Smith bol zástancom konceptu rovnosti pred právom a rovnosti v spoločenskej dôstojnosti, nie rovnosti vo výsledkoch, na ktorú sa odvolávajú kolektivistí. Hoci uvádzal, že s rastúcim bohatstvom spoločnosti sa má zvyšovať životná úroveň chudobných, neargumentoval za majetkovú rovnosť, ale za morálnu rovnosť, resp. rovnosť v dôstojnosti. Na rozdiel od väčšiny jeho súčasníkov hovoril, že všetky ľudské bytosti sú si rovné. Odmietal tvrdenia o prirodzenej nadradenosti, vrátane rasovej, pričom bol proti otroctvu:

„Neexistuje žiadny černochoz z afrického pobrežia, ktorý by nemal ... určitú mieru veľkorysosti, akú si duša jeho nečestného pána vie len veľmi ťažko predstaviť. Osud nikdy nevládol ľudstvu krutejšie, než keď vystavil tieto hrdinské národy napospas darebákovi, odpadu európskych väzňov, ktorí

nemali ani cnosti krajín, z ktorých pochádzali, ani cnosti krajín, do ktorých prichádzali a ktorých neseriózne konanie, surovosť a podlosť oprávnené vystavili pohrdaniu porazených (Smith, 2005, s. 210).²⁴

V tomto kontexte si môžeme pripomenúť pohľad ekonomickej historičky Deirdre McCloskey, že za veľkým zbohatnutím Severnej Ameriky a Západnej Európy sú v značnej miere aj väčšia sloboda v mimoekonomickú sféru. Postupne sa totiž čoraz viac oslobodzovali z podriadených a závislých postavení od iných (McCloskey, 2010).

Dôležité je tiež, aby sme vnímali tieto univerzálne pravidlá spolu s individuálnym konaním a s osobnou zodpovednosťou. Umožní to napríklad neakceptovať ilúziu „sociálnej spravodlivosti“ a mýtus „nespravodlivosti trhu“.²⁵

Smith zdôraznil, že tieto tri pravidlá spravodlivosti sú na rozdiel od cností dobročinnosti nutné pre fungovanie spoločnosti:

„Nemôže existovať spoločnosť ľudí, ktorí sú vždy pripravení navzájom sa zraňovať a ubližovať si. Vo chvíli, keď začne zraňovanie, kedy dôjde k vzájomnej nevôli a nepriateľstvu, všetky putá spoločnosti sa rozlomí a rôzni členovia, z ktorých pozostávala, sa akoby rozptýlia a rozprášia do okolia v dôsledku násilia a rozporov vo svojich nesúhlasných citoch. Ak existuje nejaká spoločnosť lupičov a vrahov, jej členovia sa musia zdržať vzájomného kradnutia a vraždenia. Preto je dobročinnosť pre existenciu spoločnosti menej dôležitá ako spravodlivosť. Spoločnosť môže existovať, aj keď nie v tom najuspokojivejšom stave bez dobročinnosti, ale prevaha bezprávia ju musí úplne zničiť“ (Smith, 2005, s. 94).

Aby zvýraznil životnú dôležitosť týchto pravidiel, tak ich prirovnáva ku gramatickým pravidlám a základom či hlavnému pilieru, ktorý drží stavbu pokope, zatiaľ čo iné pravidlá a cnosti dobročinnosti prirovnáva k doplnkovým pravidlám elegantnejšej kompozície jazyka a k ornamentom stavby:

„Pravidlá spravodlivosti môžu byť prirovnané ku gramatickým pravidlám, tie ostatné k pravidlám, ktoré kritici stanovujú na určenie, čo má dokonalú a elegantnú kompozíciu, a ktoré nám skôr poskytujú všeobecnú ideu dokonalosti, ku ktorej by sme mali smerovať, než aby nám dala určité a spoľahlivé pokyny, ako ju dosiahnuť“ (Smith, 2005, s. 349).

24 Viac o Smithovom odmietaní otroctva je napríklad v knihe Daniela Kleina *Smithian Morals* (Klein, 2023) a v článku *Cancel Culture Stalks Adam Smith, an Ardent Foe of Slavery* (Klein, 2021).

25 Viac napríklad Hayek, 1991, VIII. a IX. kapitola.

„Dobročinnosť je ornament, ktorý krášli stavbu, nepredstavuje základy, ktoré ju podopierajú. Preto je dostatočné odporučiť ju, ale nie je ju ukladať za povinnosť. Na druhej strane spravodlivosť je hlavný pilier, ktorý drží celú konštrukciu. Ak je odstránený, veľká, ohromná stavba ľudskej spoločnosti, tá stavba, ktorej vztýčenie a podpora sa v tomto svete javí, ak to môžem tak povedať, ako príznačná a milá starostlivosť Prírody, sa musí v okamihu rozpadnúť na atómy“ (Smith, 2005, s. 94).

Smith tak upozorňuje, že bez týchto pravidiel by sa rozpadala spoločnosť, s ňou aj trhový poriadok a podkopávalo by to prosperitu a slobodu ľudí.

Ľudia ich väčšinou dodržiavajú vďaka evolučnému pôsobeniu princípov a spoločenských inštitúcií kapitalizmu a evolučne vyvinutému mravnému poriadku. Ten sa odvíja od dlhodobých interakcií ľudí, ktorí sú motivovaní prirodzenou túžbou po vzájomnej sympatii citov a konfrontovaní nestranným pozorovateľom, vnútorným hlasom v človeku, ktorý spája jeho celoživotné skúsenosti a „objektívizovaný“ úsudok. Smith napríklad uviedol, že „nestranný pozorovateľ sa nemôže stotožniť s tým, keď sa niekomu niečo berie, čo je pre neho užitočné, len preto, že to môže byť rovnako alebo viac užitočné nám“ (Smith, 2005, s. 91).

Kedže však pravidlá spravodlivosti ako negatívne cnosti znamenajú v prípade ich nedodržiavania priame obmedzenie slobody iných ľudí a priame ohrozenie existencie spoločnosti, tak pre Smitha sú dôvodom, že ich univerzálnosť má zabezpečovať a ako jediné v spoločnosti garantovať a vynucovať vláda. Vláda tým však nemá nahrádzať neformálnu etiku ľudí v spoločnosti. Má na nej stáť a „kryť jej chrbát“. Základom dlhodobo účinného fungovania pravidiel v spoločnosti je totiž ich väčšinové dodržiavanie na základe spontánnych a dobrovoľných konaní jednotlivcov v interakciách s ostatnými.

Iné cnosti a morálne normy

Ostatné cnosti a morálne normy²⁶ majú byť podľa Smitha na rozdiel od komutatívnej spravodlivosti plne ponechané tak ako sa evolučne vyvinuli na dobrovoľnej báze.²⁷ Sú dôležité a kultivujú spoločnosť, ale ich nedodržiavanie priamo neohrozuje slobodu iných a prežitie spoločnosti. Preto je opodstatnené, aby v ich prípade platili odporúčania a spontánne interakcie, pravidlá a inštitúcie, nie zákazy a vládne vynucovanie.

26 Na tomto mieste je pre účely textu načrtnutý rámcový pohľad cností a iných morálnych noriem, ktoré majú vzťah aj k neosobnej sfére, teda fungovaniu spoločnosti, nie aj kontext mravných citov ľudí v osobnej sfére, ktorým sa Smith venuje dominantne v knihe Teória mravných citov (Smith, 2005).

27 V tomto kontexte odporúčam článok Daniela Kliena „Commutative, distributive, and estimative justice in Adam Smith“, v ktorom uvádza šesť rozdielov komutatívnej spravodlivosti a iných cností (Klein, 2017, s. 3-4).

Smith hovorí napríklad o dobročinnosti ako štedrosť, solidarita a súcit, ktorá je aj podľa neho vo svojej podstate dobrovoľná a nemá byť vynucovaná. Reálna dobročinnosť je tak dôležitou cnosťou dobrovoľnej podpory, primárne medzi najbližšími (rodina, kamaráti, prípadne iní známi v rámci komunity). Nemá byť celospoločenským cieľom, hoci sa dnes práve pod zámienkou „sociálnej spravodlivosti“ a sociálnej solidarity“ rozširujú prerozdelenie programy „pomoci“ z peňazí daňovníkov.

Smith v rámci širšieho uchopenia mravných citov v spoločnosti vymedzil aj spontánne vyvinuté civilizačné morálne normy jednotlivcov, ktoré predstavujú individuálne mantinely ľudského konania v medziosobných interakciách ľudí. Akokoľvek sa vyvinuli nedokonalosť, tak v miere ich uplatňovania prispievajú k fungovaniu trhu a spoločnosti.

Popri úcte k princípom spravodlivosti sú podľa neho týmito civilizačnými normami najmä dôvera a dôveryhodnosť, zodpovednosť, následne sebaovládanie, prezieravosť, náklonnosť, zmysel pre povinnosť či česťnosť, šetrnosť a pracovitosť.

V príbehu Smitha o pokroku ľudstva hrá dôležité miesto dôvera a zodpovednosť. „Tam, kde rastie dôvera, tam sa uvoľňuje individuálna energia a kreativita a systém prekvitá, zatiaľ čo keď je dôvera otrávená, jednotlivci sa stiahnu a trhoví systém chradne. V ľudských interakciách dôverujeme jednotlivcom a inštitúciám do takej miery, do akej sa časom ukázali ako dôveryhodní(é).“ (Evensky, 2011, s. 249-250). Podobne osobná zodpovednosť, ktorá znamená znášať dôsledky vlastného konania. Umožňuje učiaci sa proces, zlepšovanie podmienok a zvyšovanie ľudského pokroku.

Obidve sú pre fungovanie trhu a spoločnosti veľmi dôležité. Do veľkej miery sa však odvíjajú aj od fungovania nutných civilizačných základov: ekonomických ako trh s cenovým mechanizmom, vlastníctvom či konkurenciou a morálnych s rešpektom k životu, vlastníctvu a dohodám. Tam kde okliešťujeme tieto ekonomické a morálne základy, tam je menšia miera osobnej zodpovednosti a dôvery. Vidíme to aj dnes v rôznych podobách, napríklad obmedzovanie osobnej zodpovednosti v dôsledku masívnych intervencií centrálnych bánk a rozrastajúceho sa sociálneho štátu. V extrémnejšej podobe a na celospoločenskej úrovni sa to prejavovalo počas reálneho socializmu.

Celkovo morálne normy, vrátane univerzálnych pravidiel, sa spontánne vyvíjajú v procese ľudských interakcií pod vplyvom dvoch decentralizovaných morálnych „regulátorov“. Prvý je vonkajší, ktorý vychádza z túžby po vzájomnej sympatii citov a z reakcií ľudí na správanie iných. Predstavuje civilizačnú spätnú väzbu ľudí na konanie iných, keď dobré správanie povzbudzujú jeho schvalo-

vaním a zlé brzdia jeho odmietaním. Civilizácia môže napredovať vďaka spätným väzbám, pričom spoločenskou v morálke je práve to, ako ostatní reagujú na naše správanie a ako my reagujeme na ich konania. To spôsobuje zmeny v správaní ľudí (Roberts, 2015, s. 183-185).

Druhý je vnútorný regulátor, ktorý koriguje morálne rozhodovania každého človeka: nestranný pozorovateľ, Smithova metafora, analogická neviditeľnej ruke v ekonomike. Je to hlas svedomia, odvodený z našich celoživotných skúseností a úsudku, uskutočneného v kontexte univerzálnych zákonitostí spravodlivosti a univerzálnej dobročinnosti. Ako „dodatočný termostat“ (Roberts, 2014, s. 183) nás povzbudzuje k správne konaniu a odrádza od nesprávneho. Smith uvádza, že „je to .. človek vo vnútri, veľký sudca a arbiter nášho konania...“ (Klein, Matson, 2023 podľa Smith, 2005, s. 142).

Už nastavenie kapitalizmu s univerzálnymi pravidlami slobodnej spoločnosti s inštitucionálnym rámcom klasického liberalizmu vytvára podmienky slušnejšie a civilizovanejšie správanie ľudí v spoločnosti, keď napríklad zvyšuje náklady diskriminácie na základe viery, pohlavia a rasy.

Individuálne uplatňovanie cností a morálnych noriem to ešte zvýrazňuje. Smith navyše hovorí, že civilizačné podmienky môžeme kultivovať svojím každodenným správaním s väčšou dôveryhodnosťou, čestnosťou, slušnosťou a spoľahlivosťou. Môžeme tak robiť aj tým, že budeme aktívne podporovať dobré správanie a odmietat zlé a nebezpečné správanie, aj politikov.²⁸

Záver

Uvedené ekonomické a morálne základy nám tak prinášajú nezámernú užitočnosť. Vďaka viac alebo menej realizovaným myšlienkam Smitha a iných predstaviteľov klasického liberalizmu a spoločenským inštitúciám trhového kapitalizmu s pravidlami slobodnej spoločnosti sme sa za dve až tri storočia postupne pozdvihli na historicky najvyššiu životnú úroveň a slobodu, hoci nedostatočnú a obmedzovanú.

Za približne 200 rokov došlo k bezprecedentnému zbohatnutiu a zlepšeniu životných podmienok ľudí na Západe a postupne aj inde vo svete. Od roku 1820 sa spolu s 8-násobným nárastom počtu obyvateľov vo svete sa približne 13,5-násobne zvýšilo priemerné HDP na obyvateľa v porovnateľných cenách. V dôsledku toho klesol podiel počtu ľudí žijúcich v absolútnej chudobe z približne z vyše 75 % v

28 Viac o tom ako reagovať na nebezpečné správanie populistických a iných politikov píše Jan Mošovský v tomto zborníku.

roku 1820 na dnešných 9 %. A napríklad stredná dĺžka života sa vo svete zvýšila z necelých 30 rokov zo začiatku 19. storočia na 73,5 rokov v roku 2023 (viac nižšie v tabuľke).²⁹

Porovnanie vybraných ukazovateľov životnej úrovne ľudí vo svete v súčasnosti oproti začiatku 19. storočia

	Začiatok 19. storočia	Súčasnosť	Zmena (súčasnosť oproti roku 1820)
Reálny HDP na obyvateľa (v historicky a medzinárodne porovnateľných medzinárodných dolároch v stálych cenách roku 2017)	1300 USD (1820)	17500 USD (2022)	13,5-násobný nárast
Počet obyvateľov	990 mil. (1800) 1,04 mld. (1820)	8,11 mld. (jún 2024)	8-násobný nárast
Podiel ľudí žijúcich v absolútnej chudobe (jednotlivci s 2,15 USD na deň v medzinárodných dolároch v stálych cenách roku 2017)	75,6 % (1820)	9,0 % (2022)	Pokles o cca 67 percentuálnych bodov
Stredná dĺžka života pri narodení	28,5 r. (1800) 29 r. (1820)	73,4 r. (2023)	Nárast o cca 44 rokov

Poznámka k tabuľke: S výnimkou populácie sveta vyjadrujú ukazovatele v tabuľke priemerné hodnoty vo svete.

Zdroje: Our World in Data (<https://ourworldindata.org/>) s podkladovými primárnymi zdrojmi; zdroje HDP na obyvateľa: Roser, Arriagada, Hasell, Ritchie, Ortiz-Ospina (2023), Bolt, Zanden - Maddison Project Database 2023, Maddison Database 2010, World Bank (2023); zdroje údajov o populácii: Ritchie, Rodés-Guirao, Mathieu, Gerber, Ortiz-Ospina, Hasell, Roser (2023); zdroje dát o chudobe: Roser (2021), Hasell (2022), World Bank; zdroje dát o strednej dĺžke života: Dattani, Rodés-Guirao, Hannah Ritchie, Esteban Ortiz-Ospina, Roser (2023).

29 Presentované priemerné hodnoty za celý svet sú pochopiteľne výsledkom rôzneho vývoja v jednotlivých krajinách. V mnohých krajinách Európy a Severnej Ameriky a postupne aj inde (ako vo východnej Ázii) došlo k podstatne výraznejšiemu zlepšeniu životných podmienok ako uvádzajú tieto priemerné hodnoty sveta. Podľa údajov databázy Maddison Project z roku 2023 sa od roku 1820 napríklad zvýšil reálny HDP na obyvateľa Írska takmer 45-násobne a USA 22-násobne (Bolt, Zande, 2024). Niektorí experti poukazujú na väčšie zbohatnutie. Napríklad James Otteson uvádza, že v USA sa od roku 1800 zvýšilo reálne HDP na obyvateľa 43-násobne pri 61-násobnom zvýšení počtu obyvateľov, pričom stredná dĺžka dožitia sa tam počas tohto obdobia zvýšila z 39 na 80 rokov (Otteson, 2018, s. 51). Podobne aj ekonomická historička Deirdre McCloskey, ktorá hovorí o Veľkom zbohatnutí a odkazuje na 40 až 100 násobné zvýšenie príjmov na osobu (McCloskey, 2010, Boettke, 2020, s. 209).

K tomuto bezprecedentnú zbohatnutiu došlo v nemalej miere vďaka motivujúcemu inštitucionálnemu nastaveniu podmienok podľa systému prirodzenej slobody Adama Smitha, ktoré postupne vytlačili demotivačne nastavené podmienky pre pokrok. Tie, ktoré boli bližšie obrazu sveta podľa Thomasa Hobbsa (Hobbes, 2017).³⁰ Dochádza k nemu napriek rastúcemu rozsahu a intervenčnému vplyvu štátov. Kapitalistické sily zatiaľ prevládajú a výnosy, ktoré prinášajú ešte prevyšujú náklady, ktoré vyplývajú z vládnych zásahov. Civilizačný vietor tak je zatiaľ silnejší ako protivietor. Zvrátiť to však môže silnejší „protivietor“ pokračujúceho trendu posilňovania kolektivismu a autoritárskeho populizmu.

Účinným zdrojom, ako by sme mohli zastaviť tento „protivietor“ a brániť a kultivovať životne dôležité princípy a spoločenské inštitúcie súčasnej civilizácie sú ekonomické a morálne posolstvá Smitha a iných politických ekonómov a filozofov slobody, napríklad Davida Humea, Edmunda Burkea, Friedricha Hayeka, Jamesa M. Buchanana a v súčasnosti pôsobiacich mysliteľov v duchu odkazu Adama Smitha: Petra Boettkeho, Vernona Smitha, Barta Wilsona, Deirdre McCloskey či Daniela Kleina.

Aj keď nie všetko je platné, čo Smith zanechal, tak v globále je práve jeho dielo kľúčovým myšlienkovým východiskom podoby dnešnej civilizácie.³¹ Príkladom je vymedzenie nutných základov civilizovanej spoločnosti: trhovej ekonomiky a základných univerzálnych pravidiel komutatívnej spravodlivosti. Uvádza ich ako súčasť symbiôzy spontánneho trhového poriadku, vedeného vlastným záujmom a neviditeľnou rukou a spontánneho poriadku mravnosti, založenom cez optiku nestranného pozorovateľa na rešpekte k ostatným. Obidva musia stáť na individuálnom rozhodovaní, dobrovoľnej spolupráci, osobnej slobode a zodpovednosti, odmietaní centrálného rozhodovania o osudoch iných a existencii a vymáhateľnosti základných univerzálnych pravidiel.

30 „To či sa spoločenský život formuje sklonom ľudí k obchodovaniu a vymieňaniu“ slovami Adama Smitha alebo schopnosťou ľudí „znásilňovať, rabovať a plieniť“ slovami Thomasa Hobbesa, závisí od inštitucionálneho rámca, v akom sa spoločenský život odohráva. Ak hraničné výnosy z produktívnej špecializácie a nenásilnej a dobrovoľnej spolupráce prekračujú hraničné výnosy z kradnutia a konfiškovania, tak spoločnosť bude smerovať k smithovskému rozširovaniu obchodnej a občianskej spoločnosti. Ak sa kalkulácia prikloní na druhú stranu, tak preváži Hobbesov obraz „nebezpečného, brutálneho a krátkeho“ života. Väčšinu histórie ľudstva možno najlepšie charakterizovať ako hobbessovskú. Avšak počnúc „veľkým zbohatnutím“, ako tento rast prosperity nazvala Deirdre McCloskey, nabrali dejiny ľudstva iný smer.“ (Boettke, 2020, s. 209)

31 Jeho dielo je pritom súčasťou liberálno-konzervatívneho dedičstva civilizačných myšlienok z 18. storočia, kde ešte patria napríklad idey Humea, Burkea a Deklarácie nezávislosti. Na symbiôzu liberálneho a konzervatívneho u Humea, Burkea a Smitha upozorňuje Daniel Klein pritom v predchádzajúcom texte zborníka.

Smith nás podložene varuje pred politickými snahami o usmerňovanie konaní ľudí a pred negatívnymi dôsledkami intervencií. A upozorňoval aj na škodlivosť prepojeností podnikateľov s politikmi, či politikmi umožnené právomoci cechov, ktoré vytvárali bariéry pre konkurenciu.

Zároveň zanechal učenie o univerzálnych zdrojoch bohatstva ako realizovaných myšlienkach v podmienkach spoločenskej deľby práce, akumulácie kapitálu a slobody. Spojenectvo ekonomického rastu a slobody zdôrazňoval opakovane. A zdôrazňoval nielen efektívnosť a ekonomickú prosperosť obchodu a trhu, ale aj ich morálku, vrátane aj zmravňujúcich aspektov obchodu.

Ak pochopíme ekonomické princípy Smitha, tak nám to pomôže nepodliehať ekonomickým omylom a mýtom a neakceptovať ekonomicky nezmyselné prístupy ako protekcionistická politika, tzv. ekonomická sebestačnosť krajiny, ekonomika „nerastu“ (degrowth) či špeciálne zdaňovanie bohatých. Pomôže nám to vyhnúť sa prijatiu ilúzie o zdrojoch bohatstva v podobe napríklad spotreby, peňazí, prírodných zdrojov, či vládnych programov.

Nezanedbateľným odkazom Smitha aj pre súčasnosť je jeho dôraz na nutné spoločenské inštitúcie a podmienky na to, aby krajina prosperovala. Zahŕnul medzi ne v ekonomike nielen trh, ceny, deľbu práce, ale napríklad aj konkurenciu, zisk, súkromné vlastníctvo a peniaze.

Upozorňoval aj na dôležitosť dodržiavania a garantovania základných univerzálnych pravidiel spravodlivosti a slobody, ktoré sú nutné pre prežitie civilizovanej spoločnosti. A zároveň poukazoval na priaznivé účinky uplatňovania iných cností a morálnych noriem.

O komplexnom a aktuálnom odkaze Smitha vypovedajú v skratke aj nasledovné dva citáty:

„Ak sa máme múdro rozhodovať, tak musíme porozumieť základným princípom Adama Smitha, ktoré vysvetľujú, ako môže vzniknúť a prekvitať zložitý systém bez vládnych zásahov, ako môžeme spolupracovať bez donucovania a pochopiť, prečo vládne intervencie spôsobujú toľko škôd.“ (Friedman, Friedmanová, 1992, s. 15)

„Smith mi pomohol pochopiť, prečo ľudia obdivujú politikov a ako je morálka zakotvená v podstate a štruktúre sveta.“ (Roberts, 2014, s. 5)

Adam Smith nám môže byť dnes v mnohom nápomocný. Buďme tak ako on študentmi spoločnosti a aj s pomocou jeho ideí rešpektujme, bráňme a kultivujme civilizačné základy kapitalizmu s univerzálnymi pravidlami slobodnej spoločnosti, vďaka ktorým zatiaľ žijeme v najlepších historických časoch.

Literatúra

Boettke, P. (2020). F. A. Hayek: mysliteľ pre každé storočie. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika.

Boettke, P. (2024). Why Read Adam Smith Today? GMU Working Paper in Economics No. 24-15. Dostupné online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4741993.

Bolt, J. a Zanden, J. L. van (2024). Maddison style estimates of the evolution of the world economy: A new 2023 update. *Journal of Economic Surveys*, 1–41. DOI: 10.1111/joes.12618.

Buchanan, J. M. (2008), *Institucionalizovaná etika liberálneho rádu*. In: Gonda, Chalupníček (eds, 2007): *Na obranu slobodného trhu*, Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, Liberálny Inštitút.

Dattani, S., Rodés-Guirao, L., Ritchie, H., Ortiz-Ospina, E., Roser, M. (2023). Life Expectancy. *Our World in Data*. Dostupné online: <https://ourworldindata.org/life-expectancy>.

Ebeling, R. (2016). The Timelessness Wisdom of Adam Smith. *Foundation for Economic Education*. Dostupné online: <https://fee.org/articles/the-timeless-wisdom-of-adam-smith/>.

Ebeling, R. (2014). The Wisdom of Adam Smith for Our Times. *Foundation for Economic Education*. Dostupné online: <https://fee.org/articles/the-timeless-wisdom-of-adam-smith/>.

Evensky, J. (2011). Adam Smith 's Essentials: On Trust, Faith, and Free Markets. *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 33, No. 2, pp. 249-268, 2011. Dostupné online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1992001.

Ferguson, A. (2011). *An Essay on the History of Civil Society*. The Online Library of Liberty. Dostupné online: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/1428/Ferguson_1229_EBk_v6.0.pdf

Friedman, M., Friedmanová, R. (1992). *Svoboda volby*. Jinočany: H&H.

Gonda, P. (2008): *Ekonomické a etické základy slobodnej spoločnosti*. In: Platková, G. a kol. (2008): *Etika v manažmente*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

Gregg, S. (2019). Putting Adam Smith Back. *Public Discourse*. Dostupné online: <https://www.thepublicdiscourse.com/2019/03/49777/>. Hasell, J. (2022). From \$1.90 to \$2.15 a day: the updated International Poverty Line. *Our World in Data*.

Dostupné online: <https://ourworldindata.org/from-1-90-to-2-15-a-day-the-updated-international-poverty-line>.

Hayek, F. A. (2019). Individualismus a ekonomický řád. Praha : Wolters Kluwer.

Hayek, F. A. (1995): Osudní domýšlivost. Praha: Sociologické nakladatelství.

Hayek, F. A. (1991): Právo, zákonodarství a svoboda. 1. vydanie. Praha : Academia.

Hobbes, T. (2017). Leviathan. London: Penguin Random House.

Hume, D. (2011). A Treatise of Human Nature. The Online Library of Liberty. Indianapolis: Liberty Fund. Dostupné online: <https://oll.libertyfund.org/titles/bigge-a-treatise-of-human-nature>.

Hume, D. (2008). O práve a politike. Bratislava Kalligram.

Klein, D. B. (2017). Commutative, distributive, and estimative justice in Adam Smith. In. The Adam Smith Review, vol. 12, pp. 82-102. London: Routledge. Dostupné tiež online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2930837

Klein, D. B. (2021). Cancel Culture Stalks Adam Smith, an Ardent Foe of Slavery. Dostupné online: <https://www.nationalreview.com/2021/03/cancel-culture-stalks-adam-smith-an-ardent-foe-of-slavery/>.

Klein, D. B. (2023): Smithian Morals. Vancouver: CL Press.

Klein, D. B., Matson, E. W. (2023). Rébus dobročinnosti. Aktuality.sk. Dostupné online: <https://www.aktuality.sk/clanok/rkh9Olw/rebus-dobrocinnosti-v-mysleni-adama-smitha-nazor-daniela-b-kleina/>

McCloskey, D. N. (2010). Bourgeois dignity: Why economics can't explain the modern world. University of Chicago Press.

Montesquieu, CH. L. (2011): The Spirits of Laws. Dostupné online: <https://oll.libertyfund.org/titles/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws>.

Otteson, J. (2018), The Essential Adam Smith. Fraser Institut. Dostupné online: <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/essential-adam-smith.pdf>.

Otteson, J. (2020): Adam Smith: Moral Philosopher. Foundation for Economic Education. Dostupné online: <https://fee.org/articles/adam-smith-moral-philosopher/>.

Ritchie, H., Rodés-Guirao, L., Mathieu, E., Gerber, M., Ortiz-Ospina, E., Hasell, J., Roser, M. (2023). Population Growth. Our World in Data. Dostupné online: <https://ourworldindata.org/population-growth>. Roberts, R. (2014).

How Adam Smith Can Change Your Life. Penguin Random House. Roser, R. (2021). Extreme poverty: How far have we come, and how far do we still have to go? Our World in Data. Dostupné online: <https://ourworldindata.org/extreme-poverty-in-brief>

Roser, M., Arriagada, P., Hasell, J., Ritchie, H., Ortiz-Ospina, E. (2023). Economic Growth. Our World in Data. Dostupné online: <https://ourworldindata.org/economic-growth>. Schumpeter, J. (2004). Kapitalismus, socialismus a demokracie. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury.

Smith, A. (1795). History of Astronomy. In: Smith, A., Stewart, D. (1795). Essays on Philosophical Subjects. New York : T. Cadell jun. and W. Davies. Dostupné online: <https://archive.org/details/essaysonphiloso00stewgoog/page/n127/mode/2up?q=Adam+Smith,+Dugald+Stewart> Smith, A. (2001). Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Praha : Liberální institut.

Smith, A. (2005): Teorie mravních citů. Praha: Liberální institut.

Smith, V. (2019). Adam Smith, scientist and evolutionist: part 1. Adam Smith Works. Dostupné online: <https://www.adamsmithworks.org/documents/vernon-smith-adam-smith-scientist-and-evolutionist-modelling-other-regarding-behavior>

Smith, V., Wilson, B. (2019). Humanomics: Moral Sentiments and the Wealth of Nations for the Twenty-First Century. Cambridge: Cambridge University Press.

Temnick, A. (2023). Great Antidote Extra: Ryan Hanley on the Morality of Markets. Adam Smith Works. Dostupné online: <https://www.adamsmithworks.org/speakings/great-antidote-podcast-hanley-markets-morality-february-2023-extras>

Wells, T. (2013). Adam Smith on Morality and Self-Interest. In Christoph Luetge (ed.), Handbook of the Philosophical Foundations of Business Ethics. Dordrecht, Netherlands: Springer. pp. 281--296 (2013). Dostupné online: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-007-1494-6_26

Zitelmann, R. (2023). 300. výročie narodenia Adama Smitha: Trhové hospodárstvo je jedinou nádejou chudobných na zlepšenie ich situácie. IN-ESS. Dostupné online: <https://www.iness.sk/sk/300-vyrocie-narodenia-adama-smitha-trhove-hospodarstvo-je-jedinou-nadejou-chudobnych-na-zlepsenie>.

Internetové stránky: <https://www.adamsmithworks.org/>,

www.ake.institute.sk, www.buraniemytov.sk

<https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/?lang=en>

<https://ourworldindata.org/>

Adam Smith a případ knihy navíc

Ondřej Čapek

Úvod

Pokud bychom rozvinuli známý přídomek „otec ekonomie Adam Smith“ i na jeho druhé „dítě“, dílo zabývající se morální filosofií, byla by dnes kniha *Teorie mravních citů* v pozici Maji Einstein, či Otty Kafky: neznámý sourozenec slavného Bohatství národů. Proto se pokusím prezentovat Smithe jako autora, který se snažil uchopit lidský svět jako celek, s důrazem na jeho méně známou knihu pokrývající oblasti morální filosofie, teorie chování člověka, čili dnešní psychologie. Morální, náboženské a vědecké hledisko se u Smithe často prolíná. Věda a filosofie Smithovy doby nemají vůči sobě pevně stanovenou pozici a oba pojmy někdy Smith používá jako synonyma.¹ Propojení soudobé ekonomie a dalších společenských věd s etickými otázkami ho vede k zájmu o teologické spisy, básnictví, cestopisy, divadelní hry a literaturu obecně.

Lze najít v celku Smithova díla, kam patří kromě knih *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* a *Teorie mravních citů* i eseje týkající se historie starověké astronomie (obsahuje úvahy o původu filozofie), fyziky, logiky matematiky, fyziologie, o lidských smyslech a původu jazyků, nějaké jednotící principy, či dokonce ucelený systém? Častá odpověď zní nikoliv. Bohatství národů staví na sebezájmu, *Teorie mravních citů* na sympatii a mezi sebezájmem, který motivuje ekonomické chování a sympatií, jež je zdrojem morálních rozhodnutí, podle ní neexistuje žádná souvislost. Vysvětlení je hledáno ve Smithově životopise:

„Dokud Smith žil v Anglii pod vlivem Hutchesona² a Humea byl idealista. Poté, co strávil tři roky ve Francii a přišel do úzkého kontaktu s místním převládajícím materialismem, se vrátil do Anglie jako materialista. To je jednoduché vysvětlení kontrastu mezi jeho Teorií mravních citů (1759),

1 Možným výsledkem práce filosofa může být i zcela konkrétním stroj: „Filozof a pouliční nosič jsou si navzájem oba prospěšní. Nosič filozofovi nosí břemena,“ filosof vynalezl způsob jak topí nosič levnějším uhlím (Smith, 1978, s.122).

2 Francis Hutcheson (1694 – 1746) byl skotský filosof a jeden ze zakladatelů skotského osvícenství.

psanou před cestou do Francie, a Bohatstvím národů (1776), napsaném po návratu“ (Montes, 2004, s. 30 dle Skarżyński, 1878, s.183).³

Já se hlásím k chápání Smithova díla jako jednoho myšlenkového systému. Sdílím názor Jamese R. Ottersona (Otterson, 2002), že předmětem Smithova zájmu je obecná teorie interakce mezi lidmi a Smith ve svých dvou knihách pouze zkoumá její odlišné formy. V oblasti metodologie se Griswold snaží domnělou oddělenost myšlenkových světů obou knih překonat tím, že zrekonstruuje Smithův sdílený myšlenkový systém „přirozeně-právní vědy“: dělba práce vede k nutnosti obchodu, ten kultivuje komunikaci a jazyk, což je sdílený nástroj speciálních věd, fyziky, ekonomie a etiky (Griswold, 1998).

Svět božského záměru

Smith stojí na rozhraní dvou epoch v období, kdy vznikající společenské vědy pozvolna opouští koncept jsoucího světa jako výsledku božského stvoření ve prospěch světa změn řízených maximou „přežití nejschopnějšího“.⁴ Smith popisuje a vysvětluje společenské změny, ale vysvětlení těchto změn není výsledek výlučně spontánního procesu. Podle některých autorů, např. Lisy Hill, Smithovo uvažování nedává smysl bez ústřední a aktivní role Boha (například Hill, 2001 a Daniel Klein v textu v tomto sborníku).

Pokud čteme pouze Bohatství národů, jsme odkázáni na jednu zmínku o neviditelné ruce. Dle Craiga Smithe (Smith, 2023) neviditelná ruka neznamena víru v božskou prozřetelnost, ale jen odkazuje k tomu, že lidské činy mají nezamýšlené důsledky prospěšné pro společnost jako celek. Adam Smith přitom nepopírá, že tyto nezamýšlené důsledky mohou být předmětem dalšího zkoumání budoucích analýz. Protože Craig Smith neviditelnou ruku degraduje na pouhou rétorickou figuru, zmínka o ní není důvod proč bychom měli upřednostňovat tradici daná pravidla před zákony přijaté na základě těchto analýz. Adam Smith jako autor jediné knihy již není chápán jako zastánce laissez faire.

3 Montes takto reprodukuje postoj Witolda von Skarżyński z roku 1878. Pro podobné názory německé historické školy 19. století se vžil název Das Adam Smith Problem. Pozn. editora Tomáše Křištoforyho: sto let před Skarżyńským nebyl Smith pro německé ekonomy „problémem“. Byl spíš senzací. Smithovci kolem univerzity v Göttingenu, o nichž píše ve svém příspěvku, tehdy bez problémů přejímali Smithovo učení nebo jeho prvky. Na druhou stranu, Skarżyński a další němečtí historičtí ekonomové otevřeli dodnes živou vědeckou otázku o „skutečném Adamu Smithovi“. Pro ocenění tohoto příspěvku německé historické školy z liberální perspektivy viz Oncken, 1897, pro současný pohled viz Tribe, 2008. Příspěvek Ondřeje Čapka seznamuje čtenáře právě s vědeckou debatou o „skutečném Smithovi“.

4 Pojem „survival of the fittest“ první použil Herbert Spencer po přečtení Darwinova díla *On the Origin of Species* ve svých *Principles of Biology* (1864). Český překlad přežití nejsilnějšího má bohužel zavádějící souvislosti. Běžně interpretuje jako přežití a reprodukci toho, kdo nejlépe vyhoví životním podmínkám. I Spencer viděl podobnost mezi evolucí pravidel v rámci ekonomické teorie a evoluce živočichů.

Situace se změní, pokud vezmeme v potaz Teorii mravních citů, kde se vybuduje teorie vzniku prakticky orientovaných morálních pravidel. Tato pravidla nevznikají na základě racionální poznání, ani nejsou dle Smitha jen výsledkem řady mnoha nezáměrných pokusů a omylů. Adam Smith je přesvědčen, že řadu svých sklonů člověk sdílí s ostatními živočichy (Smith, 1982). Příroda je natolik moudrá, aby správný společenský řád nenechala na slabém a selhávajícím lidském rozumu (Smith, 2005), ukotvila jej tedy v jistější půdě lidských emocí, kterými je vybaven každý z nás.⁵ Tyto emoce nám byly dány úmyslně Bohem - Autorem Přírody.

Prvním příkladem je samotný zdroj morálky, jímž je Bohem daný lidský sklon k posuzování druhých: „Vševědoucí Autor Přírody v tomto ohledu učí člověka cítit city a soudy svých bratří; být více nebo méně potěšen, když schvalují jeho jednání, a být více nebo méně zraněn, když ho neschvalují“ (Smith, 2005, s. 136). Bohem vložené emoce vysvětlují motivace pro činy, které nelze plně vysvětlit osobním prospěchem. Mezi ně patří i ochrana živočichů: „Lidstvo je vybaveno ... touhou po trvání a věčnosti druhů a odporem k myšlence na jejich úplné vyhynutí.“ (Smith, 2005, s. 82) Dobově se chápe usilování o štěstí jako základní právo člověka.⁶ I Smith se odvolává na obecnou ideu štěstí, která je v souladu s dokonalostí světa: štěstí lidí, ... bylo původním záměrem, který měl Autor přírody na mysli, když je přivedl na svět.“ (Smith, 2005, s. 168) Svět jako celek dává smysl díky schématu, které Autor přírody ustanovil pro štěstí a dokonalost světa. Pokud se děje člověku příkoří, víra v Boha je určitý terapeutický nástroj, co jej smiřuje se situací, umožňuje myslet v delším horizontu, než je život a napomáhá společenské stabilitě:

„Když tak ztratíme naději, že najdeme na zemi nějakou sílu, která může zastavit úspěch nespravedlnosti, přirozeně se obracíme k nebesům a doufáme, že velký Autor naší povahy sám vykoná na onom světě to, k čemu nás všechny principy, které nám dal pro řízení našeho jednání, pobízejí, ... a že v posmrtném životě předloží každému účet podle činů, které vykonal na tomto světě.“ (Smith, 2005, s. 170) Společenský řád je tak kombinací božského záměru, který nutně směřuje k dokonalosti světa, a vývoje institucí v rámci daných výchozích charakteristik lidské povahy, které jsou též z části božského původu. Společenské instituce

5 Dobová postupné rehabilitace vášní a lidských citů je dáva optimismem, který odmítá „tragický a pesimistický“ názor na člověka, který dominoval sedmáctému století (Hirschman, 2000, s. 49). Díky deistickým východiskům škodlivě vášně nemusí být vyvažovány vášněmi a pohnutkami ušlechtilými. Člověk je vášněmi vybaven díky rozumnému a dobrému Bohu. Lidské selhání je dáno zacílením vášně mimo její adekvátní kontext.

6 Příkladem je Deklarace nezávislosti USA z roku 1776: „Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé ... jsou obdařeni svým Stvořitelem určitými nezcizitelnými právy, že mezi tato práva náleží život, svoboda a hledání štěstí“.

jsou výsledkem zkušeností z interakcí mezi lidmi, kteří ovšem jsou stále chápáni jako *imago dei*. Uvedené se týká i ekonomického řádu, i sklon ke směně může mít metafyzický původ.

Ekonomie a obecná teorie interakce

Ekonomie Adama Smithe se liší od současného pojetí, protože nepracuje s nějakým jednoduchým modelem nabídky a poptávky⁷, nerozlišuje jednotlivé typy trhů práce, kapitálu, výrobků a nedělá rozdíl mezi krátkodobým, střednědobým a dlouhodobým obdobím. Smithova ekonomie je věda o systému vzájemně provázaných sil, ve kterém exogenní šok spouští řadu reakcí. V Bohatství národů je obecnou interakcí dobrovolná směna zboží. Je hnána snahou zlepšovat své životní podmínky, která nás provází od kolébky po hrob. To dnes chápeme jako maximalizaci užítka za předpokladu neomezených potřeb. V Bohatství národů *homo oeconomicus* koná v ideálním případě svobodně, snaha o hmotné zabezpečení vede k dělbě práce a ta k nutnosti směny.

Příkladem Smithova ekonomického uvažování, je reakce ekonomického systému na změnu v cenách potravin. Nízké ceny potravin způsobují pokles nákladů na čeleď, kterou je levnější žít, reakcí je růst počtu zaměstnanců, což vyvolává růst mezd. V případě vysokých cen potravin je situace opačná – následuje pokles mezd. Dopad na mzdy je kompenzován pohybem zisku, který je opačný. Aby situace byla ještě komplikovanější, při vysokých cenách doprovázených poklesem počtu čeledi roste počet samostatně hospodařících rolníků, kteří jsou lépe motivováni, protože se nemusí dělit, patří jim mzda i zisk a tedy roste produktivita a bohatství společnosti.

Smith si vedle pozitivních dopadů dělby práce všímá i negativní. Popisuje, jak jsou lidé v manufakturách nuceni opakovat stále stejné úkony, což vede k „opilství a výtržnostem“. „Dehumanizovaní dělníci“ nemohou soudit, co je prospěšné

7 Abychom nebyli podezíráni z ahistorických požadavků na soudobou ekonomii, mikroekonomický modelový přístup uplatňuje Robert Turgot v nedokončené práci *Œuvres de Turgot et documents le concernant avec Biographie et Notes par Gustav SCHELLE*, tome III (Turgot intendant de Limoges, 1768-1774). Paris, Librairie Félix Alcan, 1919. p. 79-98 z roku 1769. Turgot použil jednoduchý model pro vysvětlení mechanismu směny. Dva muži žijí na opuštěném ostrově. První, „A“, má kukuřici, druhý, „B“, vlastní dřevo na otop. „A“ zmrzne, pokud nebude mít dřevo, „B“ bude hladovět, pokud nebude mít kukuřici, ale pouze dřevo. „A“ chce vyměnit svoji kukuřici za dřevo a „B“ chce vyměnit dřevo za kukuřici. Plán obou je vlastnit maximum své komodity a zároveň dostat maximum zboží. „A“ chce vyměnit 3 míry kukuřice za 6 náručí dřeva a „B“ chce vyměnit 6 náručí dřeva za 9 měr kukuřice. Po té, co tyto osobní nároky nemohou být realizovány výměnou, „A“ a „B“ musí dát více vlastního zboží a/nebo poptávat méně od druhého. Případná dohoda je dosažena, pokud individuální hodnota nabízeného zboží je stále nižší, než hodnota zboží získaného.

pro jejich zemi, či nejsou schopni obrany důležitých hodnot.⁸ Toto přesvědčení můžeme chápat jako jeden z důležitých důvodů pro napsání Teorie mravních citů, kde vysvětluje, jak proč je lidská společnost víc než pouhá suma izolovaných jednotlivců.

Nestranný pozorovatel

Smithova morální teorie se zabývá technikou morálního souzení, které kultivuje ctnosti, aby došel k instituci nestranného pozorovatele, hlavnímu stavebnímu bloku knihy Teorie mravních citů. Pro Smithe morální souzení začíná tím, že se snažíme pochopit něčí chování pomocí imaginace, kdy se „umísťujeme“ na jeho místo. Každá lidská situace musí být posuzována jako do určité míry nová a jedinečná, protože nikdy neznáme všechny relevantní okolnosti posuzovaného činu. Opakovaná zkušenost s používáním imaginace nás přibližuje k ideálu nestranného pozorovatele, který by soudil lidské chování vždy správně. Při popisu přibližování se k tomuto ideálu vychází Smith z Berkeleyho analýzy zraku (Berkeley, 1732). K tomu, abychom viděli věci ve správné perspektivě, musíme zaujmout různá stanoviska v prostoru kolem nich. Obdobně Smith považuje naše morální soudy za kvalitnější, pokud dokážeme zaujmout různé pozice k dané situaci. Špatný odhad, kdy připadají sobeckým a vrozeným citům lidské povahy ztráta nebo zisk vlastních zájmů nedozírně důležitější, je podobný omezenému pohledu na krajinu skrze malé okno či sklíčko.

Analogii s viděním lze chápat jako poukaz na fakt, že morální souzení je „jednoduchou“, do jisté míry automatizovanou činností, která má však zásadní poznávací funkci. Pokud pozoruji něco běžného, nepotřebuji zaujímat několik pozic, abych dospěl ke správným proporcím, morálním soudům. Na druhou stranu vidění ani morální souzení nemá nějakou předem vymezenou množinu možných věcí, které lze vidět či morálně soudit.

Svět a lidský život je chápán skrze metaforu divadla.⁹ Metafora života jako divadla je sdílena mnoha soudobými autory. Francouz Charles Batteux, v *Principles de la littérature* tvrdí, že se člověk rodí jako divák. Skot Francis Hutcheson prohlašuje svět za „ohromné divadlo“, které je řízeno Bohem „způsobem, který je příjemný pro diváka“. Dle bodu III.III.I Humeova Pojednání o lidské přirozenosti, morální souzení provádí člověk v roli diváka, soudného pozorovatele (Hume, 1896, s. 296).

Smith si navíc všímá, že člověk nejen soudí, ale i usiluje o to být kladně hod-

9 Nejde jen o divadlo: Francouzský diplomat a kritik Jean-Baptiste Dubos tvrdí, že způsob, jakým hodnotíme lidského chování je podobný zkušenosti s vnímáním obrazu.

nocen druhými, proto vedle role diváka Smith zavádí i roli herce. Role herce, který nárokuje morální souhlas je náročnější než role diváků, co souhlas udělují. Člověk jako herec má větší potřebu sdělit své trápení než radost, ale jako divák dle Smitha naopak více oceňuje sebeovládání v případě smutku a utrpení. „Herec“ je povinen přizpůsobit své emoce na divákovi pochopitelnou míru a jeho ctností je sebeovládání. I malé radosti jsou zdrojem bezprostředního pochopení, ale velký žal je chápán pouze když je prožíván tlumeně (Smith, 2005, s. 40-42). Vedle tohoto mechanismu existují i u Smitha běžné a přípustné zdroje souhlasu: souhlasíme, pokud věříme, že motivem chování je dobro a jsme lidem vděční, pokud nám jejich chování přináší zisk (Smith, 2005, s. 79).

Smith netvrdí, že bychom se měli zříct emocí ve prospěch rozumu. Morálně posuzovanou situaci je třeba „prožívat“, nikoliv racionálně hodnotit. Emoce zůstávají základem každého morálního soudu, ale soud samotný je výsledkem určitého odstupu od jejich aktuality ve prospěch předchozí zkušenosti a kontextu situace. Tak se obyčejný lidský soucit tříbí a přibližuje se ideálnímu soudu nestranného pozorovatele. Sobecké vášně samy o sobě nejsou něčím dobrým nebo špatným, teprve pomocí nestranného pozorovatele lze říci, kdy jsou přiměřené a správné.¹⁰ Teprve pokud jsou tělesné vášně uspokojovány v souladu se stanoviskem nestranného pozorovatele, vedou k rozvážnosti.

Nestranný pozorovatel ustavuje lidskou bytost jakožto plnohodnotného člověka, protože jen opakovaná zkušenost s jinými určuje, kým jsme: „Naše první představy o osobní kráse a oškřivosti jsou odvozeny z tvarů a vzhledu ostatních, ne z našeho vlastního vzhledu.“ (Smith, 2005, s. 122) To znamená, že být člověkem je primárně určeno bytím s jinými lidmi a jen na základě zkušeností s nimi. Ve shodě se skotskou skepsí k introspekci Smith tvrdí, že: „Nikdy nemůžeme zkoumat naše vlastní city a motivy, nikdy o nich nemůžeme vynést soud, ledaže bychom se jako by vzdálili ...a pokusili je vidět z určité vzdálenosti.“ (Smith, 2005, s. 121) Platí, že dobrá společnost poskytuje i určitou stabilitu svých norem a dobrý člověk dokáže mít stále vyrovnané emoce a rozhoduje se znalostí většího celku, kontextu.

Smithova technika mravního souzení umožňuje i sebereflexi. Při posouzení svého chování se „jakoby rozpůlím na dvě osoby“ na vyšetřovatele a soudce a podivuhodná podvojnost je základem pro rozlišení mezi láskou ke chvále jiných a láskou ke chvályhodnosti (Smith, 2005, s. 124-127). Láska ke chvályhod-

10 Smith je inspirován Bajkou o včelách Bernarda Mandevilla (1670 – 1733): „Soukromé neřesti“ všeobecně a bez ohledu na konkrétní institucionální rámec společenského zřízení vedou k „veřejným ctnostem“. Mandeville při obhajobě sobeckého chování odkazuje na řád přírody a skrytost finálního účelu. Sobecké chování sledující individuální prospěch je z věducího pohledu Boha v souladu s celkem světa. Viz Mandeville, 1988.

nosti znamená náš dobrý pocit, když jsme chváleni za to, co sami považujeme za dobré a „i tak nejpříjemnější chvála přinese jen málo radosti, pokud nemůže být považována za určitý druh chvályhodnosti.“ (Smith, 2005, s. 125) Člověku jde o to být přirozeným objektem chvály, „příroda nás vybavila ... touhou být tím, co by mělo být schvalováno“. Ideálně chceme být chváleni někým, kdo je v souladu s nestranným pozorovatelem, má všechny informace o kontextu toho, co chválí. Chvályhodnost vyjadřuje „jaké by přirozeně měly být city jiných lidí týkající se naší povahy“ (Smith, 2005, s. 135)

Naučená schopnost sebeschválení svých činů, bez aktuálního souhlasu ostatních lidí, je cílem každého člověka a „nejdůležitější věcí, po které může nebo by měl toužit. Láska k [sebeschválení] je láskou ke ctnosti“ (Smith, 2005, s. 127). Existuje i negativní vymezení: Pokud uděláme cosi, co udržíme skryté před okolím, ovládnou nás „přirozené záchvaty svědomí, démoni, fúrie“, které nás mohou dohnat až k šílenství. Člověk má větší hrůzu z oprávněnosti možného obvinění, než ze samotného faktu, že by mohl být obviňován (Smith, 2005, s. 128). Etickým ideálem není prostý úspěch u druhých, ale láskyhodnost: „Cožpak existuje větší štěstí, než být milováni a vědět, že si zasloužíme být milováni?“ (Smith, 2005, s. 123). Tento sebereflexivní vztah by měl být v souladu s okolím, protože „Nevinný člověk, vydaný na základě falešného obvinění z hanebného nebo odporného zločinu katovi, trpí tou nejkřutější ranou osudu, jakou vůbec může nevinný člověk trpět.“ (Smith, 2005, s. 129)

Ctnost jako výsledek zkušenosti

Ukázali jsme, že morálního chování člověka v Teorii mravních citů není soulad chování s jednou danými ctnostmi. Smith se nesnaží city, pocity, emoce a „principy lidské povahy“ plně vysvětlit vědeckou teorií. Často přebírá jejich tradiční rozvržení a zkoumá jen kdy a jak se projevují podporovány či tlumeny pomocí naučené techniky nestranného pozorovatele. Nevede ostrou hranici mezi škodlivými vášněmi a ušlechtilými pohnutkami. Lidské selhání je dáno zacílením vášně mimo její adekvátní kontext, správný morální soud musí být vytvořen skrze nestranného pozorovatele. Za opuštění ideálu ctností ve prospěch ctností vybudovaných na základě zkušeností s ostatními lidmi, vděčí Smith Machiavellimu. Niccolò Machiavelli zřejmě jako první Evropan ve svém díle Vladař nehodnotí konání souladem s absolutními hodnotami,¹¹ ale pouze dle přiměřenosti chování

11 Do doby Machiavelliho se autoři drželi Cicerova spisu O povinnostech, kde Cicero v souladu s antickou tradicí definuje ctnosti ideálního vladaře. Vladař část ctností jako jsou moudrost, spravedlnost, odvaha a střídmost sdílí se všemi lidmi, počestnost je závazná pouze pro něj.

vůči aktuální situaci: „...moudrý vladař se má vést tím, co diktuje nutnost a ta je dána chováním jiných lidí. ... K udržení vlády je nezbytné, aby se naučil, že nemusí být vždy dobrý, ale podle potřeby někdy ano, někdy ne, jak velí okolnosti ... Kdyby měnil povahu podle doby a okolnosti, jeho štěstí by nedoznalo změny“ (Skinner, 1995, s. 47-49) Etické postoje jsou správné a oprávněné pouze za určitých podmínek.

Smith byl k Machiavellimu kritický, vyčítal mu jeho „amorálnost“, ale když hovoří o ctnosti, jde o pouhé zkušenosti naučený a osvědčený způsob chování nestranného pozorovatele. Smithův člověk bez akceptování názorů ostatních by sám sobě nerozuměl, jasné nahlédnutí nějakých niterných kvalit duše není možné: „Nikdy nemůžeme zkoumat naše vlastní city a motivy, nikdy o nich nemůžeme vynést soud, ledaže bychom se jakoby vzdálili ...a pokusili je vidět z určité vzdálenosti“. (Smith, 2005, s. 121) Smith je zde v souladu s názory Thomase Reida. Dle Reida je proces myšlení ze své podstaty nevědomý. Když se myslíme, nereflujeme plně proces myšlení, protože akty naší mysli jsou zaměřeny na předmět našeho uvažování. Uvědomění si „já myslím“ myšlení nepřítupně zpředměťuje a proměňuje v něco jiného. Následná analýza toho, „jak jsme se rozhodli“, nedává smysl (Reid, 1997, s. 3-4).

Meze Smithova relativismu a přirozené právo

Přirozeností dané úsilí o uznání druhých a o zachování své fyzické existence ve de k tvrzení, že přirozené právo předchází státu, bylo zde vždy, praktikované již mezi lovci bez formální vlády. Dle Smithe je společenské uznání důležitější než fyzická bolest: „Ve srovnání s pohrdáním lidí jsou všechna ostatní vnější zla snadno snesitelná.“ (Smith, 2005, s. 60) Pocity nejsou pouhými subjektivními stavy mysli, ale v souladu s dobovým senzualismem mají jasné fyziologické projevy. Lidská reputace u druhých má až existenční rozměr a může být napadena stejně přirozeně jako lidské tělo. Člověk nárokuje uznání a respekt druhých stejně přirozeným způsobem, jako se stará o své fyzické zdraví. Řečeno s Aristotelem, člověk je zoon politikon, společenským zvířetem.

Smithův divoch měl přirozeně právo na ochranu proti fyzickému násilí i proti újmě na reputaci, například skrze pomluvu, osočení a podobně. Přirozenost práv v sobě nutně nese fakt jejich stálosti a neměnnosti v čase. Zatímco fyzického násilí a pomluva byly chápány napříč věky a kulturami stejně, definice krádeže soukromého vlastnictví jsou různé. Z toho plyne, že vlastnické právo je čímsi pozdním a umělým, jeho rozvoj byl postupný, závislý na typu společnosti a vlády:

„Mezi divochy je majetek omezen na přímou držbu věci, a zdá se, že mají jen malou představu o majetku jako o věci, která se netýká přímo jejich vlastních těl. Mezi pastýři myšlenka majetku je dále budována, protože teprve vlastnictví stád, které vede k majetkové nerovnosti, činí nutnou řádnou vládu.“ (Smith, 1978, s. 20)

Smith není relativistou ani v otázce otroctví, i když zaznamenal jeho masové rozšíření v historii:¹² „Jak je možné pozorovat, otroctví existuje ve všech společnostech od jejich zrodu, je založeno na tyranském sklonu (lidské povahy), o kterém můžeme téměř říct, že je přirozenou vlastností lidstva.“ (Smith, 1978, s. 134) V souladu s naším předpokladem jednoty Smithova díla existují i ekonomické důvody proti otroctví. „Je téměř zbytečné dokazovat, že otroctví je i pro svobodné občany špatnou institucí.“ (Smith, 1978, s. 138) Otročská práce je méně výnosná, protože lidé, kteří ji vykonávají, nesledují tím svůj cíl - sebezájem. Svobodný člověk pracující za denní mzdu bude v poměru k nezbytným výdajům pro koupi otroka a jeho obživu daleko více efektivním. Svobodnému rolníkovi připadá vše, co vypěstuje nad úroveň svého pronájmu, a proto má motiv ke zlepšovatelskému úsilí. „Naše kolonie by se mnohem lépe vzkvétaly prací svobodných lidí.“ (Smith, 1978, s.138; Smith, 2005, s. 47)

Smithova metoda společenských věd

Smithova vědecká metoda je ovlivněna Davidem Humeem. Podle Humea lidský život musí být opatrně pozorován. Zatímco jednající osoba jedná a tvoří si své názory v rámci svých omezených znalostí, pozorovatel má přístup k daleko více faktům a kontextu jednání. Díky tomu je jeho posouzení přesnější a vědecktější než pokud jednající posuzuje sám sebe. Hume tvrdí, že pomocí „...záznamů válek, intrik, názorových proudů a revolucí máme rozsáhlý soubor experimentů, na jehož základě může politik, či morální filosof postavit principy své vědy. Dělá to stejným způsobem jako když vědec, či přírodní filosof se pomocí experimentů seznamuje s podstatou rostlin, minerálů a ostatních předmětů.“ (Hume, 1975, s. 834) V tomto postoji je možné najít zdroj empirického zaujetí jehož výsledkem je působivý a rozsáhlý výčet fakt morálního a ekonomického světa popsany oběma knihami Adama Smitha.

Smithovo vysvětlení vzniku a vývoje vědeckého poznání nalezneme v díle *Principy*, které vedly a řídily filozofické objevy, ukázané na příkladu historie astron-

12 Pokud se zaměříme výlučně na Británii: V roce 1778, po sérii soudních sporů Court of Session potvrdil, že stav otroctví není v souladu se zákony království. Zotročený Afričan z britských kolonií se stal svobodným člověkem v okamžiku, kdy se dotkl skotské půdy. Ze zemí podléhajících se na otroctví, zrušila Velká Británie otroctví jako první roku 1807.

omie, které jsou součástí knihy Eseje o filozofických záležitostech (Smith, 1982)¹³. Člověk vůči celku vnějšího světa zakouší tři základní pocity: údiv, překvapení a obdiv. Když se díváme novým a jedinečným objektům přírody jako je například meteor, jsme překvapeni z věcí neobvyklých, či z věcí vyskytujících se na místě kde bychom je nečekali.

Motivací pro vědecké bádání je zejména pocit údivu, který vzniká, pokud vidíme objekt, kterému nejsme schopni přiřadit adekvátní pojem. Je popsán jako stav kdy „...představivost a paměť marně a bezvýsledně usiluje o zařazení [nového] do svých setříděných idejí. Kolísají bezcílně od myšlenky k myšlence a zůstávají v nejistotě a neurčitosti co do umístění a o přesné představě věci.“ (Smith, 1982, s. 39) Má fyziognomické projevy, způsobuje „... upřené civění a koulení očima, zaražení dechu a svírání srdce. Tyto příznaky můžeme sledovat jak u sebe tak u druhých ... a jsou přirozeným příznakem váhání a nejasného uvažování“ (Smith, 1982, s. 39).

Nová skutečnost porušuje lidské zalíbení v uspořádávání věcí do tříd a skupin na základě jejich podobností (Smith, 1982, s. 38) a v budování hierarchických uspořádání jako je Linného systém klasifikace rostlin, který rostliny řadí postupně do druhu, rodu, čeledi, řádu a říše¹⁴ Toto neustálé uspořádávání se děje díky imaginaci (která umožňuje i existenci nestranného pozorovatele) a podstatou údivu je selhání hladkého chodu imaginace. „Pocit čehosi jako trhliny nebo mezidobí [mezi věcmi] a tento stav plně konstituuje podstatu údivu.“ (Smith, 1982, s. 42)

V prvním kroku, abychom se zbavili údivu, si věc pojmenujeme. Přesto však nová věc svým výskytem stále budí údiv. Jestli se její výskyt opakuje, postupně se údiv ztrácí a je zvykem dosaženo souladu mezi imaginativní představivostí s novým během věcí (Smith, 1982). Představivost poté již přechází od jedné věci ke druhé bez zadržnutí. V tomto pojetí člověk akceptuje věci, jak jsou, podvědomě, bez nějakého dalšího zabývání se pojmy a vztahy mezi nimi: Ideje vyvstávají v uceleném řetězci věcí, že se zdá, že tak činí mysl z vlastního popudu. (Smith, 1982, s. 41) Zánikem nepříjemného pocitu údivu se změna stane novou normou:

„Pokud často vidíme dva předměty společně, představivost si snadno zvykne přecházet od jednoho k druhému. ... i kdyby v tomto spojení ...nebyla žádná skutečná krása ... Tam kde je spojení nepatřičné, zvyk buď sníží, nebo úplně odstraní náš smysl pro nepatřičnost. Ti, kteří si odvykli na nedbalý nepořádek, ztrácí veškerý smysl pro úpravnost a uhlazenost. Styly nábytku

13 “The Principles which Lead and Direct..” na “Pozri Smith, 1880. “

14 Carl Linné se o ekonomii zajímal a měl na Smitha významný vliv. Margaret Schabas v Natural Origins of Economics tvrdí, že byl jedním z nejvýznamnějších ekonomických teoretiků osvícenství a v díle Oeconomy of Nature je první popis ekonomie (Desroches, 2018, s. 109).

nebo oblečení, které cizím lidem připadají směšné, neurážejí ty, co si na ně zvykli.“ (Smith, 2005, s. 199)

Další možností, jak docílit hladkého průběhu, je kauzální spojení výskytu reálných objektů pomocí vymyšleného imaginárního principu. Tento postup tvoří jádro Smithova pojetí filozofie: „Filozofie je věda o spojujících principech přírody, přirozenosti“. (Smith, 1982, s. 45) Měřítkem kvality filosofického systému je schopnost predikce a elegance řešení, které jsou estetickou kategorií, pravdivý vědecký systém je i „krásný“, (Otteson, 2002, s. 216, 263) když pomocí omezeného počtu vysvětlujících principů vysvětlí mnohost pozorovaných fenoménů.¹⁵ Jedním z příkladů je nový obsah pojmu gravitace definovaný Isaacem Newtonem. Newtonův systém je systémem filosofickým, v němž gravitace a její předpokládané vlastnosti vysvětlují všechny nepravidelnosti pozorované astronomy až do Newtonovy doby, Teorie gravitace nahrazuje mnoho teorií jedinou a její principy nekladou imaginaci žádné těžkosti (Smith, 1982),¹⁶ přestože Newton nebyl schopen vysvětlit mechanismus jejího působení.

Když Smith spojuje izolovaná fakta hospodářského života a lidského chování pomocí několika málo principů, snaží se o totéž, co Newton v oblasti fyziky.¹⁷ Na rozdíl Humea a Hutchesona Smith nechce pojem gravitace aplikovat do oblasti společenských věd.¹⁸ Smith si je vědom nebezpečí, že může díky touze po kráse můžeme podlehnout zálibě „v jeden systém“. Jde o selhání lidské povahy projevuující se nadužíváním analogie, kdy znalost jednoho oboru nekriticky aplikujeme na obor jiný. Smith uvádí příklady z antiky, kdy řecký objev existence harmonie v hudbě použil Aristoxenus na teorie o duši, nebo pythagorejce, kteří se vše snaží vysvětlit pomocí aritmetických pravidel (Smith, 1982). V novověku vedl podobný sklon Keplera k nesprávné teorii nebeských sfér (Smith, 1982).

15 Dle Hutchesona je samotná krása přírody absolutní krásou, definovanou jako „jednota v rámci mnohého“ (uniformity amidst variety). Viz Hutcheson, 2004, s. 31 - 34.

16 “The Principles which Lead and Direct..” na “Pozri Smith, 1880. “

17 Smith se věnuje i jiným dobovým fyzikálním teoriím, například Descartově teorii éteru.

18 Podle Francise Hutchesona „v morálním světě sebezámem formuje společenský systém stejně jako gravitace ve fyzikálním světě“ (Myers, 1975, s. 285) David Hume užívá pojem gravitace pro teorii lidského vědomí: „V mentálním světě je možné nalézt určitý typ gravitace, který má stejně výjimečný efekt, jako je tomu ve světě přírody“ (Hume, 1896, s. 12-13).

Závěr

V předchozím textu jsem se snažil ukázat možnou jednotu Smithova díla. Základem je interakce mezi lidmi, která je motivována dvěma základními silami. V Bohatství národů je to snaha o zlepšení svého hmotného údělu, v Teorii mravních citů jde o usilování o společenskou prestiž. Toto můžeme chápat jako základ jednotné metodologie napříč vznikajícími společenskými vědami. Zároveň jsem se snažil vysvětlit i limity Smithova přístupu. Především nechce být autorem „teorie všeho“ a místo budování systému dává přednost prezentaci empirických dat a v případě morální filosofie včetně tradičního pojmového aparátu. Smithovo dílo není dle mého názoru úplně bez jeho názorů ovlivněných soudobou teologií a jeho skepsí v možnost plně vědeckého vysvětlení společnosti. Tím je inspirací i pro dnešek a dobrým protijedem proti pýše rozumu, či přílišnému ovládnutí a krocení emocí ve prospěch „chladné“ racionality a rezignace na osobní zkušenost.

Literatura

Berkeley, G. (1732). *Essay Towards a New Theory of Vision*. London: Cambridge University Press.

Desoches, C. T. (2018). On the Historical Roots of Natural Capital in the Writings of Carl Linnaeus. In: *Including a Symposium on Latin American Monetary Thought: Two Centuries in Search of Originality*. Dostupné online: <https://philarchive.org/archive/DESOTH-2>.

Dow, A. a Dow, S. (2006). *A History of Scottish Economic Thought*. Routledge.

Œuvres de Turgot et documents le concernant avec Biographie et Notes par Gustav SCHELLE, tome III (Turgot intendant de Limoges, 1768-1774). Paris: Librairie Félix Alcan.

Ferguson, A. (1995). *An Essay on the History of Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Griswold, Ch. (1988). *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hill, L. (2001). The Hidden Theology of Adam Smith. *European Journal of the History of Economic Thought*, vol. 8, no. 1, pp. 1–29.

Hirschman, A. O. (2000). *Lidské vášně a osobní zájmy. Politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho triumfem*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Hutcheson, F. (2004). *Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue in Two Treatises. Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*. Liberty fund.

Hume, D. (1975). *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*. Oxford: Clarendon Press.

Hume, D. (1896). *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press.

Johnston, G. A. (ed., 1915). *Selections from the Scottish Philosophy of Common Sense*. Chicago: Open Court, Liberty Fund (E-Book).

Mandeville, B. (1988). *An Enquiry into the Origin of Moral Virtue The Fable of the Bees or Private Vices, Public Benefits, 2 vols. With a Commentary Critical, Historical, and Explanatory by F.B. Kaye*. Indianapolis: Liberty Fund, 1988

Montes, L. (2004). *Adam Smith in Context A Critical Reassessment of Some Central Components of His Thought*. New York: PALGRAVE MACMILLAN.

Myers, M. L. (1975). *Adam Smith as Critic of Ideas*. *Journal of the History of Ideas*.

Oncken, A. (1897). *The Consistency of Adam Smith*. *The Economic Journal*, 7(27), 443-450.

Otteson, J. R. (2002). *Adam Smith's Marketplace of Life*. Cambridge Cambridge University Press.

Reid, T. (1997). *An Inquiry Into the Human Mind, on the Principles of Common Sense*. Cambridge: Cambridge University Press.

Skarżyński, W. von (1878). *Adam Smith als Moralphilosoph und Schoepfer der Nationaloekonomie: Ein Beitrag zur Geschichte der Nationaloekonomie*. Berlin: Theobald Grieben.

Skinner, Q. (1995). *Machiavelli*. Praha: Odeon, Argo.

Smith, A. (1978). *Lectures on Jurisprudence*. ed. R. L. Meek, D. D. Raphael, and Peter Stein, vol. V of *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*. Indianapolis : Liberty Fund.

Smith, A. (1982). *Essays on Philosophical Subjects*, ed. W. P. D. Wightman and J. C. Bryce, vol. III of *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*. Indianapolis : Liberty Fund.

Smith, A. (2005). *Teorie mravných citů*. Praha: Liberální institut.

Smith, A. (1880). *The Principles which lead and direct Philosophical Enquiries Illustrated by the History of Astronomy*. 8vo Mangalore (Basel Mission Press)

Smith, C. (2023). Adam Smith and spontaneous order in Adam Smith and Modernity: 1723-2023. Burgio Alberto, Routledge.

Tribe, K. (2008). "Das Adam Smith Problem" and the origins of modern Smith scholarship. *History of European Ideas*, 34(4), 514-525.

Wood, P. B. (1990). The Natural History of Man in the Scottish Enlightenment. *History of Science*. 03/1990.

II. Čast'

Adam Smith - pohľad na špecifické témy

Dělbba práce a sdílená prosperita: Smithovy lekce pro současnost

Marek Hudík

Úvod

V roce 1776 byl na trh uveden Wattův parní stroj – vynález, jenž se stal symbolem průmyslové revoluce a s ní spojeným nárůstem prosperity. V témže roce Adam Smith publikoval knihu, ve které se pokusil vysvětlit, proč některé národy prosperují, zatímco jiné se zmítají v chudobě. V jeho Bohatství národů však nehrají klíčovou roli technologie jako je parní stroj. Místo toho Smith ukazuje, jak komplexní souhra technologických a institucionálních inovací může vést k bohatství a rozvoji společnosti.

Smith si zároveň uvědomoval, že plody technologických a institucionálních změn nemusí být sdíleny napříč společnostmi. Poukazoval na hrozby vyplývající z koncentrace moci nejen v rukou panovníka, ale i v rukou monopolů a cechů. Ve své knize se popsal systém přirozené svobody, který by vedl nejen k větší prosperitě, ale i k jejímu sdílení. Tento systém je založen na zrušení podpor a omezení, umožnění konkurence mezi podniky a ponechání volnosti lidem, aby mohli sledovat své cíle. Smith zároveň dbal na to, aby lidé s nízkými příjmy nezůstali pozadu.

Dělbba práce a bohatství

Smithův recept na růst bohatství národů je zdánlivě jednoduchý. Hlavním zdrojem bohatství je podle něj efektivní organizace ekonomických aktivit. Smith si všiml, že řemeslná výroba, kdy jeden člověk vykonává mnoho činností, je méně efektivní než manufakturní výroba, jenž využívá dělbba práce. Rozdíl mezi řemeslnou a manufakturní výrobou je znázorněn v tabulkách 1a a 1b tohoto textu na příkladu přípravy jídla.

Tabulka 1: Rozdíl mezi řemeslnou a manufakturní výrobou

a) Řemeslná výroba

		Činnost			
		Obstarávání surovin	Vaření	Servírování	Množství porcí
Jedinec	Adam	O_A	V_A	S_A	1
	Milton	O_M	V_M	S_M	1
	Deirdra	O_D	V_D	S_D	1

b) Manufakturní výroba

Jedinec/ činnost	Adam/Obstarání surovin	O_A	O_A	O_A
	Milton/Vaření	V_M	V_M	V_M
	Deirdra/ Servírování	S_D	S_D	S_D
	Množství porcí	1	1	1

Pro jednoduchost uvažujeme tři jedince, Adama (A), Miliona (M), a Deirdru (D). K produkci jedné porce jídla je třeba postupně kombinovat tři aktivity, obstarání surovin (O), (V), a servírování (S). Například OA znamená, že obstarání surovin vykonává Adam. V případě řemeslné výroby vykonává každý jedinec postupně všechny tři aktivity. V případě manufakturní výroby se každý jedinec specializuje na jednu aktivitu. V obou případech jsou činnosti i jedinci titíž a zdá se, že i výstup by měl být tedy stejný. Podle Smithe však manufakturní výroba vede díky dělbě práce k mnohem větší produktivitě.

Smith (2001, s.10-12) si všimá třech cest, prostřednictvím kterých dělba práce zvyšuje bohatství. Za prvé, dělba práce umožňuje specializaci. Specializovaní pracovníci se opakováním jedné činnosti v této činnosti zlepšují. Adam se může zlepšovat tím, že získává znalosti, kde každou surovinu obstarat v požadovaném množství a kvalitě. Za druhé, díky dělbě práce se pracovníci mohou soustředit na jednu činnost a snížit tak náklady spojené s přesunem z jedné činnosti na jinou. K vaření je třeba čistota a přesun mezi obstaráváním surovin a vaření může být časově náročné. A konečně za třetí, specializovaní pracovníci jsou motivováni in-

ovovat za účelem usnadnění si vlastní práce. Milton může časem vynalézt nebo vylepšit nástroje, které usnadňují loupání, krájení a strouhání.

Vidíme, že hlavním zdrojem bohatství podle Smithe není technologická inovace, ale institucionální inovace, konkrétně inovace v organizaci výroby. Technologická inovace je v tomto kontextu důsledkem institucionální inovace.

Limity dělby práce

Pokud je dělba práce zdrojem bohatství, proč tedy chudé oblasti nevyužijí dělby práce k růstu prosperity? Smith upozorňuje, že aby mohla být dělba práce uskutečněna, je třeba dostatečně velký trh. Pokud by firma vyráběla malé množství produkce, specializovaní pracovníci by většinu času neměli co na práci. Firmě by se vyplatilo snížit jejich množství, přičemž každý z pracovníků by se méně specializoval a vykonával by více činností. Ne nadarmo Smith nazval příslušnou kapitulu Bohatství národů „Dělba práce je omezena velikostí trhu“ (Smith, 2001, s. 19-22).

Je tedy třeba se ptát na to, jaké faktory ovlivňují velikost trhu. Smith (2001, s. 20) klade důraz na dopravní náklady. Všimá si, že zejména lodní doprava umožňuje zboží dopravovat na velké vzdálenosti. Lidé si byli výhod lodní dopravy vědomi, a proto se často usídlovali na pobřežích moří a splavných řek. Ke snižování dopravních nákladů však dochází také díky technologickým inovacím. Lepší a rychlejší doprava rozšiřuje trh a umožňuje větší dělbu práce. Zde vidíme, že technologická inovace v dopravě vede k inovacím v organizaci výroby, což může dále vést k dalším technologickým inovacím ve výrobě.

Smith však opomíjí další možnou bariéru dělby práce, a sice koordinační náklady (Becker a Murphy, 1992; Hudík, 2023). V tabulce 1b vidíme, že pokud Adam při manufakturní výrobě obstará suroviny, musí tyto suroviny předat Miltonovi a ten po skončení vaření předá výsledný produkt Deirdře, která jej servíruje. Koordinace těchto aktivit je nákladná. Pokud jsou náklady koordinace příliš velké, dělba práce se nemusí vyplatit. Příkladem je zemědělství, kde rodinné farmy mohou často fungovat efektivněji než velké závody založené na dělbě práce. Jedním z důvodů je fakt, že zemědělství je ovlivněno sezónností a řadu činností není možné vykonávat paralelně jako v manufakturní výrobě, ale je nutné je vykonávat sekvenčně jako v řemeslné výrobě (Allen & Lueck, 1998; Hudík, 2020). V době, kdy průmysl procházel přechodem od rodinné řemeslné výroby ke kolektivní manufakturní výrobě, zemědělství zažívalo přechod přesně opačný (Leijonhufvud, 1986).

Dělba práce se může stát výhodnou, pokud se náklady na koordinaci specializovaných činností snižují. Ke snižování koordinačních nákladů dochází jednak díky institucionálním inovacím jako je zavedení moderních manažerských

praktik, ale i díky technologickým inovacím jako je využití telekomunikačních technologií. I zde se mohou institucionální a technologické inovace vzájemně podmiňovat a posilovat.

Koordinace specializovaných činností však nemusí probíhat pouze uvnitř firem, ale i prostřednictvím komunit, rodiny, organizací a především trhu. Smith si uvědomoval, že abychom mohli těžit ze specializace, nestačí specializace samotná: je třeba ji doplnit směnou. Všimá si, že zvířata i v rámci jednoho druhu jsou více specializovaná než člověk, avšak z této specializace netěží, protože jim chybí sklon k „obchodování a vyměňování“ (Smith, 2001, s. 18), který pozoruje u lidí.

Klíčovým poznatkem Smithovým příspěvkem je poukaz na to, jak tržní koordinace aktivit probíhá. Jednotlivec sleduje jen svůj vlastní zisk a vede ho „jakási neviditelná ruka, aby napomáhal k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde“ (Smith, 2001, s. 398). Tímto nezamýšleným cílem je prosperita celé společnosti. Smith se méně věnuje otázkám, za jakých podmínek neviditelná ruka může dobře vykonávat svoji činnost. Neřeší, proč jsou činnosti někdy koordinovány prostřednictvím trhu a jindy prostřednictvím firem nebo na základě jiných mechanismů. I když si všimá, že někdy neviditelná ruka funguje hůře nebo vůbec, jako v případě monopolů nebo některých veřejných statků, neposkytuje uspokojivý návod, jak tyto problémy řešit. Tyto otázky musely počkat až na další generace ekonomů.

Dělbá práce a dovednosti

Smith si všiml dopadů dělby práce na lidské dovednosti. Zdůrazňoval, že klíčové rozdíly v dovednostech jsou získané výchovou a vzděláním, a že vrozené rozdíly mezi lidmi jsou minimální: podle jeho slov filosof a pouliční nosič si jsou v rané fázi života velmi podobní. Rozdíly mezi nimi jsou především důsledkem získaných znalostí a dovedností v průběhu života (Smith, 2001, s. 17). Lze ukázat, že i když mají jedinci zpočátku stejné dovednosti a čelí stejným podmínkám, mohou se specializovat zcela odlišně (Rosen, 1983; Jaffe a spol., 2019; Hudik, 2023).

Smith poukázal na to, že dovednosti se zlepšují již pouhým opakováním dané činnosti. Jak si ale o dvě století později všiml Rosen (1983), získávání dovedností zahrnuje i fixní náklad. Aby se Milton naučil vařit, musí se vyučit kuchařem, což ho stojí čas a úsilí. Část tohoto úsilí, jako je čtení knih, je nezávislá na samotném užití těchto dovedností. Existence tohoto fixního nákladu vede k rostoucím výnosům ze specializace: lidé mají tendenci se úzce specializovat na konkrétní činnost a využívat svou dovednost co nejvíce. Čím více jídel Milton uvaří, tím více se „rozpouští“ počáteční fixní náklad spojený se získáním dovedností kuchaře.

Existence tohoto fixního nákladu je dalším důvodem, proč je dělba práce

omezena velikostí trhu. Pokud by měl Milton vařit jen pro sebe, nevyplatilo by se mu vynakládat úsilí na osvojení si specializovaných dovedností. Pokud by chtěl jednou za čas vychutnat kulinářské umění, raději by zašel do restaurace, kde specializovaný kuchař vaří pro velké množství lidí, a proto byl ochoten investovat do dovedností kuchaře. Fixní náklady na osvojení si dovedností jsou tak jedním z důvodů, proč lidé nejsou ve všem soběstační a raději mezi sebou směňují.

Přesun od řemeslné k manufakturní výrobě, který Smith popisuje, znamenal nahrazení všestranných řemeslníků specializovanými pracovníky. Smith poukázal, že v důsledku dělby práce jsou pracovníci v manufakturách odkázáni vykonávat rutinní práci, která nevyžaduje kreativitu a získávání nových znalostí a dovedností. Podle Smithe se z takového pracovníka stává „zpravidla takový hlupák a nevědomec, jak je to jen u lidského tvora možné“ (Smith, 2001, s. 694). Lidé v těchto povoláních nemají čas a prostředky na to rozvíjet svoje dovednosti. Smith proto doporučoval reformy ve vzdělání, které by tento problém zmírnily.

V jiných povoláních podle Smithe tento problém nevzniká: „zaměstnání, kterým se lidé majetní a jistého společenského postavení zabývají po většinu svého života, není jednoduché a jednotvárné zaměstnání prostého lidu. Téměř každé je složité a zaměstnává více mozek než ruce. Rozumové schopnosti osob vykonávajících takovéto zaměstnání mohou málokdy otupět pro nedostatek cviku“ (Smith, 2001, s. 694). Smith si tedy všímá rozdílů mezi činnostmi, které jsou manuální a rutinní a činnostmi, které jsou kognitivní a nerutinní.

Tabulka 2 ukazuje klasifikaci činností podle Autora a spol. (2003). Kromě rutinních manuálních a nerutinních kognitivních činností, lze též identifikovat činnosti, které jsou nerutinní manuální a rutinní kognitivní.

Tabulka 2: Typy činností

	Rutinní	Nerutinní
Manuální	Sběr a třídění předmětů Tkání	Údržbářské práce Řízení dopravních prostředků
Kognitivní	Účetnictví Práce na přepážce	Lékařská diagnóza Psaní právních dokumentů

Smith se obával negativních dopadů dělby práce na ty, kteří se věnovali rutinní manuální práci. Tím, jak se zvětšovaly trhy a snižovaly náklady na koordinaci specializovaných aktivit, se dělba práce začala více uplatňovat i v dalších typech

činností. O půl druhého století později jiný velký liberální myslitel, Ortega y Gasset, poukazoval na neblahé důsledky specializace v případě nerutinních kognitivních činností, včetně, vědy, lékařství či inženýrství, a obával se, že specializace spojená s arogancí těchto „částečně kvalifikovaných lidí“ povede k „nadvládě davů“ a ohrozí samotné základy společnosti (Ortega y Gasset, 1993, s. 91). Dělbá práce a specializace tedy vede nejen k vyšší produktivitě a prosperitě, ale může mít i různé negativní dopady na fungování společnosti.

Dělbá práce a technologické inovace

Dělbá práce umožňuje nejen specializaci, ale i nahrazení lidských činností stroji. Důležitým poznatkem je, že různé technologické inovace mohou mít různé dopady na různé činnosti a bylo by chybou předpokládat, že každá technologická revoluce bude podobná těm předchozím. Ve Smithově době se dělbá práce týkala rutinních manuálních činností, jako je tkaní nebo předení, a u těchto činností docházelo i k automatizaci.

Jiné technologické inovace umožňují automatizaci i v jiných oblastech. Autor a spol. (2004) poukazují na to, že například zavedení počítače umožnilo nahrazení nejen manuálních rutinních činností, ale i kognitivních. Příkladem je účetnictví či práce na přepážce. Nerutinní činnosti jsou buď před počítači uchráněny (údržbářské práce, řízení dopravních prostředků) nebo jsou k počítačům komplementární (lékařská diagnóza, psaní právních dokumentů). Velké jazykové modely, které ovlivňují dělbú práce v současnosti, mohou nahradit i některé nerutinní činnosti jako je psaní právních dokumentů nebo počítačových kódů.

Technologické inovace však mohou působit i na výnosy ze specializace prostřednictvím zvětšování trhu, kde může být daná dovednost uplatněna. František Plánička byl jedním z nejlepších fotbalových brankářů předválečné Evropy. Jeho příjmy však byly (i po očištění o inflaci) nesrovnatelně nižší než příjmy Petra Čecha, který kraloval mezi tyčemi na počátku 21. století. Důvodem jsou technologie jako televizní přenos či letecká doprava, které umožňovaly mnohem většímu publiku obdivovat talent Petra Čecha než Františka Pláničky. Tyto technologie dávají vzniknout fenoménu superhvězd (Rosen, 1981), kdy několik málo jedinců poskytuje své služby většině trhu. Tento fenomén se nejvýrazněji prosazuje v činnostech, kde je větší shoda spotřebitelů na tom, co představuje „lepší“ dovednost, jako třeba ve sportu. V těchto případech malé rozdíly v produktivitě vedou k velkým rozdílům v příjmech, protože když mají spotřebitelé možnost spotřebovat služby toho nejlepšího na trhu, nemají důvod spotřebovat služby desátého nejlepšího.

Dělnba práce a nerovnost

Jelikož specializace často vyžaduje vzdělání a trénink, který je nákladný, dělnba práce je nutně spojena s příjmovou nerovností. Pokud by příjmy ze všech zaměstnání byly stejné bez ohledu na dovednosti, nikdo by neměl motivaci podstoupit nákladný trénink, aby se stal inženýrem nebo doktorem. Nerovnost v příjmech je také způsobena tím, že vzdělání a trénink typicky probíhá v mladém věku. Lidé jsou tedy v mladém věku ochotni obětovat část příjmu na úkor vzdělání, které jim umožní mít vyšší příjmy v budoucnosti. I kdyby všichni lidé měli stejné celoživotní příjmy při zohlednění nákladů na vzdělání a trénink, pozorovali bychom nerovnosti v běžných příjmech pouze proto, že se lidé liší věkem. Čím více je věková variabilita společnosti, tím větší je nerovnost (Rosen, 2002).

Nerovnost v příjmech však může být způsobena bariérami vstupu do odvětví, včetně bariér finančních. Pro chudé lidi může být například obtížné dovolit si velké investice do dovedností a zároveň je pro ně obtížné získat na tyto investice půjčku, protože lidským kapitálem nelze ručit. Některé lidské talenty tak mohou zůstat nevyužity nebo jsou využity neoptimálně. Děti narozené v chudých rodinách s potenciálem geniálních vědců či umělců mohou skončit jako dělníci v továrnách.

Smith si uvědomoval existenci bariér, které chudým lidem brání v rozvíjení svých dovedností: „Jakmile děti již mohou pracovat, musí hned začít chodit do práce, aby se již živily samy. A jejich zaměstnání je zpravidla tak prosté a jednotvárné, že cvičí myšlení jen velmi nepatrně; přitom ještě musí tyto děti pracovat tak dlouho a jejich práce je tak vyčerpávající, že jim ponechává málo volného času a ještě méně chuti věnovat se něčemu jinému nebo alespoň o něčem přemýšlet” (Smith, 2001, s. 694-695). Smith navrhoval jako řešení různá opatření jako je povinná základní školní docházka, zřizování škol, odměny žákům nebo zkoušky ze základního vzdělání. Tato opatření mohou nejen snížit nerovnost, ale i zvýšit produktivitu.

Jakkoliv si Smith dokázal představit roli vlády v oblasti vzdělávání chudých, netvrdil, že by vzdělávání mělo být v rukou státu. Jádrem jeho analýzy je nastavení správných motivací na straně vyučujících i žáků tak, aby vzdělávání bylo kvalitní. Těchto motivací je dosaženo zavedením tržních mechanismů, jako je konkurence a odměňování na základě výkonu. Smith provádí pečlivou analýzu různých institucionálních uspořádání, která přesahuje příliš zjednodušující dichotomii mezi státním a soukromým poskytováním vzdělávání (Otteson, 2023).

Instituce

Adekvátní vzdělávací systém je institucí, která může pomoci sdílet plody větší produktivity napříč společností nebo dokonce produktivitu zvyšovat. Obecně lze instituce definovat jako „lidmi vytvořená omezení, která strukturují politickou, ekonomickou a sociální interakci“ (North, 1994, s. 360) a lze je klasifikovat podle jejich dopadu na bohatství a příjmovou nerovnost. Technologické inovace typicky vedou k růstu bohatství a často i k růstu nerovnosti. Důvod je prostý – technologické inovace jsou často zaváděny za účelem zvýšení produktivity. Dopad institucionálních inovací je však pestřejší, neboť tyto inovace jsou zaváděny nejen za účelem zvýšení produktivity, ale i z dalších důvodů. Tabulka 3 udává příklady institucionálních inovací, které mají různé dopady na růst a nerovnost.

Tabulka 3: Dopad institucionálních inovací na bohatství a nerovnost

		Dopad na příjmovou nerovnost	
		Růst	Pokles
Dopad na bohatství	Růst	Dělnická práce	Vzdělávací systém
	Pokles	Cechy	Odbory

Organizace aktivit na základě dělby práce je umožněna díky existenci trhů, jejichž fungování je samo podmíněno existencí dobře definovaných a vymahatelných vlastnických práv. V předchozích částech jsme viděli, jak dělba práce zvyšuje produktivitu a nerovnost. Zároveň jsme ukázali, že Smith navrhoval reformy vzdělávání jakožto soubor opatření, která mají zmírnit dopad dělby práce na nerovnost. Jiné institucionální inovace mohou zmírňovat nerovnost na úkor bohatství. Acemoglu a Johnson (2023) dokumentují, jak díky hnutím, jako byli chartisté, došlo v 19. století v Británii k rozšíření volebního práva a tvorbě politických a zájmových organizací, které vedly k zapojení větší části společnosti na politickém v ekonomickém rozhodování. Tlak občanské společnosti na vládnoucí elity vedl k zavedení inkluzivnějších politických a ekonomických institucí, které umožnily rovnější rozdělení výnosů z technologického pokroku. V rámci těchto hnutí vznikly i odbory, které vedly k lepší vyjednávací pozici pracovníků a následnému zlepšení jejich pracovních podmínek. Toto snížení nerovnosti však bývá vykoupeno nižším celkovým bohatstvím, neboť odbory omezují konkurenci a zvyšují tržní sílu na straně nabídky práce.

Některé institucionální inovace mohou jak snižovat bohatství, tak zvyšovat nerovnost. Příkladem takových inovací jsou cechy. Podle Ogilvie (2021) bylo v oblastech se silnou rolí cechů nižší produkt na hlavu a pomalejší růst. Sám Smith cechy ostře kritizoval: „Tvrzení, že cechy jsou nutné pro řízení obchodu a řemesel, není odůvodněno. Řemeslníka skutečně a účinně ovládá nikoli jeho cech, nýbrž jeho zákaznictvo. Právě z obavy, aby své zákazníky neztratil, mírní se v podvádění a hledí se vystríhat nedbalosti. Uzavřený cech tuto moc přirozeně oslabuje“ (Smith, 2001, s. 117).

Smith chápal, že „bohatství národů“ je důležitým, avšak ne jediným cílem, o které společnosti usilují. Uvědomoval si, že chudoba širokých mas je neslučitelná s prosperitou: „Žádná společnost nemůže přece vzkvétat a být šťastna, žije-li ohromná většina jejích příslušníků v chudobě a bídě“ (Smith, 2001, s. 71). Společnost by tedy měla implementovat nejen instituce, které generují bohatství, jako jsou dobře definovaná a vymahatelná vlastnická práva a konkurenční trhy, ale též instituce, které umožňují toto bohatství sdílet napříč společnostmi. Tyto instituce nemusí být vytvářeny shora pod taktovkou vlády, ale – jak zdůrazňoval Smith a jeho současníci – mohou vznikat zdola díky aktivitě jedinců, organizací a komunit.

Závěr

Adam Smith psal Bohatství národů na prahu průmyslové revoluce. Jeho kniha pomáhala lidem porozumět zásadním společenským změnám, které průmyslová revoluce s sebou nesla. Hlavním pilířem tohoto porozumění je, že technologické a institucionální inovace nejsou vzájemně nezávislé. Smithova analýza jedinečným způsobem propojuje oba typy inovací v komplexní celek. Klíčový Smithův vhled je, že ačkoliv obecně oba typy inovací vedou k rozvoji společnosti, výnosy z těchto inovací nejsou ve společnosti rozloženy rovnoměrně a někteří mohou v důsledku těchto inovací trpět. Aby mohlo docházet k technologickým inovacím a zároveň z nich mohlo těžit co nejvíce lidí, je třeba inovací institucionálních, které umožní bohatství vytvářet a sdílet ho napříč společnostmi. Technologické inovace zároveň vytvářejí možnosti pro nové způsoby organizace lidských aktivit.

Ačkoliv je svět, ve kterém žijeme, značně odlišný od světa, který popisoval Adam Smith, jeho způsob uvažování o fungování společnosti rezonuje i dnes. Stejně jako ve Smithově době, i my čelíme problému, jak se vypořádat s nerovností, které technologický pokrok může způsobit. Mnozí těží z technologických inovací a získávají přístup k novým možnostem, zatímco jiní zůstávají pozadu a cítí se opomíjeni. Smith by nás varoval před představou, že technologický pokrok sám o sobě automaticky přinese okamžitý blahobyt všem. Naším úkolem je najít způso-

by, jak spojit technologické a institucionální inovace tak, aby jedna podporovala druhou. Smithovo dílo nás může svou perspektivou a hloubkou inspirovat ke spoluvytváření lepší budoucnosti pro všechny.

Literatura

Acemoglu, D., & Johnson, S. (2023). *Power and progress: our thousand-year struggle over technology and prosperity*. New York: PublicAffairs.

Allen, D. W., & Lueck, D. (1998). The nature of the farm. *The Journal of Law and Economics*, 41(2), 343-386.

Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279-1333.

Becker, G. S., & Murphy, K. M. (1992). The division of labor, coordination costs, and knowledge. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(4), 1137-1160.

Hudik, M. (2020). Can a Village Be Run Like a Firm? The Case of Collective Villages in China. *Cosmos+Taxis*, 8(8+9), 108-116.

Hudik, M. (2023). *O trzích a lidech: Kurz aplikované ekonomie*. Praha: Grada.

Jaffe, S., Minton, R., Mulligan, C. B., & Murphy, K. M. (2019). *Chicago price theory*. Princeton: Princeton University Press.

Leijonhufvud, A. (1986). Capitalism and the Factory System. In Langlois R. N. (ed.), *Economic as a Process: Essays in the New Institutional Economics* (pp. 203-224). Cambridge University Press.

North, D. C. (1994). Economic performance through time. *The American Economic Review*, 84(3), 359-368.

Ogilvie, S. (2021). Thinking carefully about inclusiveness: evidence from European guilds. *Journal of Institutional Economics*, 17(2), 185-200.

Ortega y Gasset, J. (1993) *Vzpoura davů*. Praha: Naše vojsko.

Otteson, J. R. (2023). Adam Smith on Public Provision of Education. *Journal of the History of Economic Thought*, 45(2), 229-248.

Rosen, S. (1981). The economics of superstars. *The American Economic Review*, 71(5), 845-858.

Rosen, S. (1983). Specialization and human capital. *Journal of Labor Economics*, 1(1), 43-49.

Rosen, S. (2002). Markets and diversity. *American Economic Review*, 92(1), 1-15.

Smith, A. (2001). *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut.

Skutočné náklady bezplatného školstva: Čo na to Adam Smith

Róbert Chovanculiak

Úvod

Z pohľadu fungovania školstva žil a písal Adam Smith v kľúčovom období. Prelom 18. a 19. storočia bola doba, kedy sa tvorili základy masovej gramotnosti a zaškolenosti. Pričom tento proces sa odohrával predovšetkým v súkromných školách, ktoré boli financované zo súkromných poplatkov. Existovali však príklady verejných dotácií na lokálnej úrovni alebo financovanie z charitatívnych nadácií, ktoré oddeľovali priamy finančný vzťah zákazníka (žiaka a jeho rodičov) a poskytovateľa služby (školy).

Adam Smith tak mohol na vlastné oči pozorovať niečo, čo je v dnešnom rozvinutom svete nemožné. Mohol sledovať, ako v prostredí, kde je považované za normu, že ľudia si platia za služby vzdelávania pre svoje deti a väčšina škôl je financovaná súkromne, vplýva zavádzanie bezplatného dotovaného vzdelávania na fungovanie škôl a správanie sa učiteľov. To je niečo, čo v dnešnom svete, kde je to presne naopak a kde je bezplatné a povinné vzdelávanie považované za nepochybniteľnú samozrejmú až ľudské právo, nemožné.

Smithove kapitoly o vzdelávaní tak predstavujú historicky vzácnu sondu do fungovania školstva v jedinečných podmienkach. Navyše túto historickú sondu vykonali oči a uši trénovaného ekonóma, ktorý vedel, čo si všímať a ako interpretovať rôzne správanie ľudí v rámci rôznych podmienok. Príspevok Adama Smitha preto predstavuje dôležitý čriepok v mozaike komplexného hodnotenia skutočných nákladov a prínosov zavedenia „bezplatného vzdelávania“.

Adam Smith sa vo svojej knihe *Bohatstvo národov* venuje vzdelávaniu a školstvu v piatej knihe, druhej kapitole, tretej časti v rámci oddielu dva a tri (Smith, 2001, s. 674-724).

Za pomoci Smithovej analýzy fungovania školstva v jeho dobe sa pokúsim poukázať na často ignorované náklady dnešného bezplatného vzdelávania. Tými

nákladmi nie je myslené finančné vyčíslenie nákladov. To je účtovnícka otázka, ktorú je možné zodpovedať letným pohľadom do rozpočtových kníh verejnej správy. Ekonóm nie je účtovník. Keď sa ekonóm pýta na skutočné náklady bezplatného školstva, zaujíma ho, ako bezplatnosť ovplyvňuje správanie spotrebiteľov a poskytovateľov služieb. Či verejné dotácie nepokrivujú fungovanie konkurencie, ako ovplyvňujú motivácie aktérov v školstve, ako rozhodujú o získaných vedomostiach a či nebránia vzniku dôležitých inovácií.

Toto všetko sú dôležité faktory, ktoré by sme mali brať do úvahy pri hodnotení dopadov veľkého experimentu z posledných dvoch storočí, počas ktorých sa po rozvinutom svete rozšírilo bezplatné a často štátom poskytované vzdelávanie.

Bezplatné vzdelávanie a motivácie

Správanie ľudí determinuje množstvo faktorov. Od biologických ako je genetická výbava cez kultúrne ako sú normy a morálka ľudí až po vplyvy sociálneho prostredia ako sú napríklad spoločenské inštitúcie. Tie posledné sa menia relatívne najľahšie a ekonómia najčastejšie skúma ich vplyv na fungovanie spoločnosti. Napríklad, ak v nejakej krajine začne fungovať pravidlo, že všetci budú odmeňovaní rovnako, bez ohľadu na to, ako a kde pracujú, tak ľudia začnú pracovať výrazne menej a hľadať si čo najľahšiu prácu. Takéto pravidlo totižto znamená, že za väčšiu vyvinutú námahu ľuďom nepatrí žiadna väčšia odmena. Ľudia však neradi pracujú zadarmo.

Tento príklad ukazuje, že je potrebné rozlišovať medzi redistribučným a dynamickým efektom rôznych „pravidiel hry“. V prípade rovnakého odmeňovania sa nám môžu páčiť redistribučné efekty (rovnostársky rozdelený koláč), ale musíme brať do úvahy aj dynamické, často nezamýšľané, efekty tohto pravidla na fungovanie spoločnosti (upečieme menší koláč).

To isté platí aj pre spôsob financovania vzdelávania. Z redistribučného hľadiska je zrejma príťažlivosť systému, kde zákazníci priamo nemusia platiť za vzdelávanie a školy sú dotované z verejných zdrojov. Všetci majú garanciu vzdelania. Ale to neznamená, že by sme mali ignorovať nezamýšľané dynamické efekty na efektivitu fungovania vzdelávania (aká je kvalita bezplatného vzdelania).

Z prvej ruky zažil a podrobne analyzoval tieto dynamické efekty práve Adam Smith, keď opísal, ako rôzne sa správajú učitelia platení priamo študentmi, žiakmi a ich rodičmi, a naopak učitelia platení z verejných zdrojov:

„Na niektorých univerzitách tvorí plat učiteľa len časť jeho príjmu, a často len malú časť, zatiaľ čo väčšina príjmu pochádza z poplatkov od študentov. Nutnosť prispievať, ... tu predsa len nie je úplne odstránená. Povest, ktorej sa teší vo svojom povolání, má tu pre učiteľa stále určitý význam a jeho živobytie stále do istej miery závisí od lásky, vďačnosti a priaznivej mienky tých, ktorých učí. A túto priaznivú mienku si učiteľ môže celkom určite získať len tak, že si ju zaslúži, alebo schopnosťou a úsilím, ktoré vynakladá pri plnení každej povinnosti” (Smith, 2001, s. 782-783).

Po abstraktnej analýze sa následne Adam Smith dostáva aj k svojim osobným zážitkom a skúsenostiam z rôznych univerzít, pričom uvádza:

„Učiteľ nesmie od žiakov prijímať žiadne poplatky a celý príjem z jeho povolania je jeho plat. Potom je jeho vlastný záujem v priamom rozpore s jeho povinnosťami. Každý človek má záujem žiť čo najpohodlnejšie. A ak majú byť jeho príjmy úplne rovnaké bez ohľadu na to, či vykonáva alebo nevykonáva nejakú veľmi náročnú povinnosť, jeho záujem, alebo aspoň to, čo sa za záujem bežne považuje, si určite vyžaduje, aby ju buď úplne zanedbal, alebo, ak podlieha nejakej nadržanosti, ktorá mu to nedovolí, aby ju vykonával tak nebdalo a nečinne, ako mu to len nadržanosť dovolí.” (Smith, 2001, s. 783).

O niekoľko riadkov nižšie Adam Smith konkretizuje, že „na Oxfordskej univerzite už dlhé roky väčšina profesorov platených z verejných peňazí ani nepredstiera, že učí” (Smith, 2001, s. 783). A zároveň upozorňuje, že to neplatí pre učiteľov na nižších stupňoch vzdelávania: „Stredné školy (public schools) v Anglicku sú oveľa menej skazené ako univerzity. ... Odmenu stredoškolského učiteľa tvoria zvyčajne najmä honoráre a niekedy takmer výlučne honoráre od jeho žiakov“ (Smith, 2001, s. 787).

V skratke, keď živobytie poskytovateľov vzdelávania priamo závisí od spokojnosti ich zákazníkov, budú sa správať inak, než keď ich živobytie závisí od dotácií z verejného kasy. V tom prvom prípade visí nad školami a učiteľmi Damoklov meč platiacich zákazníkov a ak prestanú tlačiť na kvalitu služby, dostanú nepríjemnú priamu spätnú väzbu. V tom druhom prípade môžu poslať zákazníci spätnú väzbu len okľukou cez mútne vody demokratických mechanizmov.¹

1 Poznámka editora: Smith nebol len teoretik školstva, bol tiež obľúbeným profesorom. Jedna skúsenosť v jeho profesorskom živote obzvlášť názorne dokladá, že ekonomická motivácia učiteľov, o ktorej písal, bola aj jeho vlastnou: “Keď v roku 1764 opustil univerzitu, bolo to uprostred akademického semestra, a hoci si zariadil náhradníka, aby v jeho mene prečítal zvyšok jeho prednášok, považoval za správne vrátiť svojim študentom poplatky, ktoré mali zaplatené za rok. (Poplatky sa platili priamo profesorovi každej triedy a tvorili hlavnú časť jeho platu.) Študenti rázne protestovali. Prvý zavolaný, aby mu vrátili peniaze, „rozhodne ich odmietol prijať s vyhlásením, že poučenie a potešenie, ktoré už dostal, bolo oveľa viac,

Bezplatné vzdelávanie a motivácie

Toto je niečo, čo aj dnes odhaľujú výskumníci, ktorí mali šancu skúmať školské systémy, kde nie je vzdelávanie bezplatné a školy sa musia spoliehať na platiacich zákazníkov. Napríklad ekonóm James Tooley skúma fungovanie súkromných nízkonákladových škôl v rozvojom svete a opisuje ho takto:

„Majiteľ [súkromnej školy] je úplne závislý od poplatkov od rodičov – ak oni pošlú dcéru do inej školy, majiteľ príde o príjem, a to je to posledné, čo chce, pretože potrebuje príjem na zaplatenie učiteľov a dosiahnutie zisku. Preto je nútený svojich učiteľov pozorne sledovať a prepustiť každého, kto sa neosvedčí“ (Tooley, 2013, s. 112).

Vďaka tomuto tlaku sú súkromné základné školy v chudobných krajinách (Tooley, 2021) ako India, Ghana, Nigéria či Keňa výrazne kvalitnejšie ako tie verejné. A preto tí najchudobnejší rodičia tohto sveta radšej platia poplatky za súkromné školy, než by mali poslať svoje deti do bezplatných, ale verejných škôl.

Platenie za vzdelávanie však nemá pozitívne motivačné vplyvy len na poskytovateľov, ale aj na samotných zákazníkov. Ľudia si nezvyknú príliš vážiť veci, ktoré dostanú zadarmo. Darovanému koňovi sa odporúča na zuby nepozerať. Ide pravdepodobne o efekt nášho vnímania utopených nákladov. Keď ľudia zaplatia za permanentku do divadla (Arkes, Blumer, 1985) alebo fitnesscentra, budú ich navštevovať častejšie a cvičiť viac. Majú pocit, že zaplatené náklady musia ospravedlniť nejakou získanou protihodnotou. Podobne, ak rodičia platia za vzdelanie svojich detí, budú k nemu pristupovať inak. Svedomitejšie. A to je niečo, čo si všimol aj spomínaný James Tooley. Rodičia v rozvojom svete berú kvalitu súkromných nízkonákladových škôl naozaj vážne:

„Môj výskum ukazuje, že rodičia zvyčajne používajú rôzne neformálne metódy [ako odhaliť kvalitu školy], napríklad navštívia niekoľko škôl, aby zistili, ako sú učitelia a majiteľ školy oddaní vzdelávaniu. Alebo sa rozprávajú s priateľmi a porovnávajú si poznámky o tom, ako často v škole hodnotia zošity a kontrolujú domáce úlohy. Dôležité je, že ak si rodičia vyberú jednu

1 než zaplatil alebo kedy mohol kompenzovať, a od všetkých v miestnosti bolo počuť všeobecný krik s rovnakým účinkom“. Smith však trval na tom, že jeho svedomie požadovalo vrátenie poplatkov a vrazil peniaze do mladíkovho vrečka” (Raphael, 1985, s. 16) A ani univerzitu neopustil bez záujmu o rozvoj mládeže. Odišiel, aby sa stal tútorom mladému lordovi Buccleuchovi na jeho cestách po západnej Európe, tzv. Grand tours. Viac o Smithovi ako profesorovi a tútorovi sa môžete dočítať v češtine u Pavlíka, 2001, s. 890-892 a v origináli u Scotta, 1965, s. 67 a nasledujúce.

súkromnú školu, ale následne zistia, že iná sa im zdá lepšia, neváhajú svoje dieťa presunúť tam, kde si myslia, že dostane lepšie vzdelanie“ (Tooley, 2023, s. 36).

Niečo podobné si všimol aj ekonóm Edward West, keď skúmal históriu súkromného vzdelávania vo Veľkej Británii v 19. storočí. V jednej správe pre parlament (West, 1994) opísal vtedajší komisár:

„Vnímam s údivom, ako môžu byť ľudia bez vzdelania, akými sú pracujúci rodičia, takými spravodlivými sudcami, pokiaľ ide o skutočnú kvalifikáciu učiteľa. Dobré školské budovy a vzdelávacie zariadenia sa roky ukazujú ako prakticky nepoužiteľné a opustené, až kým sa náhodou nepodarí vymenovať učiteľa, ktorý rozumie svojej práci. Potom stačí pár týždňov na to, aby sa o tom dozvedelo okolie, a jeho škola sa čoskoro naplní a možno sa dokonca ukáže, že jej kapacita je nedostatočná pre potreby okolia.“ (West, 1994, s. 214)

V tej istej správe sa píše aj o tom, že „neexistuje väčší omyl, ako domnievať sa, že pracujúcim triedam je stav škôl ľahostajný. Veľmi kriticky sledujú každú chybu v riadení škôl aj vo výučbe žiakov“.

Takto „platenie za služby“ vytvára neviditeľné puto zodpovednosti medzi poskytovateľmi a zákazníkmi. Puto zodpovednosti je kľúčový koncept. Je veľký rozdiel robiť niečo s a bez pocitu zodpovednosti za výsledok. Keď poskytovatelia pociťujú zodpovednosť voči platiacim zákazníkom a platiaci zákazníci berú na zodpovednosť poskytovateľov, existuje úplne iná úroveň tlaku na kvalitu vzdelávania.

Naopak, tam, kde je vzdelávanie bezplatné a financované z daní, tam nie sú skutočnými zákazníkmi škôl žiaci a ich rodičia, ale politici a ich úradníci, ktorí financujú ich mzdy a prevádzku. A tomu sa prispôsobuje následne aj to, čomu školy a učitelia venujú pozornosť. Hlavným strašiakom nie je odliv platiacich zákazníkov, ktorým sa nemusí povzdávať kvalita vzdelávania. Hlavným strašiakom sú v tomto prípade politici, definujúci čo robí dobrá škola (štátne kurikulum a jeho reformy) a kontrolujúci úradník (Štátna školská inšpekcia).

To však nie je chyba systému, to je jeho nevyhnutná vlastnosť. Čí chlieb ješ, toho pieseň spievaj.

Bezplatné vzdelávanie a inovácie

Náklady verejných služieb “zadarmo” zďaleka nie sú len finančné vo forme zaplatených daní. Ale aj tie neviditeľné vo forme inovácií a pokroku, ktoré nenastali, lebo podnikatelia nedokázali konkurovať dumpingovým cenám štátu.

Toto je niečo, čo si vo vzdelávaní všimol aj Adam Smith vo svojej dobe:

„Ich platy (štátnych učiteľov) potom stavajú súkromného učiteľa, ktorý by im chcel konkurovať, do pozície obchodníka, ktorý by chcel obchodovať bez vývozných dotácií, a pritom by chcel konkurovať tým, ktorí majú veľmi vysoké vývozné dotácie. Ak predáva svoj tovar za takmer rovnakú cenu ako oni, nemôže dosiahnuť rovnaký zisk a jeho údelom bude určite prinajmenšom nedostatok a bieda, pokiaľ úplne nezlyhá a nezbankrotuje. Ak sa pokúsi predávať svoj tovar za oveľa vyššiu cenu, pravdepodobne získa tak málo zákazníkov, že sa jeho situácia výrazne nezlepší” (Smith, 2001, s. 800).

V dnešnej terminológii sa hovorí o tzv. vytlačacom efekte (crowding out effect). Verejné služby dotované z verejných zdrojov môžu od zákazníkom účtovať výrazne nižšie ceny alebo dokonca neúčtovať ceny žiadne. To následne vedie k vytlačaniu existujúcich súkromných poskytovateľov z trhu. Čo je však horšie a menej viditeľné, je efekt zabránenia vzniku nových, inovatívnych služieb, ktoré ani nemohli byť objavené. Tieto náklady vytlačacieho efektu je náročné rozoznať a až nemožné vyčíslieť.

Existujú príklady úspešných inovácií, ktoré vznikajú v prostredí, kde hrá štát dôležitú rolu poskytovateľa služby, ale zároveň si za tieto služby neprestal účtovať poplatky. A vďaka existencii týchto poplatkov mohla vzniknúť inovatívna konkurencia. Zoberme si príklad štátneho podniku Slovenskej pošty. Keby politici presvedčili voličov, že ľudia majú právo na bezplatné posielanie listov a balíkov, tak by dnes spoločnosť Packeta (pôvodne Zásielkovňa) pravdepodobne neexistovala. Nedokázala by rozbehnúť svoj biznis v prostredí s nulovými cenami ich štátneho konkurenta. Hypotetická bezplatná pošta by neznamerala len zvýšenie verejných výdavkov, a teda aj daní, o 300 miliónov eur - dnešné tržby pošty (pričom ignorujeme dynamické efekty nárastu dopytu), ale aj neexistenciu inovácie v podobe Packety.

A to sú veľké náklady. Packeta je dnes líder v poštových a kuriérskych inováciách. Využíva existujúce maloobchodné predajne rôzneho druhu po celom Česko-Slovensku, z ktorých sa stali vďaka ich jedinečnému softwaru de facto „poštové pobočky“. Packeta tak nemusí prenajímať priestory a platiť výplaty ako tradičná pošta. To je veľká inovácia.

Kľúčová otázka je, koľko takýchto inovácií v školstve nevzniklo a nemohlo sa rozšíriť, lebo štát poskytuje bezplatné vzdelávanie. Ako by vyzerala Packeta vzdelávania?

Jeden príklad poznáme. Vďaka tomu, že vysokoškolské štúdium nemá všade na svete auru ľudského práva na bezplatné vzdelanie, vznikla v kariérom vzdelávaní zaujímavá inovácia. Ide o inováciu v spôsobe financovania, ktorá na-

berá na popularite v USA. Konkrétne hovorím o tzv. Income Share Agreement (dohoda o zdieľanom príjme). Tá funguje tak, že študent sa namiesto zaplataenia školného vopred zaviazne, že ak sa po škole zamestná a bude zarábať dostatočne vysokú mzdu, začne škole na nejaký čas platiť časť zo svojej výplaty. Najznámejší príkladom v USA je odborná škola Bloom Institute of Technology a v Európe zas odborná škola Strive School.

Je to šikovná inovácia v kontraktuálnych vzťahoch, ktorá umožňuje zaplatiť si vzdelanie aj pre chudobnejších študentov, ktorí sa nechcú zadlžiť študentskou pôžičkou. A zároveň tento spôsob financovania slúži ako „garancia vrátenia peňazí“, pretože ak škola poskytne nekvalitnú službu a neprinesie absolventovi dobrú kariéru, tak nemusí nič zaplatiť. Dohoda o zdieľanom príjme tak prepája osud študenta s osudom školy. Odrazu má škola silnú motiváciu zabezpečiť praktické, relevantné a efektívne vzdelanie. Pretože inak neuvidí peniaze. Škola ide s kožou na trh a vsádza všetko na budúcnosť svojich absolventov. A preto bude robiť všetko pre to, aby sa im darilo. Tieto školy zvyknú okrem odborného vzdelania poskytovať aj služby mentoringu, kariérneho poradenstva, nacvičovania pohovorov a vyjednávania vyšších miezd.

Táto inovácia v odbornom vzdelávaní by však v USA pravdepodobne nikdy nevznikla, keby tam bolo vysokoškolské štúdium bezplatné ako u nás. Dohody o zdieľanom príjme by ťažko dokázali konkurovať dumpingovým cenám bezplatných univerzít.

Bezplatné vzdelávanie a generovanie vedomostí

Jedným z hlavných nákladov bezplatného školstva je absencia cien. Ak služby nie sú financované dobrovoľnou ochotou spotrebiteľov platiť, nevznikajú trhové ceny a následne nie je možné povedať, či do niečoho investujeme príliš veľa alebo málo zdrojov a či vôbec investujeme do tých správnych vecí.

Zoberme si reštauračný biznis. Koľko by malo byť reštaurácií v meste, koľko by tieto reštaurácie mali investovať do kapitálového vybavenia (konvektomat), koľko zamestnávať ľudí a aké by malo byť zloženie typov reštaurácií? A ktorí vlastníci reštaurácií robia dobre svoju prácu a ktorí nie? Odpovede na všetky tieto otázky vznikajú v procese trhového objavovania podnikateľmi, ktorému „finálnu pečiatku“ správnosti alebo nesprávnosti vystavujú spotrebiteľia svojou ochotou platiť. Oni sú tými finálnymi a najprísnejšími arbitrami. Vďaka nim vznikajú ceny a tieto ceny následne formujú rozhodnutia podnikateľov. Niektorým prinášajú zisk a iným stratu.

Ľudia sa zvyknú pozerieť na zisk a stratu ako na „redistribúciu“. Zisk podľa

nich znamená, že niekto zbohatol a niekto iný musel schudobnieť. Okrem toho, že je tento postoj fakticky nesprávny (dobrovoľná výmena je hra s kladným súčtom – obe strany získavajú), ignoruje vedomostnú úlohu cien a mechanizmu zisku a strát v spoločnosti. Kvalitné fungovanie vzdelávania totižto nevyžaduje len dobre nastavené motivácie – poskytovatelia a spotrebitelia sú zviazaní putom zodpovednosti - ale aj správny spôsob generovania vedomostí – proces objavovania, čo to vôbec znamená, poskytovať dobrú službu. A sú to práve ceny a mechanizmus ziskov a strát, ktoré pomáhajú presúvať vzácne zdroje, kapitál a ľudí smerom k poskytovateľom služieb, ktorí úspešne prešli najťažším testom a získali si ochotu spotrebiteľov platiť a naopak, odoberajú ich tým poskytovateľom, ktorí nezvládajú kvalitne obslúžiť zákazníkov.

Slovami Adama Smitha:

„Každý jednotlivec sa neustále snaží vymyslieť pre kapitál, s ktorým môže voľne nakladať, najvýnosnejšie uplatnenie. Má však na zreteli svoj vlastný prospech a nie prospech spoločnosti. Ale práve to, že mu ide o vlastný prospech, vedie ho prirodzene, či skôr nutne k tomu, že svoj kapitál najradšej používa spôsobom pre spoločnosť najprospernejším“ (Smith, 2001, s. 461).

Jednou z výhod trhového hospodárstva je, že má k dispozícii neosobný cenový mechanizmus, ktorý vedie k ziskom a stratám. Tie zabezpečujú, že zlé nápady alebo zle realizované dobré nápady dostanú červenú. Ľudia, ktorí s nimi prišli, skôr či neskôr prídu o peniaze, postavenie a možnosť v týchto nápadoch pokračovať. Nepomôžu nadávky, slzy ani vyhrážanie. Nie je totižto komu ich adresovať.

Toto umožňuje a zároveň núti ľudí robiť na trhu dobré rozhodnutia, ktoré môžu znieť zle (napríklad prepúšťať učiteľov, meniť riaditeľov, rušiť školy). Naopak, keď o týchto veciach rozhodujú politici bez tlaku ziskov a strát, tak zvyknú robiť zlé a nefunkčné veci, ktoré však znejú dobre (zvyšovať mzdy všetkým učiteľom rovnako, dotovať aj slabé školy). Robiť v politike nepopulárne, ale potrebné veci je nesmierne náročné, keďže v nej absentuje neosobný mechanizmus ziskov a strát. V takomto nastavení je potrebné osobné rozhodnutie konkrétnej osoby, ktorá naberie odvalu a rozhodne, že nefunkčné nápady skončia a niektorí ľudia prídu o prácu, peniaze a postavenie. Problém je, že takéto osoby s takýmito plánmi často nevyhrávajú súťaž krásy politických sľubov, alebo keď vyhrajú, tak rýchlo stratia na popularite. Z týchto dôvodov je vo verejnom sektore blokovaný a nefunkčný proces objavovania vedomostí o tom, ako by mala vyzeráť správna služba pre zákazníkov.

Smith a úloha vzdelávania v spoločnosti

Okrem vplyvov rôznych spôsobov financovania školstva na motivácie sa Adam Smith venoval v kapitole o školstve aj otázke toho, prečo vôbec potrebujeme vzdelávať široké masy. Tu je jeho argument tiež zaujímavý a pre súčasných ľudí zo školstva pomerne prekvapivý. Medzi aktérmi vo vzdelávacom systéme je pomerne rozšírená predstava, že školstvo vzniklo na popud priemyselnej revolúcie, lebo zamestnávateľia potrebovali vzdelaných a zručných zamestnancov k strojom do fabriek. Priemyselníci mali tlačiť na vlády, aby zaviedli verejné školstvo a vlády im vyhovel, lebo chceli, aby sa ich štát priemyselne rozvíjal. (Goldin, Katz, 2008)

Adam Smith žil v čase rozbiehania sa priemyselnej revolúcie (1723 - 1790) a vo svojom diele *Bohatstvo národov* opísal aj jej vplyvy na spoločnosť a podmienky vzniku. A konkrétne pri najzakladanejšom vzdelávaní si všimol nasledujúci vzťah:

„S postupujúcou deľbou práce sa zamestnanie veľkej väčšiny tých, ktorí sa živia prácou, t. j. veľkej väčšiny národa, postupne obmedzuje na niekoľko veľmi jednoduchých úloh, často len na jednu alebo dve. Rozumové schopnosti väčšiny ľudí sú však nevyhnutne formované ich bežným zamestnaním. Človek, ktorý počas celého života nerobí nič iné, len vykonáva niekoľko veľmi jednoduchých pracovných úkonov, ktorých výsledok môže byť tiež rovnaký alebo takmer rovnaký, nemusí namáhať svoj rozum ani cvičiť svoju vynaliezavosť vymýšľaním spôsobov, ako odstrániť prekážky, ktoré ho nikdy nestretnú. Preto ho celkom prirodzene takéto cvičenia mysle unavia a spravidla sa stane takým hlúpym a nevedomým, ako je to len u ľudského tvora možné“ (Smith, 2001, s. 802).

V tejto známej pasáži Adam Smith explicitne vysvetľuje, že práca vo fabriekách nevyžadovala od robotníkov veľké zručnosti a vedomosti a naopak monotónnosť práce ich skôr znižovala. Z pohľadu niektorých ľudí preto paradoxne obhajoval vzdelávanie skôr ako nástroj, vďaka ktorému sa môžu ľudia rozvíjať mimo práce. Nie ako nástroj, ktorý im umožní zapojiť sa do (deľby) práce.

Dnes túto interpretáciu potvrdzuje aj nový kvantitatívny historický výskum. Ten ukazuje, že príchod priemyselnej revolúcie nezávisel ani tak od prítomnosti vzdelaných mas, ale skôr od vzdelanej elity. (Squicciarini, Voigtländer, 2015). Tá je potrebná na to, aby prišla s inováciami, kapitálom a podnikateľskými objavmi. Títo inovatívni podnikatelia následne dopytovali skôr nevzdelanú pracovnú silu – fenomén, ktorý viedol historikov k označovaniu priemyselnej revolúcie za obdobie „deskillingu“ a dočasnému poklesu miery vzdelávania.

Túto interpretáciu potvrdzujú aj historické práce, ktoré skúmali príchod

priemyselnej revolúcie v rôznych krajinách. Napríklad vo Veľkej Británii sa rozbehla priemyselná revolúcia pred tým, ako sa začalo výraznejšie rozširovať všeobecné vzdelávanie a gramotnosť. (Clark, 2005), (Mitch, 1999). Podobne to bolo vo Francúzsku. (Montalbo, 2019). Opačné príklady sú Nemecko, kde existovalo všeobecné vzdelávanie dlho pred tým, ako tam prišla priemyselná revolúcia. (Becker, Woessmann, 2010). Podobne na tom bolo Holandsko (Chovanculiak, 2023) alebo Švédsko, ktoré sa zvyklo označovať za „chudobného vzdelanca“ (impoverished sophisticate). (Squicciarini, Voigtländer, 2015). Jednoducho priemyselná revolúcia nevyžadovala a skôr potláčala vzdelávanie más a zároveň vzdelané masy neboli dostatočnou podmienkou príchodu priemyselnej revolúcie. (Allen, 2003).

V historickom výskume dnes existuje zhoda na dvoch kľúčových motívaciách panovníkov, ktoré stáli za rozvojom verejného školstva. V oboch prípadoch ide o investíciu do obrany štátu a jeho moci. V prvom prípade je to obrana voči vonkajším nepriateľom, v druhom prípade proti vnútorným. Školstvo teda vzniklo ako nástroj ministerstva obrany a vnútra. (Chovanculiak, 2024).

Smith a úloha štátu v školstve

Výrazne menší konsenzus existuje pri interpretácii názorov Adama Smitha na úlohu štátu v školstve. Dôvodom je, že sám Smith sa nevyjadroval vždy úplne jednoznačne a zároveň sa v čase zmenil význam viacerých slov, čo sťažuje jednoznačnú interpretáciu jeho kapitoly o vzdelávaní.

Zoberme si ako príklad jeden odsek, ktorý v českom preklade knihy Bohatstvo národov znie nasledovne:

„Získanie tohto vzdelania môže štát uľahčiť tým, že v každej dedine alebo štvrti zriadi malú školu, kde by učitelia vyučovali žiakov za takú mieru odmenu, aby ju mohol zaplatiť bežný občan; učiteľov by štát platil nie úplne, ale len čiastočne, pretože ak by boli platení úplne alebo z veľkej časti, učiteľ by sa čoskoro naučil zanedbávať svoje povinnosti.“ (Smith, 2001, s. 805)

V tomto odseku Smith použije dvakrát slovo „štát“. V pôvodnej anglickej verzii je však použité slovo „public“. To ale podľa interpretácie historikov neznamenať v čase života Smitha ani tak „štát“ ako skôr „verejnosť“ (Drylie, 2021). Takže je možné, že Adam Smith v tomto odseku nevolal po štátnej intervencii, ale po tom, aby sa občianska verejnosť postarala o vzdelávanie chudobných „obyčajných nádeníkov“.

Takúto interpretáciu podporuje skutočnosť, že v čase života Adama Smitha bolo Anglicko plné takýchto škôl financovaných dobrovoľnými príspevkami, chari-

tu alebo náboženskými spolkami. (Otteson, 2023). Zároveň však Adam Smith dáva ako príklad „verejnosťou“ podporovaného vzdelávania aj škótsky vzdelávací systém, ktorý bol skutočne financovaný miestnymi daňami a verejným sektorom. To vytvára práve tu nejednoznačnosť v interpretácii postoja Adama Smitha.

Ďalšou ukážkou nejednoznačnosti postoja Adama Smitha k štátnym intervenciám do školstva je aj samotný záver kapitoly o výdavkoch štátu. V ňom Smith venoval školstvu dve vety. Prvá veta je táto: „Výdavky na inštitúcie poskytujúce vzdelanie a náboženskú výchovu sú nepochybné prínosom aj pre celú spoločnosť, a preto im celá spoločnosť môže oprávnenne prispievať vo veľkom.“ (Smith, 2001, s. 839)

Z tejto vety by sa mohlo zdať, že po desiatkach strán argumentovania a historických exkurzov, ktoré majú dokazovať výhody na poplatkoch založeného financovania oproti dotačnému financovaniu, dospel Adam Smith k záveru, že školstvo má byť financované verejne. Takúto interpretáciu však kritizuje Otteson (2023), ktorý upozorňuje, že slovné spojenie „po právu“ (v originálnom texte „without injustice“) myslí Adam Smith čisto v technickom zmysle. To znamená, že uznáva, že zo vzdelávania môže okrem žiaka benefitovať aj zvyšok spoločnosti a preto by „nebolo nespravodlivé“, keby ho aj financovala „celá spoločnosť.“

Túto interpretáciu podľa neho potvrdzuje aj skutočnosť, že hneď druhá a zároveň posledná veta v závere ku vzdelávaniu znie nasledovne: „Ale možno by bolo rovnako spravodlivé a do istej miery aj užitočné, keby za ne platili len tí, ktorým takéto vzdelávanie a odborná príprava priamo prospievajú, alebo keby na ne dobrovoľne prispievali tí, ktorí si myslia, že by jedno alebo druhé mohli potrebovať.“ (Smith, 2001, s. 839)

Smith na tomto mieste dovysvetľuje svoju prvú vetu a poukazuje, že by možno rovnako správne (v českom preklade je použité slovo „spravodlivé“, ale v originálnom texte Adam Smith používa slovo „propriety“) a navyše aj „užitočné“, aby si vzdelávanie platili rodičia a deti sami. Tu je ďalší problém s českým prekladom tejto časti vety. V originálnom texte Adam Smith píše v kritickej pasáži, že súkromné financovanie vzdelávania by bolo „even with some advantage“. Táto časť vety bola preložená „a do jisté míry i užitečné“. V skutočnosti však Adam Smith hovorí o súkromnom financovaní, že by bolo „dokonca aj s nejakou výhodou“. Týmto slovami zhrňuje svoju obhajobu súkromného financovania školstva. Toto je veta, ktorú skoro úplne ignorujú výskumníci, ktorí jednoznačne tvrdia, že Adam Smith bol zástancom štátom financovaného školstva.

Nech už však bol pohľad Adama Smitha na financovanie školstva akýkoľvek, tak dnes štát nielen financuje, ale aj výrazne reguluje a do veľkej miery aj priamo

poskytuje vzdelávanie. A toto je úroveň štátnych intervencií do vzdelávania, ktorú by Adam Smith nepodporoval. Z nutnosti štátu financovať základné vzdelávanie totižto nevyplýva, že musí aj vytvárať celoštátne kurikulum povinne platné pre všetkých žiakov a školy. A zároveň, že musí aj zakladať a prevádzkovať samotné školy. Podobne ako dnes štát financuje sociálne odkázaným ľuďom základné potreby cez sociálne dávky, to neznamená, že musí byť vlastníkom a prevádzkovať poľnohospodárske, potravinárske a maloobchodné aktivity. Z tohto pohľadu štát za dvesto rokov prebral výrazne väčšiu úlohu v školstve, než bolo vôbec predmetom diskusií vo Veľkej Británii v čase, kedy žil a tvoril Adam Smith.

Záver

To, kto a ako platí za služby nemá vplyv len na redistribučnú stránku - kto nesie náklady, ale aj na stránku efektivity - ako vznikajú inovácie, kto má akú motiváciu a aký je tlak na efektívnosť. Adam Smith vo svojej knihe *Bohatstvo národov* tento efekt rozoznal a na vtedajšom školstve ukázal mnohé príklady jeho vplyvu. Opakovane na viacerých miestach upozorňuje na to, že v druhej polovici 18. storočia fungovali vo Veľkej Británii súkromné školy lepšie než verejné, ich učitelia sa viac snažili a vo výsledku sa žiaci viac naučili:

„Pamätajte, že spravidla sa najlepšie vyučujú tie odbory vzdelávania, pre ktoré neexistujú verejné ústavy. Ak mladý človek chodí do šermiarskej alebo tanečnej školy, nenaučí sa vždy šermovať alebo tancovať obzvlášť dobre, ale vždy sa naučí šermovať alebo tancovať. Dobré výsledky jazdeckých škôl nie sú vždy také zrejmé. Náklady na jazdeckú školu sú také vysoké, že je to zvyčajne verejná inštitúcia. Osvojenie si troch základných prvkov všeobecného vzdelania, čítania, písania a počítania, sa ešte stále častejšie uskutočňuje v súkromných školách ako v školách verejných; a len zriedka sa stane, že by si ich niekto neosvojil aspoň v potrebnom rozsahu.” (Smith, 2001, s. 787)

Dnes sa môže zdať súkromné financovanie školstva poplatkami rodičov ako nepredstaviteľná utópia. V skutočnosti však bezplatnosť nejakej služby nie je prírodný zákon. Je to len spoločenský zvyk. A zvyk je síce železná košeľa, ale môže sa meniť. Ukazujú to napríklad výskumy z rozvojového sveta, kde posledné dekády zažívajú rozmach súkromné školy financované z poplatkov rodičov (Tooley, 2013).

A deje sa tak napriek tomu, že títo chudobní ľudia majú k dispozícii verejné, bezplatné školstvo. Toto školstvo im však ponúka veľmi zlé služby. Milióny rodičov v Indii, Číne a mnohých afrických krajinách ako Ghana, Keňa, Libéria alebo Sierra Leone tak radšej zaplatia za vzdelávanie detí druhýkrát - najskôr cez dane a následne súkromnými poplatkami – než by mali nechať svoje deti vo verejných

školách.

Okrem vplyvu financovania sa Adam Smith venoval aj úlohe vzdelávania v spoločnosti a úlohe štátu vo vzdelávaní. Pri prvej téme videl vzdelávanie ako protilátku k problémom delby práce, ktorá prinášala monotónnosť do života pracovníkov na začiatku priemyselnej revolúcie. V druhej téme bol menej jednoznačný a dodnes neexistuje v obdobnej literatúre zhoda do akej miery Adam Smith obhajoval verejné financovanie vzdelávania štátom. Adam Smith však písal v dobe, keď verejné vzdelávanie neexistovalo a prakticky celý vzdelávací progres v Anglicku išiel na vrub súkromnej iniciatívy. A tak to bolo až do druhej polovice 19. storočia. Teda Adam Smith by si len ťažko predstavoval šírku a hĺbku štátnych intervencií, ktoré dnes v školstve po celom svete existujú. A preto by ich s vysokou pravdepodobnosťou ani neobhajoval.

Literatúra

Allen, R. (2003). Progress and Poverty in Early Modern Europe. Wiley Online Library. Dostupné online: <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14680289/2003/56/3>.

Arker, H., Blumer, H. C. (1985). The psychology of sunk cost. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* vol. 35, issue 1, 124-140. Dostupné online: <https://econpapers.repec.org/article/eeejobhdp/>.

Becker, Woessmann, S. L. (2010). The Effect of Protestantism on Education before the Industrialization Evidence from 1816 Prussia. *Economics Letters*, Volume 107, Issue 2, May 2010, pages 224-228.

Clark, G. (2005). The Condition of the Working Class in England, 1209-2004. *Journal of Political Economy*. Vol. 113, No. 6 (December 2005), pp. 1307-1340. The University of Chicago Press.

Goldin, C., Katz, C. L. (2008). *The Race between Education and Technology*, Harvard University Press, Belknap Press.

Mitch, D. (1999). *The British Industrial Revolution*, 2nd Edition. Routledge.

Montalbo, A. (2019), Industrial activities and primary schooling in early nineteenth-century France, *Cliometrica*, Springer; Cliometric Society (Association Francaise de Cliométrie), vol. 14(2), pages 325-365, May.

Otteson, J. R. (2023). Adam Smith on Public Provision of Education, *Journal of Interdisciplinary Economics*, 30(1), 105-116.

Pavlík, J. (2001). Adam Smith a teorie spontánního řádu. In: Smith, A (2001). *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, s. 873-976. Praha: Liberální in-

stitut

Pokrok bez povolenia (2024), Na veľkosti knižnice záleží. U vás doma v obývačke, aj v celej krajine. [online], Róbert Chovanculiak: 26 Marec 2024, [cit. 24.4.2024]. Dostupné online: <https://robertchovanculiak.substack.com/p/na-velkosti-kniznice-zalezi-u-vas>

Pokrok bez povolenia (2024), Školstvo ako nástroj ministerstva obrany a vnútra: Prusko bolo Fínsko 18. storočia (FULL) [online], Róbert Chovanculiak: 11 Marec 2024, [cit. 24.4.2024]. Dostupné na internete: <https://robertchovanculiak.substack.com/p/skolstvo-ako-nastroj-ministerstva>.

Raphael, D. D. (1985). Adam Smith. Oxford: Oxford University Press. Tiež v českom preklade z r. 1995.

Scott, D. (2021). Adam Smith on schooling: A classical liberal rereading, *Journal of Economic Behavior and Organization*.

Scott, W. R. (1965). Adam Smith as Student and Professor. New York: Augustus M. Kelley.

Smith, A. (2001) Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Praha: Liberální institut.

Squicciarini, M.P., Voigtländer, M. N. (2015), Human Capital and Industrialization: Evidence from the Age of Enlightenment, *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 130, No. 4 (November 2015), pp. 1825-1884 (60 pages)

Tooley, J. (2013). *The beautiful tree: A personal journey into how the world's poorest people are educating themselves* (Paperback edition). Washington: Cato Institute

Tooley, J. (2021), *Really Good Schools: Global Lessons for High-Caliber, Low-Cost Education*. Independent Institute

West, E. (1994), *Education and the State: A Study in Political Economy*, Amazon: Liberty Fund, Inc.

Smith vs. Schmitt: Mraznými citmi proti populizmu

Jan Mošovský

Úvod

V posledních letech předcházejících letošní tři sté první výročí narození skotského myslitele Adama Smithe Evropa čelila řadě výzev – stále pokračující ruské invazi na Ukrajinu, inflaci, energetické krizi a s nimi souvisejícímu růstu životních nákladů, a předtím koronavirové pandemii a s ní souvisejícími restrikcemi. Ještě předtím pak šlo o Brexit, evropskou migrační krizi a mnohé další – téměř by se zdálo, že spojitě přecházíme z jednoho krizového období do druhého.

Spolu s každým krizovým obdobím také znovu ožívá diskuze o nebezpečích neliberálního populismu a způsobech, jakými mu můžeme čelit. Jednou z překážek efektivního diskurzu o populismu je však absence funkční definice populismu, mimo enumerativní výčet hnutí a jejich představitelů. Co spojuje Donalda Trumpa s Bernie Sandersem, Viktorem Orbánem a Andrejem Babišem nebo Hugem Chávezem?

Z prostého výčtu je zřejmé, že populismus není otázkou tradičního pravo-levého spektra. Nejde ani o snahu oslovit větší část veřejnosti. Mezi populisty najdeme velké všelidové (catch-all) strany i menší hnutí cílící na úzkou skupinu osob. Stejně tak není spolehlivým definičním populismu znakem často skloňovaná antisystémovost ve smyslu odporu k velkému státu a establishmentu; například zde budiž klasičtí liberálové, které by málokdo zařadil mezi populisty, nebo naopak vítězná populistická hnutí, která moc státu spíše rozšiřují, než omezují.

Nabízí se proto otázka, zda vůbec existují jednotící prvky populistických hnutí, která nyní pozorujeme, a zda lze tak rozmanitý celek označit za jednotné nebezpečí pro svobodnou společnost, popřípadě pro klasicky liberální hnutí samotné, a zda nám má před více než třemi sty lety narozený morální filosof na jeho adresu co říct.

Carl Schmitt: kdo nejde s námi...

Užitečný náhled na pochopení populistických hnutí nabízí Tom Palmer (Palmer, 2019). Dle jeho teze je spojuje sebe-vymezení dichotomií přítel-nepřítel: každé populistické hnutí se tedy podle této teorie snaží oslovit skupinu lidí, která se cítí „poškozena elitou, ať už ekonomickou, politickou nebo rasovou, nějakým skrytým nebo otevřeným nepřítelem“ (Berlin, 1968, s. 175). V závislosti na konkrétním populistickém hnutí se může jednat o různé přímo či nepřímo vymezené nepřátelské skupiny: cizince, miliardáře, rasové, náboženské nebo národnostní menšiny.

Zdánlivě triviální definice odhaluje poměrně mnoho o povaze populistických hnutí, i o tom, jaké nebezpečí představují pro svobodu. Dobrý nástroj pro porozumění těmto hnutím je, jak píše i Palmer, práce německého juristy a politického teoretika Carla Schmitta (1888-1985).

Schmitt nebyl žádným přítelem liberalismu, a už vůbec ne svobody. Naopak, značná část jeho profesního života, zejména do roku 1936, byla věnována snaze o legitimizaci vzestupu německého nacistického režimu. Jeho práce *Diktatura a Pojem politična*, kde Schmitt rozebírá své pojetí politické autory a politična obecně, operují s chápáním státotvorné politické entity právě jako s jednotou, která je schopna prosadit celospolečenské ukotvení svého pojetí přátel a nepřátel:

„Politično musí spočívat ve vlastních posledních rozlišeních, na něž může být převedeno veškeré jednání, které je ve specifickém smyslu politické. Předpokládejme, že v oblasti morálního jsou posledními rozlišeními dobro a zlo; ve sféře estetického krása a ošklivost a v ekonomické oblasti prospěšnost a škodlivost... [r]ozlišením specificky politickým... je rozlišení přítele a nepřítele. V tomto smyslu je nelze odvodit z jiných kritérií“ (Schmitt, 2013, s. 26).

Rozlišování mezi přítelem a nepřítelem je tedy zcela nezávislé na morálce, estetice a ekonomii. Tím však Schmitt nemyslí, že by se oblasti kupříkladu etického a politického nemohly prolínat, nýbrž vymezil politično jen jako další dimenzi těchto problémů. „Politično může čerpat svoji sílu z nejrůznějších oblastí lidského života, z náboženských, ekonomických, morálních a dalších antagonismů; pojem politična neobsahuje žádnou vlastní oblast, nýbrž jen stupeň intenzity asociace nebo disociace lidí, jejichž motivy mohou být náboženského, národního, hospodářského nebo jiného druhu“ (Schmitt, 2013, s. 38).

Jinými slovy, „nezáleží na tom, kdo jsou zvolení nepřátelé. To bude záviset na konkrétní situaci,“ (Berlin, 1968, s. 174), jak pozoruje rovněž Berlin ve své analýze populistických hnutí. Politika není pro Schmitta zakotvena v morálce, je svým

vlastním paradigmatem. Identifikace hnutí pomocí společného nepřítele pak otevírá dveře často diskutované neideologičnosti současných populistů. Není nutné být sociálním demokratem, konzervativcem, nebo liberálem. Je dostačující být společně proti elitám, proti cizincům, nebo proti jiné konkrétní menšině. Na rozdíl od tradičních politických sil, včetně liberálů, je jedním ze základních rysů populismu negativní definice – nikoliv tím, čím jsou, a principy, se kterými souzní, ale společným nepřítelem, tím, čím nejsou. „Taková slova jako stát, republika, společnost, třída... jsou nesrozumitelná, jestliže nevíme, koho se takové slovo in concreto týká, proti komu má bojovat, co má negovat nebo vyvrátit,“ píše Schmitt (Schmitt, 2013, s. 31). To rovněž umožňuje i diskutovanou fluiditu těchto hnutí a jejich často překvapivou odolnost vůči měnícím se trendům: hnutí se s novou krizí může zkrátka přeorientovat na nového nepřítele – v kontextu nedávného dění například z migrantů na proponenty očkování proti koronaviru.

Proč ne populismus?

Nebezpečí negativně vymezených celků spočívá hned v několika rovinách. První jsou v nich zřejmě obsažené autoritářské a kolektivistické prvky. Hnutí dává svým členům identitu v podobně společného odporu, jde však o kolektiv, „organizovanou politickou jednotu, která jako celek rozhoduje o příteli-nepříteli“ (Schmitt, 2013, s. 30). Nalézání identity ve společném negativním je i součástí atraktivní populistických hnutí, která apelují na „tichou většinu“ a jinak označované jedince, kteří se cítí být v globalizující společnosti opomíjeni.

Druhým zásadním rysem populistických hnutí je anti-institucionalismus. Nikoliv anti-establishment ve smyslu odporu k mocenským strukturám – řada populistických hnutí je naopak vedena majetnými a dobře politicky propojenými lidry – ale k právním a společenským institucím, jako je vláda práva, tržní mechanismus, systém vah a protivah k výkonné moci, soudní přezkum, nebo samotný volební proces, nebo zvyky a zavedená rovnováha a vztahy mezinárodních vztahů. To se kromě agresivní rétoriky vůči těmto institucím ve vyjádření představitelů i následovníků populistických hnutí projevuje i ve frekvenci, s jakou populisté ve veřejných funkcích ignorují nepsané zvyky, které s nimi souvisejí.

Kromě oslabování mechanismů, které limitují moc státu a vládních činitelů, populisté tímto jednáním snižují jak důvěru v dané instituce, tak i společenskou kohezi a schopnost spolupráce přispíváním k rozdělení společnosti budováním mentality přátel a nepřátel, jelikož jsou to právě společenské instituce, které odstraňují ze vzájemných vztahů nedůvěru.

Je pak triviální Smithovský poznatek, že ve společnosti méně schopné spolupracovat a dosahovat efektivní dělby práce pomaleji roste i všeobecný blahobyt, ke kterémuž poznatku dochází i Francis Fukuyama, když hovoří o důvěře jako společenském kapitálu.

John Rawls: tolerance k netoleranci

Ani mezinárodní klasický liberální hnutí není vůči populismu imunní. V poslední době silícím elementem je populismus i mezi údajnými zastánci svobodné společnosti. Klasický liberalismus se vyznačuje pozitivním sebe-vymezením spočívající v autonomii jednotlivce a jeho právech – tedy sebe-identifikací skrze hodnoty, které zastává, spíše než hodnoty, proti kterým se staví.

Přesto existuje segment klasických liberálů či libertariánů, které bychom mohli označit za kontrariány: ty, kteří nejsou primárně pro svobodu jednotlivce, ale především proti státu. Tento náhled na klasický liberalismus se začal projevat jako více populistický s tím, jak vedle levicového populismu začal stále více prominentní být i populismus pravicový. Spolu s populistickým vyhraněním části národně konzervativního se tábora ideově posunuli směrem k radikálnějšímu uvažování i kontrariáni.

Stejně jako u jiných populistů, ani kontrariánství – tedy odmítání státu a institucí tak, jak jsou nastaveny – však není společensky konstruktivní směr, který by přispíval ke posilování důvěry a tvorbě společensky prospěšných institucí, a díky orientaci na svého nepřítele – stát – je často i přímo proti krokům, které nás ve skutečnosti posouvají směrem ke svobodnější společnosti, jen proto, že jsou zaváděny státním orgánem. Typickým příkladem je například argumentace proti rovnému manželství na základě argumentu, že stát by neměl vůbec „poskytovat službu“ manželství. Pokud jako zastánci svobodné společnosti začneme slepě bourat a rušit vše, co zavedl či provozuje stát jen proto, že jde o stát, můžeme brzy zjistit, že jsme populistům a autoritářům pomohli zbourat důležité institucionální či zvyklostní bariéry, které jim dosud bránily efektivněji omezovat naše svobody.

Jaký přístup tedy mohou klasičtí liberálové vůči populismu zaujmout a nestat se kontrariány? Jeden z nejnvlivnějších politických filosofů 20. století a známý zastánce egalitarianismu, John Rawls, nabízí svůj přístup tolerance – i s těmi, kteří jsou samy vůči institucím, na kterých stojí svobodná společnost, netolerantní.

Tato tolerance se týká i přesvědčení, která sama jsou netolerantní v tom smyslu, že nepovažují jiná konkrétní vyznání či světonázory za hodné rovnocenného respektu a prostoru. Teprve ve chvíli, kdy by se netolerance některého z

uskupení stala hrozbou pro celé společenské zřízení a hrozila by omezit všeobecnou společenskou toleranci k zásadám, které by rozumní lidé nemuseli jednotně odmítnout, může tolerantní společnost zasáhnout, aniž by se sama stala netolerantní.

V kontextu populistických hnutí by tedy Rawlsovsky liberální společnost měla pasivně tolerovat přítomnost netolerantních populistů, a teprve pokud by konkrétní hnutí hrozilo přerůst a znemožnit všeobecnou toleranci, bylo by na místě, aby vůči němu společnost zasáhla.

Rawlsův argument se v tomto neliší od přístupu mnoha klasických liberálů, kteří souhlasí s pasivním distancováním se od neliberálních názorů, dokud tyto nehrozí omezit práva a svobody ostatních. Na druhou stranu se však jedná o nejobecnější politický rámec, spíše než úplnou teorii politického smýšlení, která by byla schopna stát samostatně jako protipól Schmittovskému uchopení politična.

Adam Smith: více než tolerance

Přesvědčivější a kompletnější kontrast k političnu jako rozlišováním mezi přítelem a nepřitelem nabízí právě Adam Smith.

Smithův popis důležitosti dělby práce pro rostoucí blahobyt celé společnosti, a jeho afinita k volnému trhu a svobodné směně jakožto její všeobecné aplikaci jsou dobře známy. Stejně tak je často skloňován Smithův popis toho, jak koordinační mechanismy trhu a dělby práce generují společensky prospěšné výsledky i díky inherentnímu sebezájmu všech účastníků: „[ž]e se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít“ (Smith, 2001, s. 15).

A Smith skutečně je dobrým studentem lidské přirozenosti následovat vlastní zájem, preferovat své před cizím, blízké před dalekým, a dřívější před pozdějším, jak demonstruje na příkladu toho, jak neúměrně menší neštěstí, které zasáhne nás osobně, nás poznamená daleko více než veliká tragédie, která se odehraje daleko od nás:

„Předpokládejme, že by velká čínská říše se všemi těmi stamiliony obyvatel byla najednou pozřena zemětřesením, a uvažujme, jak by na lidumilného člověka v Evropě, který s touto částí světa nemá žádné konkrétní vazby, zapůsobilo, kdyby dostal zprávu o této hrozně katastrofě. Představuji si, že by nejdříve velice silně vyjádřil své politování nad ranou osudu, která postihla ty nešťastné lidi ... A až by všechna tato jemná filosofie přešla, když

už by všechny tyto humánní city byly pěkně vyjádřeny, zabýval by se svými záležitostmi nebo radovánkami, odpočíval by nebo by se bavil se stejnou lehkostí a pokojem v duši, jako by se žádné takové neštěstí nestalo. Jakékoliv nicotné neštěstí, které by se přihodilo jemu, by ho vyvedlo z rovnováhy mnohem vážněji“ (Smith, 2005, s. 141).

Přesto však u kořene jeho politické teorie představené v bohužel méně populárně známé Teorii mravních citů stojí sympatie:

„Ať již je dovoleno pokládat člověka za jakkoli sobeckého, přesto v jeho přirozenosti evidentně existují určité principy, které způsobují, že je zainteresován na osudu jiných lidí a že jejich štěstí je pro něj nezbytné, i když z něj nemá nic jiného kromě radosti, že je jeho svědkem“ (Smith, 2005, s. 5).

Potěšení nebo utrpení ostatních se nás dotýká i přesto, že jej sami nemáme možnost cítit. Skrze své vlastní počitky a zkušenosti si však umíme představit, co bychom sami cítili v situaci, ve které se daný člověk nachází. Díky tomu si časem sami v sobě vybudujeme nestranného pozorovatele – obyvatele srdce, který nám na základě minulých zkušeností říká, jak naše či cizí akce zasáhnou ostatní.

A více než to: naše přirozenost a náš člověk uvnitř nás motivují jednat ohleduplně, zodpovědně, a tak, aby náš vlastní nestranný pozorovatel, stejně jako nestranný pozorovatel ostatních, naše jednání schvaloval:

„Když Příroda utvářela člověka pro společnost, vybavila ho původní touhou dělat radost svým bratřím a původním odporem k jejich zraňování. Naučila ho pocítovat radost z jejich příznivých a bolest z jejich nepříjemných pohledů. Učinila pro něj jejich schválení tím nejlichotivějším a nejpříjemnějším, jen pro schválení samo, a jejich odsouzení tím nejvíce ponižujícím a nejurážlivějším. Ale tato touha po schválení a tento odpor k odsouzení ze strany jeho bratří by ho samy o sobě nečinily vhodným pro společnost, pro kterou byl stvořen. Příroda ho proto vybavila nejen touhou být schvalován, ale také touhou být tím, co by mělo být schvalováno, neboli být tím, co on sám schvaluje na jiných lidech“ (Smith, 2005, s. 126).

Jedná se o víc než o touhu po popularitě: podle Smitha nechceme být chváleni, ale chceme v očích našeho vlastního nestranného pozorovatele být chvální. Pomocí ideji nestranného pozorovatele tak Smith usiluje o universalismus své mravní teorie napříč jednotlivci, neboť jako obyvatele stejné společnosti své nestranné pozorovatele trénujeme „na stejných datech“. Přesto však je jeho teorie ryze individualistická, jelikož pojetí o pocitech ostatních získáváme pouze prismatem svých vlastních počitků. Naše počitky a naše touha nejen po uznání, ale po

tom být hoden uznání, jsou centrem našeho snažení.

Smithovský intuitivismus nám tak poskytuje mravní teorii, která je stejně univerzální jako strohý Kantovský deontologismus, ale zároveň je otevřená, vřelá, a protože jejím základním kamenem je sympatie, dalece přesahuje pouhou Rawlsovskou toleranci. Pokud základním kamenem Schmittovského populismu je jednota skrze nepřátelství, a jednotícím prvkem Rawlsova liberalismu lhostejnost, pak centrálním rysem Smithovského pojetí je nikoliv naivní všeobecné přátelství, ale ohleduplnost a respekt ke společenským institucím a individuální autonomii.

Závěr: Chvályhodný liberalismus

Je tedy zřejmé, že Smith představuje pozitivní vizi otevřeného kosmopolitního klasického liberalismu. Jakou však nabízí odpověď hrozbám populismu?

Nejen, že nás obyvatel srdce vede k respektování integrity práv a vlastnictví ostatních, a k odsouzení netolerantních lidí systému, kteří se snaží společnost přizpůsobit svému společenskému plánu. Smith dále pokračuje budováním zásadního argumentu pro důležitost společenských institucí, které jsou právě cílem a největší překážkou pro populismus.

Smith pozoroval vývoj a význam společenských institucí na řadě zcela zásadních z nich – ať už jde právě o dělbu práce a svobodnou směnu, vlastnická práva, volnou konkurenci, nebo i peníze. Slavná neviditelná ruka, která uspořádává zdánlivě nesouvisející jednání jednotlivců ve vzorce chování, které při pohledu zvenčí vypadají jakoby uspořádané vědomým záměrem, a Smithova vize mikrokosmů individuálního vědomého jednání řady lidí, které společně skládají makrokosmos velké společnosti, jsou zdrojem evoluční teorie vyvíjejících se společenských institucí, kterou o dvě stě let později rozvíjí F. A. Hayek.

Russ Roberts ilustruje, jak tyto celospolečenské vzorce vznikají v mravní rovině, když rezignujeme na to, co nám člověk uvnitř radí, že je chválihodné, a jak akce jednotlivců akumulovaně dávají vznik institucím a definují společenská paradigmatata:

„Když vychvalujeme nehodné lidi, nebo se vyhýbáme ctnostným lidem, hrajeme roli v degradování světa kolem nás. Jde o malou roli, zanedbatelnou. Ale společně, naše skupinové jednání je rozhodující. Každý krok směrem od Smithovy chvályhodnosti je krokem od civilizace. Jak více a více z nás tento krok udělá, naše zdánlivě zanedbatelné akce již přestávají být zanedbatelné. Skrze naše jednání vytváříme normy a pravidla toho co je atraktivní a toho co je neatraktivní“ (Roberts, 2014, s. 188).

A právě to je Smithova odpověď populismu. Smith nám radí, abychom nebyli kontrariáni, a nebyli pouze vždy a všude proti státu. Klasický liberalismus není reakce na svět venku, ale vychází zevnitř – od našeho člověka uvnitř, obyvatele srdce, který nám napovídá, jak jednat chválihodně.

Zároveň nám ale také říká, že jakkoliv máme být tolerantní, nezasahovat do práv ostatních, a respektovat instituce, které se vyvinuly dlouhým evolučním procesem třídění a výběru, nemáme také váhat s mravním soudem akcí dobrých i špatných, a hnutí a systémů dobrých a špatných.

Jen tak totiž zabezpečíme jejich pokračující vývoj a směr ubírání velké společnosti. Smithova lekce po více než tří stech letech je: budme ohleduplní, kde můžeme chválihodní, ale aktivně odsuzujeme netolerantní populismus a autoritářské tendence obecně.

Literatura

Berlin, I. et al. (1968).. "To Define Populism." *Government and Opposition*, vol. 3, no. 2., pp. 137–79. Dostupné online: <http://www.jstor.org/stable/44481863>.

Fukuyama, F. (1996). *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. New York: Free Press; první edice.

Gray, K. R. (1997). Reviewed Work: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* by Francis Fukuyama. *International Journal on World Peace*, vol. 14, no. 1, pp. 84–87. <http://www.jstor.org/stable/20752121>.

Palmer, T. G. (2019). „The Terrifying Rise of Authoritarian Populism“, *Reason*. Dostupné online: <https://reason.com/2019/07/14/the-terrifying-rise-of-authoritarian-populism/>

Rawls, J. (2005). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Rawls, J. (1971). *Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Roberts, R. (2014). *How Adam Smith Can Change Your Life*. New York: Penguin Random House.

Schmitt, C. (2015). *Dictatorship* (1st ed.). Hoboken: Wiley. Dostupné online: <https://www.perlego.com/book/1536009/dictatorship-pdf>

Schmitt, C. (2013). *Pojem politična*. Praha: Oikoymenth, první vydání.

Smith, A. (2001). *Bohatství národů*. Praha: Liberální institut.

Smith, A. (2005). *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut.

III. Časť

Gregor Berzeviczy: uhorský a slovenský Smithovec

Odkaz Adama Smitha v diele uhorského osvieteniského ekonóma Gregora Berzeviczyho

Tomáš Krištofóry

Úvod

Predstavte si mladého, 24-ročného aristokrata z horného Uhorska, ktorý nervózne sedí v dnešnej biliardovej miestnosti na zámku Schönbrunn vo Viedni. Zdanlivo nekonečne čaká na stretnutie s cisárom Jozefom II.. Je septembrový večer roku 1787 a mladý pán sa práve vrátil z trojročného štúdia a z Grand Tours, čiže zo študijných ciest po západnej Európe. Takýmito cestami si mladí šľachtici obohacovali vzdelanie a vedomosti o svetských problémoch. Nech má mladý muž akékoľvek rozpaky alebo pochybnosti, v jednej veci je veľmi sebavedomý: nikto na kráľovskom dvore nie je kvalifikovanejší navrhovať cisárovi liberálne reformy ako on. Chce zapôsobiť natoľko, že by Jozef II., musel dať mladému mužovi miesto vo svojej vláde. Mladý muž mal dobrý dôvod byť nervózny. Pochopil, že má len jednu príležitosť presvedčiť cisára – muža, o ktorom bolo známe, že súdi ľudí na prvý pohľad. Na svojich európskych cestách mladý pán navštívil niekoľko vysokopostavených ľudí, takže vedel, čo a ako má robiť. Jednoducho musel uspieť; bol tam preto, aby obhajoval to, na čo sa cítil povolaný. Získaním významného miesta v uhorskej vláde by mohol ľahko splatiť matke neobyčajne vysokú investíciu do jeho štúdia a ciest. Číhal na príležitosť.

Nakoniec sa o ôsmej večer mladík dočkal. Cisár konečne prišiel. Osobne ho vovádza do takzvanej orechovej komnaty, ktorú o dve desaťročia skôr zariadila cisárova matka, cisárovná Mária Terézia pre Jozefa, následníka trónu, práve na audiencie.

Cisár, dnes známy ako osvietený absolutista, mal veľké sklony k učencom. V ten večer spolu hovorili o rôznych témach, ale pre mladého pána je hlavnou témou on sám, a jeho zamestnanie (Berzeviczy, 1897, s. 66-72). Rozprávali sa o dôležitých

témach dňa, ako bolo napätá situácia v rakúskom Holandsku, čiže v dnešnom Belgicku, ktoré mladý muž poznal a obdivoval zo svojich ciest, alebo o nadchádzajúcej vojne proti osmanským Turkom. Mladík považuje ich rozprávanie za skúšku svojich schopností. Ale pre neho to všetko prišlo nazmar. Nakoniec cisára nezaujíma. Hoci sa cisár kedysi zapojil do reforiem, teraz je už v konzervatívnom štádiu svojej vlády. Prečo to tak bolo? Nespoznal tu Jozef II. veľkého osvietenského ekonóma, čomu mali byť blízke jeho intelektuálne sklony?

V skutočnosti sa tu stretávajú dva svety. Cisár uprednostňoval merkantilistickú hospodársku politiku, starú najmenej storočie (Sieghart, 1915; Holec, 1995; Holec, 2014), zatiaľ čo mladý pán bol liberálny Smithovec, ktorý chcel zrušiť interné clá medzi Rakúskom a Uhorskom (Berzeviczy, 1897, s. 6-7). Liberálne názory mladého pána išli priamo proti záujmom vládnucej kliky, ktorú zastupoval Jozef II. Ten mal možno záujem čítať osvietenských filozofov a niekedy dokonca prevzal ich posolstvo, ale nemal záujem postaviť sa proti záujmom mocných, či už to boli rakúski monopolisti s výhradným bezcolným prístupom na uhorský trh, alebo nezdanená uhorská šľachta. Vysokým šľachticom viac záležalo na tom, aby neplatili dane než na znížení ciel (Wegner, 2016; Törő, 2020). Jozef II. mladému pánovi nedal šancu zreformovať hospodárstvo habsburskej monarchie na moderné, západoeurópske.

Mladý pán v našom príbehu sa volá Gregor František Berzeviczy (1763-1822).¹ Aj keď rešpektujem, že Berzeviczy nebol len ekonóm, jeho trvalým odkazom, ako ho dnes poznáme, sú najmä jeho ekonomické diela. Predstavme si preto ešte bližšie z pohľadu dejín ekonomických teórií názory dvoch hlavných protagonistov nášho príbehu.²

Jozef II. a merkantilisti

Za vlády Jozefa II. mali hlavné slovo merkantilisti, ktorí boli v rakúskych pomeroch tiež známi ako kameralisti. Najznámejším z nich bol Joseph von Sonnenfels, ktorého kniha „Princípy politickej, obchodnej a finančnej vedy“ bola na rakúskych a uhorských univerzitách povinnou až takmer do polovice 19. storočia (Sonnenfels, 1787). V dobe Márie Terézie a Jozefa II. vznikli prvé univerzitné katedry politickej ekonómie, vtedy známej ako “veda o politike”. Od Prahy cez Viedeň

1 K príbehovému vstupu do článku ma inšpiroval Paul Dudenhefer, šéfredaktor časopisu History of Political Economy, ktorý čítal predchádzajúcu verziu textu.

2 Hlavné pojmy ako merkantilizmus, či klasická politická ekonómia, vysvetľujeme, ďalšie podrobnosti sa čitateľ dozvie v učebniciach dejín ekonomických teórií, napríklad u Sojku či Holmana (Sojka, 2010; Holman, 2005).

až po Budín ich obsadili kameralisti Sonnenfels, Butschek či Beke (Krameš, 2016; Kautz, 1876, s. 106-107; Szántay, 2021).³ Za Jozefa II. bola v roku 1784 znovu vydaná aj významná merkantilistická „kuchárska kniha“ z roku 1684 s názvom „Rakúsko nado všetko, ak si to len bude priať“ (Hörnigk, 2018). Historikovia ekonómie to chápu ako dodatočný dôkaz trvajúcej nadvlády kameralistov (Rössner, 2018). Aby sme lepšie pochopili konflikt medzi merkantilistom Jozefom II. a mladým šľachticom, ktorého prijal na audienciu, musíme lepšie pochopiť, čo kameralisti hovorili o ekonomike Uhorska.

Vráťme sa teda ešte o sto rokov späť k Hörnigkovi. Keďže v 17. aj 18. storočí bol kolonializmus v móde a Rakúsko sa svojich kolónií inak domôcť nevedelo, kameralista Hörnigk vo svojej knihe navrhoval rakúske koloniálne ovládnutie Uhorska. Akokoľvek absurdne to v európskych pomeroch môže znieť, Uhorsko sa malo stať „baňou na chlieb, masť a mäso“ (Lisý, Petričová a Čaplánová, 2003, s. 338). Imperiálne krajiny vtedy pristupovali podobne k svojim zámorským kolóniám. V Hörnigkovej dobe Uhorsko naozaj mohlo vyzerať ako „nová zem“, pripravená na kolonizáciu v prospech materskej krajiny. Len rok pred Hörnigkovou knihou totiž Rakúšania porazili osmanských Turkov v bitke pri Viedni a následne ich po viac než 150 rokoch vyhnali aj z väčšej polovice Uhorska.

Akokoľvek vo svojej ranej liberálnej fáze Jozef II. smeroval monarchiu k náboženskej slobode alebo nevoľníkov k osobnej slobode, čím veľmi zapôsoobil na Berzeviczyho, v ekonomických záležitostiach uprednostnil spiatočnicke merkantilistické zneužívanie Uhorska pred klasicky liberálnou víziou uhorského hospodárstva, ktorú prezentoval už zrelší Berzeviczy. Jozef II. deklaroval aj snahy reformovať uhorskú ekonomiku, no prekážky boli neobyčajne veľké. V ceste mu stála aj nezdanená vysoká uhorská šľachta, ktorá nemienila prísť o svoje privilégium. Vo výsledku svojou hospodárskou politikou teda do veľkej miery pragmaticky konzervoval status quo. Predsa sa zachoval aj jeho výrok, typicky merkantilistický: „Uhorsko ‘treba považovať za obyčajnú kolóniu’, v ktorej by sa malo vynaložiť úsilie ‘na čo najväčšie sťaženie rozširovania jej výroby vyberaním neprimerane veľkých ciel’“ (Grossman 2023, s. 476). S tým by Berzeviczy nemohol súhlasiť.

Nechcem robiť príliš veľkú vec zo zmienok Uhorska ako kolónie. Bohatstvo národov podľa Smitha aj podľa Berzeviczyho záleží na rastových inštitúciách ekonomiky ako o tom ešte bude reč.⁴ Predsa sa však pri snahe pochopiť Berzeviczyho ekonómiu nezaobídeme bez pojmu kolónia, a bola by aj škoda prehl-

3 Aby sme im nekrivdili, Sonnenfels či Butschek boli tiež osvietencami. Zasadili sa napríklad o zákaz mučenia, obmedzenie trestu smrti aj o repopuláciu krajiny po vyčerpávajúcej tridsaťročnej vojne či po vojnách s osmanskými Turkami (Koleška a Makariusová, 2007; Reinalter, 2010).

iadnuť tento kontext, keďže on sám požíval pojem kolónia. Je to užitočné aj životopisne, lebo obava, že habsburgovci môžu pristupovať k Uhorsku ako ku kolónii bola centrálnou pri jeho spore s merkantilistickou hospodárskou vládou. Malo to tiež súvis s jeho štýlom písania. Vedel pritvrdiť.

Berzeviczy a raní nemeckí Smithovci

Ako vodítko pri vysvetlení Berzeviczyho ekonómie nám poslúži práve stretnutie Berzeviczyho s Jozefom II.⁵ Nevieme nakoľko spolu hovorili aj o uhorskej ekonomike, ale Berzeviczy mal so sebou niečo ako životopis, kde sa dostatočne predstavil, a poslal ho aj vopred a na iné úrady. Ak by spolu hovorili o ekonomike, k sporu by došlo ľahko. Berzeviczy, ako ho poznáme v dobových listoch aj neskorších diel, predstavil liberálnu smithovskú víziu uhorskej ekonomiky, ktorá bola v rozpore s hospodárskou politikou Jozefa II. či neskorších habsburských panovníkov.⁶ Keďže nám zúfalo chýbajú Berzeviczyho preklady do slovenčiny, v tomto zborníku tiež uvádzame niekoľko kapitol z Berzeviczyho knihy O obchode a výrobe v Uhorsku. Kniha O obchode a výrobe v Uhorsku je pre náš účel veľmi vhodná, lebo Berzeviczyho prístup k obchodu a výrobe v Uhorsku názorne ilustruje jeho smitho-

-
- 4 Podobne ako Smith bol Berzeviczy výborným štylistikom. Písal pamflety a praktické knižné návody na reformy. A metafora Uhorska ako Rakúskej kolónie sa priamo ponúkala. Skôr než doslovne a marxisticky by sme mali jeho poznámky o kolónii chápať ako rétorickú figúru. Rakúsko nebohatlo, pretože Uhorsko chudobnelo. Rakúsko bohatlo menej, pretože jeho obchodná politika poškodzovala ako Rakúsko, tak aj Uhorsko. To Berzeviczy dobre vedel. Za túto poznámku vďačím historičke Eve Kowalskej, ktorá čítala predchádzajúcu verziu článku.
 - 5 Vychádzam z toho, že doteraz nemáme koherentný zmysluplný výklad života a diela Berzeviczyho vo svetle dobovej ekonómie a ekonomiky. Aby som v tomto článku takýto obraz vytvoril, inšpirujem sa prístupom Lazniovej v jej novom životopise Berzeviczyho, kde dáva do súvisu jeho diela s jeho životným príbehom (Lazniová, 2022). V tomto texte tento prístup rozširujeme o to, ako jeho životné ciele súviseli s Adamom Smithom a jeho učením. Smithovský zmysel a význam Berzeviczyho ekonomického diela mi postupne pomohol pochopiť Július Horváth (Horváth, 2020; Horváth a Krištofóry, 2020; Horváth, 2022). Moje vysvetlenie je v súlade, alebo prinajmenšom nie je v rozpore so súčasným stavom poznania vedcov o živote a diele Berzeviczyho. Som si vedomý, že mnou predstavený Berzeviczy môže podliehať tzv. biografickej ilúzii, kedy prezentovaný životopisný príbeh je skôr našou predstavou než pravým obrazom historickej osobnosti (Bourdieu, 1998, s. 56-63). Ospravedlňuje ma to, že iné doterajšie obrazy boli reduktívne tým, lebo nešli dostatočne hlboko do dobovej ekonómie, najmä škótskej a v Göttingene.
 - 6 Nevieme všetky podrobnosti o audiencii u Jozefa II., napríklad, či sa uskutočnila v Schönbrunne. V Jozef II. prijímal oficiálne návštevy aj v leopoldovskom krídle viedenského Hofburgu. V prospech Hofburgu by mohol hovoriť Berzeviczy v liste matke, keď napísal, že cisár prišiel na "hrad", "Burg" (Berzeviczy, 1897, s. 69). Máme viacero správ o ich stretnutí z rôznych dôb, ktoré si ale čiastočne protirečia. Zmyslom môjho príbehu nie je uviesť konkrétne miesto ich stretnutia, ale vziať čitateľa do Berzeviczyho kariérnych priorit a konfliktov. Kontakty s cisárom tu hrali zásadnú rolu. Pre stručné zhrnutie faktov o audiencii viď Lazniová 2022, s. 109-111.

vské názory.

Stretnutie s Jozefom II. by nám samo o sebe nestačilo ako vodítko výkladu. Aby sme pochopili napätie v Berzeviczyho dilemách o voľbe povolania a o jeho samotnom výkone, potrebujeme spoznať jeho životné motto. Svoje kariérne preferencie Berzeviczy dobre prezentoval vo svojom životnom kréde, ktoré ako motto použila aj M. Lazniová v novej biografii. V svetle tohto motta budeme interpretovať stretnutie s Jozefom II. a ďalšie udalosti z Berzeviczyho života a tiež jeho publikácie:

„Nechcem byť vedcom, nemám na to čas ani talent. Ale chcem byť osvieteným, pracujúcim človekom, ktorý môže byť prospešný pre moju krajinu a pre mojich susedov.“

Táto veta v skutočnosti otvára jeho dilemy medzi vedou a politikou a predznamenáva jeho kariérne nádeje, výzvy, sklamania aj úspechy. Tento výrok otvára ako kariérne možnosti vedu a politiku a budeme ho ďalej analyzovať vo vzťahu k jeho skutočnej kariére ako aj k vtedy novému ekonomickému učeniu Adama Smitha, ktorého nadšencom sa stal na univerzite. Vieme, že už blízko rodiska na evanjelickom lýceu v Kežmarku mal osvietených učiteľov ako bol J. Bencúr, ktorý mal blízko napríklad k osvietenskému cisárskemu knihovníkovi A. F. Kollárovi (Lazniová, 2022, s. 38). Avšak Berzeviczyho, ako ho poznáme dnes, pretvorila až univerzita v nemeckom Göttingene, ktorý bol pod správou britského panovníka.

Göttingská univerzita bola miestom exportu myšlienok škótskeho osvietenstva na kontinente, vrátane vtedy nového učenia Adama Smitha. Nie je náhoda, že prvá pozitívna nemecká recenzia Smithovej knihy *Bohatstvo národov*, pôvodne publikovanej v roku 1776, bola v roku 1777 uverejnená práve v göttingenských univerzitných novinách (Roscher, 1874, s. 598-599). Aby sme v skratke ukázali charakter göttingenských Smithovcov, musíme si predstaviť Christiana Jakoba Krausa (1753-1807). Kraus bol pruský ekonóm a neskorší kolega Immanuela Kanta na univerzite v Königsbergu. V Göttingene študoval v rokoch 1779-1780, čiže asi štyri roky pred Berzeviczym. Kraus v známom liste priateľovi z roku 1795 napísal najviac oslavný citát na Smithovo *Bohatstvo národov* v dejinách a stojí za plnú citáciu: „Svet nikdy nevidel dôležitejšiu knihu, ako je kniha Adama Smitha; iste od čias Nového zákona žiadne dielo nemalo mať priaznivejšie dôsledky ako toto, keď sa rozšíri a prenikne hlbšie do myslí všetkých, ktorí majú čo do činenia so štátnymi ekonomickými záležitosťami“ (Voigt, 1819, s. 373; Waszek, 1988, s. 75; Pavlík, 2001, s. 873). V danom liste Kraus hodnotí svoju výuku, v ktorej používal Smitha. A nebol to zďaleka jediný Krausov pochvalný výrok o *Bohatstve náro-*

dov. Kraus pritom nebol výnimkou. Göttingenský Smith sa stal pojmom na široko-ďaleko.

Až natoľko, že sa správy o tejto univerzite dostali do veľkých oblastí Európy až po Uhorsko a Moskvu. Jej dobré meno šírili nielen absolventi, ale aj učitelia na svojich cestách a Göttingen lákal študentov aj dôrazom univerzity na akademické slobody (Balázs, 1976; Horváth, 2020, s. 39; Zweynert, 2016, s. 58-62). O univerzite a jej výhodách sa dopytoval aj Berzeviczy, vydal sa tam so svojím priateľom Alexandrom Podmanickým a študoval tam v rokoch 1784 až 1786 (Lazniová, 2022, s. 66-82). Naučil sa tam spracovať historické a geografické podklady z vlastnej krajiny myšlienkami škótskeho osvietenstva. Výsledkom boli reformné návrhy, aké jeho učitelia s ľahkosťou formulovali už od začiatku. Hoci mal Berzeviczy spočiatku problémy formulovať vlastné súvislé názory, neskôr učiteľom ďakoval za to, že usporiadali jeho myšlienky. Tie potom Berzeviczy formuloval vo svojich knihách. Smith pre začiatok uľahčil Berzeviczymu prácu tým, že vo svojej knihe Bohatstvo národov venoval niekoľko postrehov a odporúčaní aj Uhorsku (Horváth, 2022, s. 31-35).

Medzi Smithove postrehy o Uhorsku, ktoré Berzeviczy zdieľal, patrí upozornenie, že Uhorsko má jeden z najhorších systémov nevoľníctva v Európe (Smith, 2001, s. 340), nie však horší než v tureckej osmanskej ríši, keďže na inom mieste Smith hovorí, že uhorské bane sú prevádzkované s nižšími nákladmi než susedné osmanské (s. 609). Prevádzkujú ich totiž slobodní ľudia, a môžu tak pri práci využívať stroje ako plody svojej tvorivosti, čo znižuje prevádzkové náklady. V prípade uhorských baní, ako dnes vieme, išlo o mestské slobody a banské výsady, ktoré sa týkali najmä nemeckých a saských osadníkov. Smith ďalej Uhorsku odporúčal viac využívať Dunaj a ďalšie rieky na ekonomický rozvoj (s. 21-22) a ďalej trefne ilustroval, že aj uhorská ekonomika je už v dobe napísania Bohatstva národov integrovaná do svetovej ekonomiky, a do rastu bohatstva národov. Podľa Smitha Uhorsko už obchodovalo aj s vzdialenou Severnou Amerikou, čo odporovalo dobovým názorom o sebestačnosti.

Uhorskí obchodníci odtiaľ kupovali cukor, čokoládu či tabak, za čo do Ameriky posielali vlastné produkty (s. 523). Berzeviczy prijal od Smitha protimerkantilistickú myšlienku, že importované tovary sa obchodujú za exportované tovary, nie za peniaze. Smithove myšlienky ale rozvíjal aj ďalej podľa uhorských reálií. Často sa vyjadroval o spojení sveta obchodom, v čom hrali významnú úlohu moria a rieky vrátane Dunaja, Popradu či Dunajca. Hovorí tak aj v úryvku z Obchodu a výroby v Uhorsku, ktorý tu publikujeme. Zvlášť názorne píše o Dunaji a hospodárskom rozvoji v čiernomorských prístavoch aj v knihe, ktorú prezentoval Viedenskému kongresu, mierovému zhromaždeniu, ktoré ukončilo napo-

leonské vojny (Berzeviczy, 1814, s. 19-20).

V súvislosti s Berzeviczyho patriotizmom sa u neho nájdú aj výroky podobné Hörnigkovi, že Uhorsko či “Rakúsko môže byť nadovšetko”. Podľa Berzeviczyho by tomu tak však mohlo byť až po liberálnych reformách. V duchu ekonomického historika Keitha Tribea by sme tak Berzeviczyho mohli chápať aj za formálneho kameralistu, keďže aj on ponúkal svoje systémové reformy “zhora”, a kládol dôraz na “veľkosť a moc krajiny” (Tribe, 1988). Podľa Tribeho sú dedičmi kameralistov aj nemeckí ordoliberali 20. storočia, ktorí sú zodpovední za západonemecký hospodársky zázrak po 2. svetovej vojne (Tribe, 2007). Ak sú ordoliberali formálnymi kameralistami, potom ním formálne bol aj Berzeviczy (Unčovský, 1996, s. 96). Čo sa však týka obsahu, nemôže byť u Berzeviczyho ani u ordoliberalov o kameralistoch ani reči. Ordoliberali síce pristupovali k reformám “systematicky” a “zhora”, avšak boli liberálni, podobne ako Berzeviczy. Obsah reforiem, ktoré Berzeviczy navrhoval, bol jasne protrhový a protimerkantilistický. Jozefa II. a Berzeviczyho už teda máme zaradených a poznáme aj základné ekonomické tábory doby.

Berzeviczy: reformný politik alebo popularizátor Smithovskej ekonómie?

Vráťme sa k Berzeviczyho kariérnym preferenciám podľa jeho životného kréda. Chcel byť po prvé politickým reformátorom, ktorý bude pomáhať “svojim susedom” a “svojej krajine”. Potom mal aj nejaký vedecký talent, vieme už, že napísal ekonomické knihy. Veda nebola jeho prvou voľbou, iných považoval za talentovanejších vo vede než bol sám. Ak by to bolo iba na ňom, rozhodol by sa pre politickú kariéru. Ak by dostal od Jozefa II. skutočnú príležitosť v politike, skočil by po nej. Ale nebolo mu to súdené. Život dával Berzeviczymu spätnú väzbu, že politická kariéra je nepravdepodobná. On sa jej však nechcel celkom vzdať. Jeho životné motto hovorí aj o jeho vytrvalosti v sne o politike. Stále dúfal, že jedného dňa bude nominovaný do uhorskej vlády v ekonomických záležitostiach. Svoje reformy navrhol aj Napoleonovi, keď ten v roku 1808 takmer dobyl habsburskú monarchiu a tá bola zrazu pod tlakom reforiem (Lazniová, 2022, str. 178-192). Späťne môžeme zhodnotiť, že reálnu šancu zažiť vo svojej prvej kariérnej možnosti nakoniec Berzeviczy nikdy nedostal. S tým sa ale, z jeho pohľadu, zhoršila doba návratnosti jeho investície do vzdelania a do študijných ciest. S vysokou štátnou pozíciou sa spájali vysoké príjmy. Namiesto toho sa „dočasne“ sústredil na vedeckú a literárnu dráhu, s čím sa nespájali také vysoké peňažné výnosy, ale aspoň tak intelektuálne zhodnotil svoje štúdium.

Vede sa už venoval natrvalo. Vo svojom životnom kréde napísal, že nechce

byť vedcom, ale nakoniec sa stal vedcom. My ho poznáme práve ako vedca. Veda alebo lepšie povedané jej popularizácia, bola jeho druhá najlepšia kariérna možnosť. Mohli by sme povedať, že bol ekonomický novinár či popularizátor smithovskej ekonómie (Unčovský, 1996, s. 97). A bol v tom naozaj dobrý. Životopisec J. Gaál napísal ešte v roku 1902, že jeho všeobecné ekonomické postrehy boli stále aktuálne:

Berzeviczy “zastáva také vyspelé liberálne a správne názory založené na hlbokom pochopení, že hoci ho výrazovo možno považovať za zastaraného, ale obsahovo len z malej časti” (Gaál, 1902, s. 159). Berzeviczy je nadčasový. Niektoré jeho postrehy sú zapamätateľné aj dnes a ponúka ich aj v knihe O obchode a výrobe v Uhorsku, najmä v kapitole X, ktorú v tomto zborníku tiež publikujeme. V tejto kariérnej dráhe sa mu darilo viac, čo prispelo k jeho životnému šťastiu. Hoci aj tu mu život strpčovala nepríjemná cenzúra. Berzeviczy sa vo svojich spisoch stal mužom, ktorého vám chcem predstaviť: smithovským klasickým liberálom z horného Uhorska, čiže zo Slovenska.⁷

Do istej miery sa mu však darilo aj v politike. Príbehy, akým bola audiencia u Jozefa II., by sme nemali čítať čiernobielo. Jozef II. mladému Berzeviczymu niečo predsa len ponúkol. Ibaže to nebolo ono. Berzeviczy dostal oveľa menej, než v čo dúfal. Cisár mu povedal, že je s ním spokojný. Slúbil, že prevezme patronát nad Berzeviczyho kariérou, len že bude musieť začať na nižšej pozícii (Lazniová, 2022, s. 110). Berzeviczy dostal nižšiu pozíciu na úrade uhorskej vlády, hoci ani to sa nestalo hneď. Jeho ďalšie roky do roku 1795 sa stali tým, čo biografka Eva H. Balázs nazvala Berzeviczyho „rokmi reformnej politiky“ (Balázs, 1967). Tento titul „reformný politik“ však musíme brať s rezervou. Neznamená, že sa Berzeviczy stal reformátorom a politikom takej veľkosti, v akú dúfal. Balázs týmto názvom dobre vystihuje Berzeviczyho zámery a jeho talent, čo zodpovedá jeho životnému mottu. Balázs nepodáva informáciu o Berzeviczyho skutočne veľkom politickom úspechu. Ani historikom dnes Berzeviczy nie je známy predovšetkým svojimi politickými úspechmi. Známy je svojimi knihami. Dokonca aj jeho menej významná byrokratická kariéra sa náhle skončila v roku 1795. V tom čase bol Jozef

7 Berzeviczyho hlavné ekonomické knihy: 1797 - O obchode a výrobe Uhorska (De commercio et industria Hungariae), 1806 - O stave a charaktere poddanstva v Uhorsku (De conditione et indole rusticorum in Hungaria), 1808 - Pohľad na ázijsko-európsky svetový obchod videný podľa aktuálnych časových požiadaviek (Ansicht des asiatisch-europäischen Welthandels nach dem jetzigen Zeitbedürfnis betrachtet), 1814 - “Rozšírenie severského obchodu“, ponížené prezentované vysokému Viedenskému kongresu (“Die Erweiterung des nordischen Handels”, dem hohen Wiener-Congress unterthänigst dargestellt), 1818 - O politickej a verejnej ekonómii (Oeconomica Publico Politica), kvôli cenzúre publikované až v roku 1902, a to v maďarskom preklade J. Gaála. Nevenoval sa však len ekonómii. Písal aj o práve, Tatrách, Spiši, a na témy nedôstojného postavenia evanjelikov v Uhorsku.

II. už mŕtvy a politické vetry sa priklonili na reakčnú stranu. Dnes môžeme povedať, že Berzeviczy bol iba potenciálny reformný politik. Aký bol jeho potenciál?

Približne v tom čase boli niektorí smithovskí politickí ekonómovia v iných krajinách viac než len prípadnými reformátormi. Stali sa skutočnými reformátormi. Najlepším porovnaním je nemecký prípad, alebo lepšie povedané, prípad nemeckého Pruska. Vieme už, že Berzeviczy trávil svoje zahraničné štúdiá v Göttingene v dnešnej spolkovej republike Dolné Sasko. Okrem Göttingenu a Königsbergu, kde v tej dobe pôsobil Immanuel Kant či ekonóm Christian Jakob Kraus, boli ostatné nemecké univerzity skôr merkantilistické. Ako už vieme, do Göttingenu sa hrnuli študenti milujúci slobodu aj z iných krajín, ale predovšetkým tí z nemeckých štátov.

Ako poznamenal filozof a historik Norbert Waszek, nemeckí reformní Smithovci boli spätí s univerzitou v Göttingene. Študovali alebo učili tu Lüder, Kraus či Sartorius (Waszek, 1988, s. 77; Oz-Salzberger, 2016). Títo Smithovci sa stali profesormi ekonómie aj na iných miestach. Keď Berzeviczy považoval iných vo vede za talentovanejších než bol sám, mal na mysli Smitha a aj skupinu svojich učiteľov či absolventov z Göttingenu. V jeho knihe z roku 1818 je jasné, že ekonómiu považoval za mladú vedu a zaradil do nej Smitha a svojich súčasníkov, niektorých dokonca mohol poznať: “Angličan Smith vo svojej práci o ekonomike prvýkrát prelomil ľady a zaujal verejnosť. Stewart, Raynal, Mirabeau, Say, Luden, Sódén písali o tejto téme do hĺbky a s bystrým rozumom”

(Berzeviczy, 1902, s. 5). Nám sa to môže zdať samozrejmé, ale v jeho dobe to nebolo bežné chápanie. Z ekonómov menovaných Berzeviczym bol Dugald Stewart (1753-1828) Smithovým nasledovníkom na univerzite v Edinburghu (Haakonssen, 1984; Haakonssen a Wood, 2012), Jean Baptiste Say (1767-1832) bol najdôležitejší francúzsky klasický politický ekonóm a Smithov nasledovník vo Francúzsku, ktorého ekonómom netreba predstavovať. Markíz Mirabeau (1715-1789) bol starší francúzsky fyziokrat a liberál (Chevallier, 2024). Raynal (1713-1796) tiež zomrel v raných fázach Veľkej francúzskej revolúcie; bol historikom a navrhol reformu ústavy po britskom vzore (Britannica, 2024). Pre nás zaujímavejšie sú nemecké mená, ktoré Berzeviczy uvádza, lebo hovorí o ekonómoch zo svojho bezprostredného okolia. “Luden” je pravdepodobne Gaálov nesprávny prepis A. F. Lüdera (1760-1819) z Berzeviczyho rukopisu. Lüder študoval v Göttingene v 18. rokoch 19. storočia, v roku 1786 sa stal profesorom. Lüder a J. G. von Soden (1754-1831) boli nemeckí Smithovci (Leser, 1884; Groß, 1892). Keď teda Berzeviczy píše o mladej vede ekonómie, sám patrí do širšieho okruhu významných ekonómov doby.

Ak vo svojom životnom kréde písal, že “nemá talent” na vedu, bol si vedomý vedeckej úrovne týchto vedcov. Berzeviczy bol realitom, vo svojich dielach neašpiroval na ten vedecký status, ktorí mali títo raní Smithovci.⁸ Bol realitom asi aj preto, že nebol profesionálnym vedcom, musel sa predovšetkým starať o rodinné majetky. Svoju úlohu videl v popularizácii smithovskej ekonómie: “Napriek tomu táto veda stále nie je dostatočne čistá a populárna. V praktickom živote sa postupne a — ako sa patrí — v niektorých štátoch Európy uplatňuje striedmo a rozumne” (Berzeviczy, 1902, s. 5). Tu vidíme popularizačnú a aplikačnú úlohu ekonómie, s ktorou sa Berzeviczy stotožňuje. Môžeme konštatovať, že sa mu to v Uhorsku do istej miery podarilo a patrilo tak v ekonómii medzi priekopníkov európskych rozmerov, čo postrehol aj maďarský ekonomický historik Gyula Kautz a po ňom Jenő Gaál: “na konci 18. storočia je u nás považovaný za vynikajúceho predstaviteľa národného hospodárstva, podobne ako Malthus v Anglicku, Say vo Francúzsku a Gioja v Taliansku” (Gaál, 1902, s. 205). Pochopteľne, ide tu o Smithovu klasickú politickú ekonómiu. Nič z toho by nedávalo zmysel v kontexte kameralizmu, ktorý sa vyvíjal iným smerom, a citoval iných predstaviteľov. V porovnaní s ranými nemeckými Smithovcami sa však Berzeviczymu nepodarilo aplikovať smithovskú ekonómiu v uhorskej hospodárskej politike, lebo na ňu jednoducho nemal dostatočný vplyv. Naproti tomu praktickí Smithovci v Nemecku mali politický vplyv.

Praktickí nemeckí Smithovci, tiež zväčša absolventi univerzity v Göttingene, dostali významné úlohy pri reforme pruskej ekonomiky a spoločnosti v rokoch 1807 až 1810. K týmto Smithovcom patrili Wilhelm von Humboldt, Freiherr von Stein a Karl von Hardenberg. K reforme nedošlo len tak. Napoleon v roku 1806 porazil pruskú armádu a Prusko muselo platiť reparácie. Výsledkom bol tlak na reformy a na naštartovanie hospodárskeho rastu, aby bolo reparácie z čoho platiť. Napoleon, ktorého poradcom bol kedysi aj francúzsky klasický liberál Jean Baptiste Say, nariadil na dobytých územiach Smithovské reformy zhora a Prusko nasledovalo tento trend.⁹ Zaviedli sa reformy, štartujúce eko-

8 Absolvent základného univerzitného kurzu dejín ekonomických teórií môže byť prekvapený existenciou nemeckých Smithovcov. Môže si pamätať, že v Nemecku v 19. storočí existovala tzv. nemecká historická škola. Tá, zvlášť vo svojich neskorších fázach, Smitha tvrdá kritizovala. Pozri k tomu príspevok Ondřeja Čapeka v tomto zborníku. K tomu môžeme povedať toľko, že raní nemeckí Smithovci sa väčšinou do učebníc nedostanú, na rozdiel od nemeckej historickej školy, ktorá vznikla až neskôr. Špecializované knihy však poznajú aj raných nemeckých Smithovcov (Roscher, 1874; Brandt, 1992).

9 Napoleon nebol liberál, použil ich ak sa mu to hodilo. Naopak, ako prvý v dejinách použil slovo “ideológia”; použil ho posmešne na klasických liberálov. Keď Say nechcel zmeniť pasáž vo svojej knihe o ekonómii z roku 1803 podľa vôle Napoleona, tento mu odobral pozíciu a zakázal mu publikovať ďalšie vydanie knihy. Tá napriek dopytu po nej znova vyšla až v roku 1814 (Hayek, 1995, s. 109).

nomický rast. Nastolila sa podnikateľská sloboda, rušili sa zbytky cechov, či poddanstva. O niekoľko rokov neskôr bol Napoleon porazený, ale reformy už zapustili v pruskej ekonomike pevné korene, ktoré vydržali (Zweynert, 2011; Wegner, 2015). Napoleon mal po roku 1806 silné slovo aj vo Viedni, napokon, Rakúšanov porazil v bitke pri Slavkove. Ale v porovnaní s Pruskom tam bol jeho vplyv len obmedzený. Už vieme, že Berzeviczy vtedy cítil príležitosť „naskočiť na nemeckú lokomotívu“. Mohol sa stať reformátorom rangu W. von Humboldta, Steina či Hardenberga? Mohla sa naša krajina stať ekonomickou veľmocou Európy na rovnakej úrovni ako Nemecko?

Túto otázku si kladieme aj dnes, po viac než dvoch storočiach. Jej riešenie bolo na rade v roku 1808 pri mierových rokovaníach s Napoleonom vo Viedni. Kiežby dali dôležitú úlohu Berzeviczymu, prípadne Františkovi Széchényimu, ktorý sa na rozdiel od Berzeviczyho na svojich Grand Tours dostal až do Škótska a stretol tam Adama Smitha, muža, ktorého obaja obdivovali (Kosa, 1954, s. 424). Veľká šanca na reformu však nikdy neprišla. Zmiešané pocity mohli mať aj Say či Humboldt z Napoleona, ktorému sa habsburskí panovníci nepriblížili ani náhodou. Hoci niektorí starší autori, napr. Gaál, robili z Berzeviczyho verného nasledovníka Jozefa II., Éva Balázs ukázala, že jeho vzťah k Jozefovi II. a aj iným panovníkom nebol jednoznačne pozitívny. Teraz už rozumieme aj Berzeviczyho dôvodom. Nie je už prekvapením, že vycítil príležitosť pri Napoleonovi, hoci ani ten nenaplnil Berzeviczyho nádeje. Nejednoznačnosť voči Jozefovi II. a Napoleonovi je úhľadne v súlade s tým typom klasického liberalizmu, ktorý Berzeviczymu vstúpili jeho göttingenský profesori.

Z úvodného príbehu by sa tiež mohlo zdať, že Berzeviczyho prístup k cisárovi bol všetko alebo nič. No nebol až taký neoblomný. Berzeviczy vedel, že sa musí vyzbrojiť trpezlivosťou. Jeho vysnívaná práca si vyžadovala okrem vzdelanosti aj ďalšie ingrediencie: lojalitu, blízky vzťah s vládcom a nezávislý a informovaný pohľad na ekonomiku. Berzeviczy pravdepodobne nemal všetko potrebné na tú úlohu. V skutočnosti bol aj primerane lojálny a dokázal robiť kompromisy, pričom si zachoval svoj vlastný názor na ekonomiku. Z jeho spisov vieme, že obdivoval cisárov za jeden súbor ich činov a kritizoval ich za ich ďalšie kroky. Mal nezávislý názor na Jozefa II. V ranom veku až adoroval Jozefa II. za reformy smerujúce k náboženskej slobode a zrušeniu nevoľníctva. Zároveň ostro kritizoval Jozefovu merkantilistickú politiku, najmä tú namierenú proti uhorskému hospodárstvu. Berzeviczy mal nejednoznačný profesionálny vzťah s ďalšími cisármi aj po smrti Jozefa II. Aj keď Berzeviczy po roku 1795 zmenil svoju kariéru z politickej na vedeckú a stal sa spisovateľom a popularizátorom ekonomických reforiem, mal na mysli cisára ako primárneho čitateľa svojich spisov. Knihy ob-

vykle venoval aktuálnemu panovníkovi. Keď sa v knihách zaoberal cisárovými slabosťami, často svoju kritiku adresoval skôr merkantilistickým radcom než k samotnému panovníkovi. Používal frázy ako „cisár je mylne vedený“. Mal v sebe veľa z toho, čo bolo potrebné na úspešnú reformu. Načrtli sme možnosť, čo by sa stalo, keby niektorý cisár v určitom okamihu dal Berzeviczymu skutočnú šancu. Mali by sme dnes nemeckú ekonomiku?

Berzeviczy ako efektívny komunikátor smithovskej ekonómie

Pravdepodobne by sme nemali nemeckú ekonomiku. Ale zamyslime sa nad scenárom, kedy by Berzeviczy dostal šancu na reformy. Niet pochýb, že by veľmi pomohol maďarskej ekonomike. Priestor na zlepšenie bol obrovský. Nízko visiace ovocie všadeprítomné. Ukážme si problém jazykom dnešnej ekonómie. Slávny súčasný politický ekonóm Daren Acemoglu zobrazil mapu európskych krajín v roku 1800 inkluzívnymi verzus extraktívnymi inštitúciami (Acemoglu a Robinson, 2012, s. 109). Hranica vedie medzi dnešným Rakúskom a Maďarskom.¹⁰ Rakúsko začalo pestovať prorastové inštitúcie, zatiaľ čo Maďarsko bolo v podstate kolóniou s takmer žiadnym hospodárskym rastom. Berzeviczy sa vo svojich spisoch zamerával práve na zmenu rastových inštitúcií. Nevoľníctvo už bolo zrušené, ale Berzeviczy chcel zrušiť aj väčšiu formu poddanstva. Chcel rozpustiť cechy, merkantilistické monopoly a kartely ako bol tabakový spolok s názvom Abaldo. Navrhol zmluvy o voľnom obchode so susednými aj vzdialenými krajinami. Prial si zrušenie prohibítivných ciel zo strany Rakúska, ale pripravoval aj scenár presmerovania uhorského obchodu na sever, na juh a na východ, aby sa obišlo Rakúsko. Ak by sa jeho reformy skutočne realizovali, zásadne by pomohli uhorskej ekonomike. O tom niet pochýb.

Ale mal v sebe naozaj všetko potrebné, aby to v tej dobe dokázal? Berzeviczy mal svoj vtíp a osobné čaro. Mal istý podnikateľský talent. Na svojich cestách do zahraničia si nosil aj tovar zo svojho panstva. Obzvlášť rád obchodoval alebo pašoval sladké biele vína zvané Tokaj, ktoré tiež patrili k jeho majetkom. Vieme, že po smrti svojej mamy zvýšil rodinné bohatstvo, ale nezdá sa, že by zomrel veľmi bohatý. Na druhej strane mal aj slabiny. Nebol rozhodný. Ako uvádza posledná biografica od M. Lazniovej, Berzeviczyho mama robila väčšinu jeho finančných rozhodnutí za neho. Musel voči nej cítiť vďačnosť. Jeho kariérne voľby mali byť aj splátkami „študentských pôžičiek“ od mamy a strýkov. Jeho štúdium

10 Historikom by sa mohlo zdať, že používam nesprávne názvy krajín v danej dobe. V skutočnosti ale Berzeviczy rozlišoval Rakúsko a Uhorsko, najmä keď hovoril o colných hraniciach. Malo to svoje opodstatnenie v tom, že výrazné colné bariéry medzi nimi boli témou nielen počas Berzeviczyho života, ale ešte aj dlho po jeho smrti.

a cesty stáli rodinu “hotový majetok”. Mama neskôr zasahovala aj do jeho milostného života.

Počas jeho Grand Tours mu takmer došli matkine peniaze, preto sa nedostal do Škótska k Smithovi. Strávil mesiace v Paríži a neskôr v Londýne, odkiaľ plánoval navštíviť Smitha. Najmä dvorské náklady v Paríži si vybrali svoju daň. Okrem Škótska chcel svoje cesty predĺžiť ešte viac, zamýšľal navštíviť Švajčiarsko a predovšetkým milované Taliansko, ku ktorému mal blízko pre lásku k latinčine a klasickej antike. Tieto cesty však musel zastaviť pre nedostatok peňazí. Domov sa musel vrátiť urýchlene cez Viedeň, kde mal pamätnú audienciu u Jozefa II. Neúspech u cisára mal dôsledky na financie rodiny. Sám očakával vysoké výnosy zo svojho vzdelania, ale po stretnutí s Jozefom II. to tak vôbec nevyzeralo.

S nedostatkom rozhodnosti existuje šanca, že Berzeviczy by nebol takým úspešným ministrom ako Humboldt, Stein a Hardenberg. Rozhodnosť by potreboval pri boji za zdanenie šľachty, aby mohol uľaviť neúmerne zdaneným poddaným. Jozef II. síce nemal mentálnu výbavu Berzeviczyho, ale ani on nepohol s vysokou uhorskou šľachtou. Je teda možné, že by Berzeviczy neuspel ako reformátor. Neuspel by v boji proti všetkým. Neurobil by z nás Nemecko.

Ale aj keby to urobil, malo by to pre nás nemalú cenu: nemal by čas ani nezávislosť na písanie kníh, ktoré napísal. Týmito knihami získal vedecké uznanie a stal sa korešpondenčným členom Göttingenskej vedeckej spoločnosti. Už poznáme jeho potenciálne nemecké publikum, predstavili sme si niekoľko nemeckých smithovských ekonómov a reformátorov. A je tu ešte Karl Heinrich Rau, popredný nemecký klasický politický ekonóm, ktorý ho citoval vo svojej učebnici, ktorá mala veľa vydaní a dostala sa o pol storočia neskôr aj k mladému Carlovi Mengerovi, zakladateľovi rakúskej školy ekonómie (Menger, 1963). Rau si vysoko cenil praktické aspekty Berzeviczyho diela, najmä jeho knihu navrhujúcu zrušenie poddanstva roľníkov v Uhorsku (Rau, 1828, s. 22-23). Je pre nás požehnaním, že sa naplnila Berzeviczyho druhá najlepšia kariérna možnosť, že sa stal popularizátorom smithovskej ekonómie.

Povedzme si v krátkosti aj niečo o biograficky dôležitých udalostiach roku 1794 a 1795, keď Berzeviczy zmenil kariéru skôr v prospech písania. Jozef II. zomrel pomerne skoro po tom, čo dal Berzeviczymu audienciu. Ako si Berzeviczy čoskoro uvedomil, Jozef II. bol jedným z liberálnejších habsburských cisárov. Mali prísť horší. Po krátkej vláde jeho brata Leopolda prišla v roku 1792 na rad konzervatívna bašta, cisár František II. V tej dobe pôsobil Berzeviczy v Budíne na nižších úradníckych pozíciách. Intronizovaním Františka II. sa Berzeviczyho politické šance prepadli. František II., inštalovaný na vrchole Francúzskej revolúcie, bol

horlivým odporcom osvietenstva a všetkého, čo by sa revolúcii len vzdialene podobalo. Reformy už neboli v ponuke. V roku 1794 navyše tajná polícia zosnovala sprisahanie proti uhorskej inteligencii. Nasledoval demonštračný proces, porušujúci ústavu, známy ako prípad uhorských jakobínov. Nezamerali sa na Berzeviczyho, ale mal blízko k tým, ktorí boli súdení a ktorí boli šokujúco popravení, čo pravdepodobne videl na vlastné oči. Berzeviczy, ktorý mal aj právne vzdelanie, bol rozzúrený nespravodlivosťou, ale vďačný, že utiekol. Situáciu pochopil a definitívne opustil uhorské hlavné mesto. Vrátil sa do svojho kaštieľa vo Veľkej Lomnici, kde sa staral o rodové majetky. Vďaka tomu presunu sa vzdal bezprostredných politických ambícií a začal písať. Jeho prvou publikáciou bola práve brožúra z roku 1795 o prípade uhorských jakobínov (Berzeviczy, 1994).

Smithovský výklad Berzeviczyho knihy O výrobe a obchode v Uhorsku

Kniha Kráľovský proces v Uhorsku bola do nedávna jediným prekladom Berzeviczyho knihy do slovenčiny. Nedostatok prekladov, životopisov v slovenčine, ale aj vhodnej kontextualizácie do ekonomie danej doby, nám na Slovensku dlho bránil v poznaní Berzeviczyho. Dnes, keď väčšina Slovákov nehovorí nemecky, maďarsky ani latinsky, sú potrebné nové preklady, výklady a životopisy. Jeho pútavý životopis od M. Lazniovej už máme. Môžem ho vrelo odporúčať. Starostlivosťou rovnakej autorky v tomto roku vychádza vo Veľkej Lomnici vedecký zborník o Berzeviczym s názvom Po stopách Gregora Františka Berzeviczyho z Veľkej Lomnice, ktorý okrem iného ponúka niekoľko kapitol z Berzeviczyho diela O obchode a výrobe Uhorska, preloženého z latinského originálu *De Oeconomia et Industria Hungariae* z roku 1797 (Berzeviczy, 1797), pričom prekladateľ, klasický filológ a klasický archeológ Tomáš Bajus prihliadal aj k nemeckému prekladu z roku 1802 (Berzeviczy, 1802).

V tomto smithovskom zborníku chceme prispieť k zvýšeniu povedomia o Berzeviczym tým, že ho predstavujeme nášmu klasicky liberálnemu a ekonomicky vzdelanému publiku, ktoré o ňom pravdepodobne nikdy nepočulo. Každý klasický liberál u nás je v určitom zmysle Berzeviczyho nasledovníkom a budeme radi, ak sa táto tradícia bude v budúcnosti aj uvedomele rozvíjať. Tým skôr, že Berzeviczy bol vo svojej dobe geniálny ekonomický novinár či publicista. Pre nášho čitateľa je uvedenie knihy O obchode a výrobe v Uhorsku o to zaujímavejšie, že v jeho prístupe k zlepšeniu obchodu a výroby Uhorska názorne spoznáme Berzeviczyho ako Smithovca. Bol to praktický Smithovec, toho typu, ktorý bol v tej dobe bežný medzi absolventmi Göttingenskej univerzity. Snažili sa zaviesť komerčnú či obchodujúcu spoločnosť. Bolo to smithovské heslo doby. Znamenalo: spustite kapitalizmus! Slovo kapitalizmus vtedy ešte neexistovalo,

ale Berzeviczymu išlo o tento systém.

“O obchode a výrobe v Uhorsku” začína citáciou z Plínievej oslavnej chváloreči, tzv. Panegyrika, na cisára Trajána, pokračuje predhovorom, stručným obsahom, na ktorý nadväzujú jednotlivé kapitoly. “O obchode a výrobe v Uhorsku” môže ekonómovi znieť ako nudný názov knihy plnej starých štatistík a nezrozumiteľných súvislostí. Historici a štatistickí by to, pochopiteľne, vnímali inak. Dobové štatistiky v knihe naozaj nájdeme, a určite nám ekonómom nepridá to, že v jeho dobe bola iná mena, iné miery a váhy. Štatisticky sa dnes dajú vyťažiť skôr jeho pomery veličín, ich vývoj v čase či porovnanie s inými krajinami. Lenže Berzeviczy nebol hlavne štatistik a O obchode a výrobe v Uhorsku nie je predovšetkým alebo hlavne štatistická kniha. Nezaujímal ho až tak stav obchodu a priemyslu Uhorska ako jeho žiaduca budúca dynamika. A tú poznával ekonómiou, vtedy mladou vedou. Adam Smith ekonómiu práve definoval ako vedu skúmajúcu príčiny dynamiky, čiže rastu bohatstva jednotlivcov a celých spoločností. Z nášho výberu sa najviac nadčasovo vyjadruje v kapitole X. o politickej ekonómii. Nie sú tam žiadne dobovo podmienené štatistiky a ekonomickému čitateľovi ju obzvlášť odporúčame.

Plínius v citovanej oslavnej reči chváli cisára, že otvoril a chráni dopravné tepny, že zmiešal vzájomne rozličné národy prostredníctvom obchodu a že odtiaľ pochádza bohatstvo národov, ktorým národy mohli prekypovať. Berzeviczy si na začiatok zvolil veľmi vhodný citát z klasickej antiky. Cisár podľa tejto reči zaviedol do krajiny obchod a výrobu a ako výsledok rástlo bohatstvo národov. Berzeviczy bol originálny štylistik a necítil potrebu často citovať. Keď už citoval, potom zväčša klasickej antiky autorov. Lenže Berzeviczyho bezprostredný úmysel nie je písať o antike, hoci ju bezmedzne obdivoval. Naráža na nové kontexty, na Adama Smitha, na jeho knihu Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov a na svoju interpretáciu zdroja bohatstva národov. V knihe z roku 1818 Berzeviczy tvrdí, že veda o štáte sa delí na časť o právach jednotlivcov a o správe štátu, ktorá má pôvod v antike, a časť o ekonomike, ktorá sa začína až Smithom (Berzeviczy, 1902, s. 5).

Vráťme sa ku knihe z roku 1802. Cituje síce antiku, ale témou je Smith. Keď Berzeviczy tvrdí, že obchod a výroba je zdrojom bohatstva, nepolemizuje so Smithom. Nerozporuje, že hlavným zdrojom bohatstva je deľba práce. Berzeviczyho pohľad je praktický, nie teoretický. Uznáva deľbu práce ako zdroj bohatstva. Skôr než teória ho ale zaujíma spôsob, ako dostať uhorské hospodárstvo na úroveň vyspelých krajín ako Británia či Holandsko. Jeho odpoveď sa v prvom bode týka poľnohospodárstva. Poľnohospodárstvo už máme, tvrdil. Síce nie veľmi dobre zorganizované, bez jednotného pulzujúceho trhu, ale máme ho. Aj v uhorskom

poľnohospodárstve videl obrovské rezervy - niekedy hojnosť, inokedy hladomor. Pohoršoval sa, že v takej úrodnej krajine dochádza k hladomorom. Domácnosti boli vtedy výrobné jednotky, nie spotrebné ako dnes. Málokto si kupoval potraviny odinakiaľ. Ako riešenie videl zlepšenie stavu poddaných, zavedenie súkromného vlastníctva pre nich, zníženie daní, zavedenie pravidelného obchodu s nespotrebovanými prebytkami a zrušenie colných bariér. Ak sa poddaní pozdvihnú zo svojho biedneho stavu, zdvihne sa celková spotreba a vznikne jednotný trh. Zlepší sa zásobovanie a zmenšia sa aj výkyvy cien medzi úrodným a neúrodným rokom.

Uhorsku ale podľa Berzeviczyho takmer úplne chýbali ďalšie stupne vývoja bohatstva, obchod a výroba v širokom zmysle, čiže manufaktúry, remeslá, firmy či umenia. A práve jeho kapitoly o obchode a výrobe, centrálné smithovské témy jeho knihy, sú súčasťou nášho výberu z prekladu, ktorý tu publikujeme.

Pre Berzeviczyho ide pri zavedení obchodu a výroby o centrálnu smithovskú tému. Dokazuje to v inom svojom diele z roku 1808 o rozšírení ázijského a svetového obchodu. Opiera sa pritom o 4. knihu Bohatstva národov, kde Smith vykladá, že “zavedenie obchodu a výroby sú tými najlepšimi prostriedkami na obohatenie ľudí a vlády”, ak je umožnený ich slobodný rozvoj (Berzeviczy, 1808, s. 59). To je správna interpretácia 4. knihy Bohatstva národov, kde hovorí aj o neviditeľnej ruke, ktorá pri medzinárodnom obchode vedie kapitál k rastu bohatstva národov (Smith, 2001, s. 398). Smith v 4. knihe Bohatstva národov dáva praktické heslo svojmu programu: odomknúť rozvoj obchodnej či komerčnej spoločnosti.¹¹ Berzeviczy v tomto duchu opäť cituje Plínia, ktorý tvrdí, že v Ríme bol obchod voľný, čo sa ale zmenilo barbarskou dobou temna v stredoveku. V novoveku bol obchod znovu zavedený, no monopolný a koloniálny, čo Smith tiež reflektuje. Podľa Berzeviczyho všetko nasvedčovalo pádu tohto merkantilistického koloniálneho systému. Použil pasáž o trhových inštitúciách, ktorú by pokojne mohol napísať Adam Ferguson, Smithov priateľ a škótsky súčasník, autor definície spontánneho poriadku. Vyzdvihnime tento moment, pretože ním sa Berzeviczy stáva prvým teoretikom spontánneho poriadku u nás.

Berzeviczy píše v škótskom duchu Adama Fergusona: “Tieto vymoženosti sú tichým zákonom, ktorý vzniká sám od seba a je zvlášť účinný v obchode a priemysle a ktorému žiadny štát neunikne bez vlastného umieračika. Peňažná burza, zmenky, banky, lodná doprava, pušný prach, stále armády, stále ambasády

11 Peter Gonda v inom príspevku v tomto zborníku tiež uvádza „komerčnú spoločnosť“ ako praktické heslo Smithovej náuky. Ak sa Berzeviczy zasadzoval za zavedenie „komerčnej spoločnosti“ v Uhorsku, zasadzoval sa za kapitalizmus.

atď. sú výrečnými príkladmi takých vymožeností, ktoré bol človek nútený používať” (Berzeviczy, 1808, s. 62). Berzeviczy bol skvelý štylistik, ale neváhal sa inšpirovať inými výbornými spisovateľmi doby. Málokedy ich citoval, ale v danej dobe musel byť tento kontext zrozumiteľný čitateľom napríklad z okruhu götttingenských absolventov.

Ferguson takto hovoril o trhových inštitúciách ako o vymoženostiach spontánneho poriadku, ktoré vznikajú nebadane: “Každý krok a každý pohyb prostého ľudu, dokonca aj vo vekoch, ktoré sa obyčajne nazývajú osvietenými, sa robí rovnako slepo k tomu, čo má prísť; a ľudia akoby v tme narážali na vymoženosti, ktoré sú v skutočnosti len výsledkom ľudskej činnosti a v žiadnom prípade nie realizáciou nejakého ľudského zámeru” (Ferguson, 1782, s. 205). Téza spontánneho poriadku je definovaná práve podľa tejto Fergusonovej vety (Hayek, 2014; Hamowy, 2005; Pavlík, 2004). Spontánny poriadok, u Smitha známy aj pod frázou neviditeľnej ruky, vidíme aj v *De commercio*: “Obchod je nenápadné tiché a pozvolné chvenie, ktoré pochádza zo spontánnych činov na základe osobného zisku” (kap. X). Berzeviczyho teda môžeme považovať nielen za skvelého ekonomického novinára, ale aj za prvého teoretika spontánneho poriadku u nás. Prepotrebná reforma uhorskej ekonomiky by zahŕňala umožnenie obchodu a výroby či priemyslu v súlade s jeho spontánnym vývojom.

Berzeviczy na začiatku *De commercio* uvádza, že ide o jeho prvotinu. Nie je tomu tak. O tri roky skôr anonymne napísal zmienený ohnivý pamflet *Kráľovský proces v Uhorsku* (Berzeviczy, 1994), ktorý ale pre cenzúru vyšiel až v roku 1800 v nemeckom preklade, a to anonymne. Istý čas sa pochybovalo o jeho autorstve, no prezrádzajú ho aj čisto ekonomické poznámky v tomto inak právnickom texte: Uhorsko je rakúskou kolóniou (Berzeviczy, 1994, s. 32 a 36). Vývoz je zakázaný, cirkulácia a priemysel udusený (s. 38). Charakteristicky píše, že “cisár František je nesprávne vedený” (s. 38), čím naznačuje, že by ho on rád viedol lepšie. No v tomto emočne pohnutom diele Berzeviczy dáva priechod aj svojmu vzdoru: “Ak môže byť každý uväznený bez súdu, sme vystavení tyranovi” (s. 34). Ak sa vrátíme k *De commercio*, tak na jeho začiatku sa vracia k predchádzajúcemu dielku, keď vypočítava hojnosť darov prírody v Uhorsku. V kap. I vyzdvihuje hrdinské cnosti skvelých mužov národa, ktorí sú však, žiaľ, “príliš často pochovaní pod popolom.” Je to narážka na *Kráľovský proces v Uhorsku* a na hromadnú popravu uhorských šľachticov a inteligencie.

Berzeviczy použil okrem spontánneho poriadku aj ďalší bežný výraz smithovskej klasickej politickej ekonómie. Pri chybách v organizácii poľnohospodárskeho trhu hovorí o “nedostatku cirkulácie”, ktorý sa používal podobne ako dnes výraz “neviditeľná ruka” trhu. Porovnáva hustotu obyvateľstva s vyspelými

krajinami a hovorí, že Uhorsko má potenciál dvojnásobného nárastu počtu obyvateľov. To vítal v Smithovom duchu, keďže deľba práce sa prehlbuje a bohatstvo národov rastie s rozširovaním trhu. Zároveň je to ten kameralistický moment, keď hovorí, že Uhorsko má potenciál byť veľkým. Berzeviczy ďalej veril, že aj produkcia Uhorska sa môže znásobiť. Berzeviczy, pokiaľ viem, nikde nezmiňuje Malthusa, hoci v niektorých dielach na neho narážal. Berzeviczy veril v postupný rast bohatstva na obyvateľa. Malthusa síce musel poznať, ale neveril jeho pesimistickej populačnej náuke. Berzeviczy bol ekonóm-osvietenec, spoločenský optimista. Uhorsko podľa neho potrebuje viac a hustejšie obývaných miest. Berzeviczy teda v kapitole X. svojej knihy veril v štvornásobný rast reálneho bohatstva Uhorska - obyvateľstvo malo rásť dvojnásobne a tiež obchod a výroba. To muselo v danej dobe uhorskému čitateľovi znieť nereálne. Berzeviczy síce nespomenul časový horizont, v ktorom tento rast očakával, a je teda ťažké vedecky hodnotiť jeho predpoveď. Ale z dnešného pohľadu môžeme jeho predpoveď hodnotiť ako príliš pesimistickú.

Aj keď sú medzi nami ľudia, ktorí si myslia, že nikdy nebolo horšie, v skutočnosti sme dnes dvadsaťdvakrát bohatší v pomere HDP na osobu. Vieme to vďaka ekonomickému historikovi Angusovi Maddisonovi, a jeho projektu, ktorým zozbieral dáta o HDP na osobu v rôznych krajinách vo veľmi dlhom období. Nemá síce dáta pre Uhorsko tejto doby, ale použiteľné sú aj jeho čísla za Rakúsko. Síce v Uhorsku sme neštartovali z rovnakej úrovne, ale násobok rastu od tej doby bude porovnateľný s Rakúskom. Podľa Maddisonovho projektu Rakúsko tvorilo v roku 1820 počas Berzeviczyho života hodnoty v sume 1941 dolárov na osobu, čiže na úrovni dnešnej Burkiny Faso, Afganistanu či Guiney. Rakúsko roku 1820 by dnes patrilo medzi najchudobnejšie krajiny na svete. Rakúsko - a s ním aj Uhorsko - sa ale odpichlo a začalo rásť - aj počtom obyvateľov, ale predovšetkým vyrobeným bohatstvom. Počet obyvateľov Rakúska v dnešných hraniciach vzrástol z 3,4 milióna v roku 1820 na 5 miliónov v roku 1882 a dnešných 9 miliónov. Sumu 4000 dolárov na osobu Rakúsko prekročilo v roku 1892, sumu 8000 dolárov na osobu v roku 1955, 16000 dolárov na osobu v roku 1971, 32000 dolárov na osobu v roku 1998 a v roku 2022 šlo už o takmer 44000 dolárov na osobu (Bolt a van Zanden, 2024).

V podobnom kontexte Smith, ale aj Berzeviczy vo svojich knihách uvádzajú, že európsky poddaný je bohatší než africký kráľ, absolútny panovník nad tisícim nahých otrokov. Dnes môžeme povedať, že bežný Ázijec je dnes bohatší než bol nižší šľachtic Berzeviczy v roku 1820. Dan Klein v inom príspevku v tomto zborníku v tejto súvislosti cituje Deirdre McCloskey, ekonomickú historičku a skvelú štylistku. McCloskey hovorí o "hokejke ekonomického progresu", ktorá rastie v dejinách až pri na konci, takže graf ekonomického rastu v dejinách má tvar hokejky položenej na ľade, ktorej špička smeruje do vzduchu

(McCloskey, 2013). Zásadný ekonomický rast začal v dejinách relatívne neskoro, až v Smithovej a Berzeviczyho dobe. Ale my, “na špičke hokejky rozvoja”, z toho rastu čerpáme hojné ovocie. Postupne sme zaviedli obchod a výrobu, ale až po Berzeviczyho smrti. Berzeviczy nám ukazuje jeden z vlakov, ktoré nám ušli, ale našťastie nám neušli všetky.

Ak štát zavádza novú výrobu, mal by to podľa Berzeviczyho robiť v súlade s prirodzenou tendenciou, a nie merkantilisticky. Ilustruje to na prípade Jozefa II., ktorý dočasne zaviedol pestovanie hodvábu. Berzeviczy pochválil toto rozhodnutie. Podľa neho bolo v súlade s komparatívnymi výhodami krajiny. Je to príklad, keď Berzeviczy vedel panovníka pochváliť za dielčiu reformu hoci nesúhlasil s celkovou hospodárskou politikou. Zaujímavé je aj to, v akom stave Berzeviczy našiel výrobu a obchod v Uhorsku. Knihu písal v divokej dobe, v roku 1797. Jedna etapa francúzskych vojen sa práve skončila, ale mali pokračovať ďalšie, napoleonské. V roku 1795 došlo k definitívnemu trojdeleniu Poľska. Novonadobudnutá Halič v južnej časti Poľska, pripadla nakoniec rakúskej časti monarchie. Uhorsko sa ocitlo v colnom obklúčení Rakúska a Turecka. Pre Uhorsko to znamenalo platiť tzv. tridsiatkové clo. Pôvodne v 17. storočí šlo podľa Berzeviczyho naozaj o clo vo výške jednej tridsatiny. No od panovania Márie Terézie a Jozefa II. sa clo zdesaťnásobilo a uhorské výrobky sa stali nepredajnými. Asi aj preto zľudovelo príslovie “prísť na psí tridsiatok”.

V Berzeviczyho dobe obchodnú situáciu v Uhorsku ešte zhoršovali karteľy, ktoré obvykle sprevádzali merkantilistickú colnú politiku v kolonizovaných krajinách. Berzeviczy píše o rakúskom tabakovom spolku Abaldo, ktorý mal monopol na obchod s uhorským tabakom. O Abaldo môžeme hovoriť ako o období britskej či holandskej Východoindickej spoločnosti. Berzeviczy podáva správu o množstve policajtov, kontrolórov či špehov, ktorých tento spolok v Uhorsku má. Navyše, v rozpore s bežnými zvyklosťami, nebola po nastolení mieru dohodnutá nová obchodná zmluva s Pruskom, v ktorú Berzeviczy dúfal. Malo byť ešte horšie, došlo k recipročnému zvýšeniu colnej ochrany. Obchod severnými trasami sa takmer zastavil. Tieto trasy boli v tej dobe podľa Berzeviczyho dôležité. Napríklad aj preto, že by sa nimi dala obísť colná blokáda zo strany Rakúska. Berzeviczy tu má na mysli aj vlastné blaho, keďže staronové severo-južné obchodné cesty, ktoré žiadal zrekonštruovať, prechádzali cez jeho majetky pod Tatrami. Predtým, než napísal knihu O obchode a výrobe Uhorska, splavil sa na pltiach po riekach Dunajec a Poprad na sever aj so svojím tokajským vínom, pre ktoré chcel nájsť staronové trhy.

Ako preukazuje aj Adam Smith, najviac rástlo bohatstvo na morskom pobreží, prípadne pozdĺž splavných riek. Keďže od Habsburgovcov sa nedala pragmaticky očakávať zmena hospodárskej politiky k lepšiemu, Berzeviczy orientoval

svoju víziu zahraničného obchodu severo-južne a na východ. Na sever tečú práve Poprad a Dunajec. Ten prvý bol vraj splavný od Ľubovne. Plťami. Zvyklo sa obchodovať uhorské víno a poľnohospodárske výrobky za severské produkty. Berzeviczy opäť použil svoj ekonomický arzenál a hovoril o výhodách špecializácie. Berzeviczyho cesta riekou do Poľska s vlastným predajným nákladom mala demonštrovať, že tieto rieky sú na obchod použiteľné. Oveľa dôležitejšie pre jeho argument je, že ten obchod bol prevádzkovaný pred poslednými vojnami, čiže pred Francúzskou revolúciou. Ako sa dočítame v kapitole IX., po Spiši bolo možné vidieť “rozvaliny obchodu”. Mesto Levoča napríklad malo právo skladu, a tento sklad, ako aj ďalšie, boli v danej dobe už opustené.

Vo veci splavnosti riek a ich potenciálu pre rozvoj ríše Berzeviczy píše v *De Oeconomica Publico-Politica*, že nedokonalá uhorská ústava oslabilu ríšu, čo jej zabránilo v ovládnutí Dunaja až po ústie, čo by veľmi rozšírilo potenciál rastu uhorského bohatstva (Berzeviczy, 1902, s. 93). Podobný argument, že roztrieštenosť jurisdikcie nad Dunajom obmedzila ekonomický a politický potenciál ríš po jeho toku, použil aj Smith v *Bohatstve národov* (Smith, 2001, s. 22). Berzeviczy natoľko veril idei splavňovania riek a rozširovania riečnych kanálov, že navrhoval prepojiť kanálom aj také horské rieky ako Poprad a Hornád. Prižmúrme oko nad tým, že by to presmerovalo obchod cez jeho majetky. Dnes by sme jeho tvrdenia nemali brať doslovne. Už koncom Berzeviczyho života sa začali šíriť prvé parné lokomotívy a naši predkovia získali nový dopravný prostriedok - vlak, ktorý dokázal šíriť prosperitu aj do vnútrozemia mimo vodných tokov. O storočie neskôr nastúpili autá. Berzeviczy by sa potešil týmto “vymoženostiam” obchodu, tomuto vývoju spontánneho poriadku. Nemôžeme teda brať doslovne jeho návrh stavby riečnych kanálov pod Tatrami.¹² V prípade stavby riečnych kanálov v horskom prostredí by sa aj dnes jednalo o neuveriteľne náročný a nie nevyhnutne návratný infraštruktúrny projekt.

Gregor František Berzeviczy v duchu mierne optimistického škótskeho osvietenstva používal také tézy klasickej politickej ekonómie, ktoré boli v súlade s jeho víziou zušľachtienia človečenstva. Má aj pasáže, kedy používa Smithovu tézu o produktívnom výsledku sebazájmu realizovaného na trhu. Bežne však o sebecke hovoril skôr v súvislosti s parciálnymi záujmami monopolov a iných feudálnych inštitúcií, čo odsudzoval.¹³ Často používa frázu o blahodarnosti obchodu, ktorou sa preslávil Montesquieu, ktorého párkrát aj cituje, najmä v *De Oeconomica Publico-Politica*. Obchod zjemňuje mravy a spája ľudstvo ako

12 Peter Gonda vo svojom príspevku v tomto zborníku priblížil, že Smith preferoval aj pri financovaní takých užitočných statkov ako prístavy, prielavy či kanály financovanie z adresných poplatkov.

13 K Smithovu chápaniu morálky a mravných citov vid' tiež príspevky Ondřeja Čapka a Jana Mošovského v tomto zborníku.

neviditeľné ramená, ide o tézu *doux commerce* (Hirschman, 2000). Taký je podľa Berzeviczyho prirodzený beh vecí ak sa mu nepostavia do cesty umelé prekážky. Nie je dobré zostať mimo kruhu cirkulácie. Peniaze nie sú merkantilistickým zdrojom bohatstva, sú jeho meradlom. V súlade s učením W. von Humboldta, göttingenského študenta v rokoch 1788 až 1789 (Humboldt, 2017; Humboldt, 1994, s. 28-31), Berzeviczy hovoril, že účelom štátu je čo najväčšie šťastie ľudí pri minimalizácii vplyvu štátu. Hovoril, že civilizácia si vyžaduje limitovaný štát. Spolu so Smithom (Smith, 2001, s. 14), a v duchu Humboldta hovoril, že britský poddaný, ktorý má aj vlastníctvo, má dôvody byť šťastnejší než africký kmeňový kráľ nad tisícim nahých divochov. V tomto zmysle sú výstižné osvietenké metafory prechodu od barbarstva k civilizácii. Urýchliť tento prechod v Uhorsku bolo Berzeviczyho celoživotným humanistickým cieľom. Ak hovoríme, že u Smitha bola ekonómia ešte humánnou disciplínou, tak to v plnej miere platí aj o Gregorovi Berzeviczym, jeho obdivovateľovi.

Záver

Vráťme sa nakoniec k našim dvom hlavným protagonistom. Berzeviczyho názory sa Jozefovi II. nemohli páčiť už pre pretrvávajúcu merkantilisticko-koloniálnu politiku Viedne. No musíme sa tu pristaviť pri jednej poznámke. Viedeň nebohatla vďaka vykorisťovaniu Uhorska, naopak, sama sa pripravovala o rast. Vykorisťovanie inej krajiny nie je podľa Berzeviczyho zdroj bohatstva ani pre materskú, koloniálnu mocnosť. Zdrojom bohatstva je slobodný obchod a výroba, ako v Uhorsku, tak v Rakúsku a inde. V diele *De Oeconomica Publico-Politica* hovoril, že monopolná koloniálna politika škodí aj materským krajinám. Motorom rastu sú inštitúcie, ako to dnes hovorí Acemoglu či nová inštitucionálna ekonómia.

Berzeviczy by v tejto súvislosti zvlášť vytkol dôležitosť zrušenia poddanstva, zavedenia súkromného vlastníctva pre poddaných, rozbitie kartelov a cechov. Jozef II. zomrel skôr než Berzeviczy napísal knihu *O obchode a výrobe v Uhorsku*, no je zaujímavé, že si bol vedomý blahodarnosti reforiem, o ktorých Berzeviczy písal, pre Uhorsko. V pozoruhodnom citáte odmietavo reagoval na situáciu, keď mu chceli v Budíne postaviť sochu. Povedal, v nápaditej podobnosti na citát Plínia z úvodu do *De Commercio et industria Hungariae*: “Ak podniknem aktivitu a priemysel [v Uhorsku], privediem k prosperite obchodu, ak pokryjem krajinu z jedného konca na druhý cestami a splavnými kanálmi, ako dúfam, že sa mi to podarí, tak potom ak mi národ bude chcieť postaviť pamätník, možno som si to zaslúžil a prijmem to s vďakou” (Grossmann, 2023, s. 496). Podmienkou bolo zdanenie šľachty. Ako vieme, nepodarilo sa mu to.

Berzeviczy by si zaslúžil náš pamätník, prinajmenšom tento literárny. Vo Veľkej Lomnici mu chystajú aj fyzický. Preto pozývam všetkých fanúšikov histórie, Adama Smitha či klasického liberalizmu, k prečítaniu tu publikovaných kapitol Berzeviczyho knihy O obchode a výrobe v Uhorsku, ako aj ďalších kapitol v paralelne publikovanom zborníku Po stopách Gregora Františka Berzeviczyho z Veľkej Lomnice. Rovnako vyzývam k pozornému prečítaniu starostlivých poznámok k prekladu z pera latinčinára Tomáša Bajusa, môjho drahého priateľa. Ak mohol Berzeviczy importovať smithovské myšlienky cez Göttingenskú univerzitu, a J. Horváth, M. Lazniová, T. Bajus a ja sme sa dopracovali k pochopeniu a preloženiu jeho diela, prečo by sme sa nemohli aj ako spoločnosť inšpirovať k spoločenskému a ekonomickému rozvoju, inšpirovaní Berzeviczyho životom a dielom?

Literatúra

Acemoglu, D. a Robinson, J. A. (2012) *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. London: Profile Books.

Balázs, É. H. (1967). *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, 1763-1795*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Balázs, É. H. (1976). A. L. Schlözer und seine Ungarischen Anhänger. In: Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Heinrich Lutz (ed.): *Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert*, pp. 251-270. München: Oldenbourg.

Berzeviczy, A. (1897). *Aus den Lehr- und Wanderjahren eines ungarischen Edelmannes im vorigen Jahrhundert: Briefe Gregor von Berzeviczy's an seine Mutter aus Deutschland, Frankreich und England in den Jahren 1784 bis 1787*. Leipzig: G. H. Meyer.

Berzeviczy, G. (1798). *De commercio & industria Hungariae. Leutschoviae*: Typis Michaelis Podhoránszki.

Berzeviczy, G. (1802). *Ungarns Industrie und Commerz*. Weimar: Gebrüder Gädicke.

Berzeviczy, G. (1808). *Ansicht des asiatisch-europäischen Welthandels nach dem jetzigen Zeitbedürfnis betrachtet*. Pesth: Jos. Eggenberger.

Berzeviczy, G. (1814). *Die Erweiterung des nordischen Handels, dem hohen Wiener-Congreß unterthänigst dargestellt*. Wien: Joseph Geistinger.

Berzeviczy, G. (1902). *Berzeviczy Gergely közgazdasági müvei* (Eko-

nomické diela Gregora Berzeviczyho). In. Gaal, J.: Berzeviczy Gergely élete és művei (Život a dielo Gregora Berzeviczyho). Budapest: Politzer.

Berzeviczy, G. (1994). Kráľovský proces v Uhorsku. Košice: Interpresent Mon.

Bolt, J. a Zanden, J. L. van (2024). Maddison style estimates of the evolution of the world economy: A new 2023 update. *Journal of Economic Surveys*, 1–41. DOI: 10.1111/joes.12618.

Bourdieu, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Brandt, K. (1992). *Geschichte der deutschen Volkswirtschaftslehre*. 2 Bände. Freiburg i. Br.: Haufe.

Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2024). “Guillaume-Thomas Raynal, abbé de Raynal”. *Encyclopedia Britannica*. Dostupné online: <https://www.britannica.com/biography/Guillaume-Thomas-abbe-de-Raynal>

Chevallier, J. J. (2024). “Honoré-Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau”. *Encyclopedia Britannica*, Dostupné online: <https://www.britannica.com/biography/Honore-Gabriel-Riqueti-comte-de-Mirabeau>.

Ferguson, A. (1782). *An Essay on the History of Civil Society*. 5th edition. London: T. Cadell.

Gaal, J. (1902). *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest: Politzer.

Groß, G. (1892). Soden, Julius Graf von. in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 34 (1892), Str. 532-537. Dostupné online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118852027.html#adbcontent>

Grossman, H. (2023). *Henryk Grossman Works, Volume 4: Writings on Economic and Social History*. Leiden: Brill.

Haakonssen, K. (1984). From Moral Philosophy to Political Economy: The Contribution of Dugald Stewart, in V. Hope (ed.), *Philosophers of the Scottish Enlightenment*, str. 211-232. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Haakonssen, K. a Wood. (2012). Introduction to the Issue 1: Issue 1: Dugald Stewart: His Development in British and European Context. *History of European Ideas*, 38(1), 1–4.

Hamowy, R. (2005). *The Political Sociology of Freedom: Adam Ferguson and F. A. Hayek*. Cheltenham: Edward Elgar.

Hayek, F. A. (1995). *Kontrarevoluce vědy*. Praha: Liberální institut.

Hayek, F. A. (2014). *The Results of Human Action but Not of Human De-*

sign. In. Hayek, F. A., Caldwell, B. (ed.). *The Market and other Orders*, str. 293-303. Chicago: University of Chicago Press.

Hirschman, A. O. (2000). *Lidské vášně a osobní zájmy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Holec, R. (1995). *Ekonomický nacionalizmus v strednej Európe v 19. storočí: habilitačná práca*. Bratislava: Univerzita Komenského.

Holec, R. (2014). *Štát s dvoma tvármi: (k hospodárskemu vývoju monarchie, Uhorska a Slovenska 1848-1867)*. Bratislava: Historický ústav SAV.

Holman, R. (2005). *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: Nakladatelství C.H. Beck.

Horvath, J. (2020). *An introduction to the history of economic thought in Central Europe*. London: Palgrave Macmillan.

Horváth, J. (2022). *A history of Slovak economic thought*. London: Routledge.

Horváth, J. a Krištofóry, T. (2020). Early influence of Adam Smith on the economic thought in central Europe. *History of economic ideas: XXVIII, (2)*, 137-155.

Humboldt, W. v. (1994). Účel člověka. In. D. Doering (ed.): *Liberalismus v kostce*, str. 28-31. Praha: Liberální institut.

Humboldt, W. v. (2017). *Medze štátnej moci*. Bratislava: Argenio.

Kautz, G. (1876). *Entwickelungs-Geschichte der volkswirtschaftlichen Ideen in Ungarn und deren Einfluss auf das Gemeinwesen: Preisschrift der Ungarischen Academie der Wissenschaften*. Budapest: C. Grill.

Koleška, Z. a Makariusová, M. (2007). Buček z Heraltic, Josef Ignác. In. *Biografický slovník českých zemí, svazek 8*, str. 277.

Kosa, J. (1954). The Early Period of Anglo-Hungarian Contact. *American Slavic and East European Review*, 13(3), 414-431.

Krameš, J. (2016). *Ekonomie jako předmět vysokoškolské výuky v českých zemích v XVIII. a XIX. století*. Praha: Management Press.

Lazniová, M. (2022). Gregor František Berzeviczy: Životný príbeh uhorského osvietenca zo Spiša. *Vlastným nákladom, Tlačiareň P+M Turany*.

Leser, E. (1884). Lueder, August Ferdinand. In. *Allgemeine Deutsche Biographie, Band 19*, str. 377-378. Dostupné online: https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Lueder,_August_Ferdinand&oldid=-

Lisý, J., Petričová, J., & Čaplánová, A. (2003). *Dejiny ekonomických teórií*. Bratislava: Iura Edition.

McCloskey, D. (2013). Tunzelmann, Schumpeter, and the hockey stick. *Research Policy*, 42(10), 1706-1715.

Menger, C. (1963). Erster Entwurf zu seinem Hauptwerk "Grundsätze" geschrieben als Anmerkungen zu den "Grundsätzen der Volkswirtschaftslehre" von Karl Heinrich Rau. Tokyo: Hitotsubashi Daigaku.

Oz-Salzberger, F. (2016). Adam Smith's early German readers: Reception, misreception, and critique. In *The Adam Smith Review: Volume 9* (pp. 219-235). London: Routledge.

Pavlík, J. (2001). Adam Smith a teorie spontánního řádu. In *Adam Smith: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, str. 873-976. Praha: Liberální institut.

Pavlík, J. (2004). *F. A. Hayek a teorie spontánního řádu*. Praha: Professional Publishing.

Rau, K. H. (1828). *Lehrbuch der politischen Oekonomie: Zweiter Band. Grundsätze der Volkswirtschaftspflege*. Heidelberg: Universitätsbuchhandlung von C. F. Winter.

Reinalter, H. (2010). "Sonnenfels, Joseph Freiherr von". In: *Neue Deutsche Biographie* 24, S. 576-578 [Online-Version]; Dostupné online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118615610.html#ndbcontent>

Roscher, W. (1874). *Geschichte der National-oekonomie in Deutschland*. München: Oldenbourg.

Rössner, P. (2018). Introduction. In. Hörnigk, P. *Austria SUPREME (if It So Wishes): A Strategy for European Economic Supremacy (1684)*. London: Anthem Press.

Sieghart, R. (1915). *Zolltrennung und Zolleinheit: Die Geschichte der österreichisch-ungarischen Zwischenzoll-Linie*. Wien: Manzschke k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung.

Smith, A. (2001). *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut.

Sojka, M. (2010). *Dějiny ekonomických teórií*. Praha: Havlíček Brain Team.

Szántay, A. (2021). Cameralism in the Habsburg Monarchy and Hungary. *History of Political Economy*, 53(3), 551-569.

Törő, L. D. (2020). *Ferenc Eckhart: Pioneer of Social and Constitutional*

History Writing in Hungary. *Moving the Social: Journal of Social History and the History of Social Movements*, 64, 103-120.

Tribe, K. (1988). *Governing economy: the reformation of German economic discourse, 1750-1840*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tribe, K. (2007). *Strategies of economic order: German economic discourse, 1750-1950* (No. 33). Cambridge: Cambridge University Press.

Unčovský, L. (1996). Dielo Gregora Berzeviczyho a ekonomická teória. In. Hontyová, Sivák, Lisý, Gonda: *Vývoj ekonomického myslenia na Slovensku*. Zborník z medzinárodnej konferencie, str. 96-98. Bratislava: Ekonomická univerzita.

von Hörnigk, P., 2018. *Austria Supreme (if it so Wishes) (1684): 'A Strategy for European Economic Supremacy'*. London: Anthem Press.

von Sonnenfels, J. (1787). *Grundsätze der polizey, handlung, und finanz: Zu dem leitfaden des politischen studiums*. Wien: Bei Joseph Edlen von Kurzbeck, k. k. Hofbuchdrucker Groß- und Buchhändler.

Voigt, J. (1819). *Das Leben des Professor Christian Jacob Kraus: aus den Mittheilungen seiner Freunde und seinen Briefen*. Königsberg: Universitäts Buchhandlung Königsberg.

Waszek, N. (1988). *The Scottish Enlightenment and Hegel's account of 'civil society'* (Vol. 120). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Wegner, G. (2015). *Capitalist transformation without political participation: German capitalism in the first half of the nineteenth century*. *Constitutional Political Economy*, 26, 61-86.

Wegner, G. (2016). *Defensive modernization in Germany and in the Habsburg Empire—a historical study of capitalist transformation*. *Journal of Institutional Economics*, 12(2), 443-469.

Zweynert, J. (2011). *Shock therapy and the transfer of institutions: the new debate and some lessons from the post-1806 reforms in Prussia and in southwestern Germany*. *Constitutional Political Economy*, 22(2), 122-140.

Zweynert, J. (2016). *Between Reason and Historicity: Russian Academic Economics, 1800-1861*. In. Zweynert, J. a Barnett, V. (eds.): *Economics in Russia: Studies in Intellectual History*, str. 57-74. Routledge.

O obchode a priemysle Uhorska

Gregor Berzeviczy

Poznámky prekladateľa Tomáša Bajusa

Nasleduje slovenský preklad vybraných kapitol diela *O obchode a výrobe v Uhorsku*. Tento spis je už preložený kompletne, pričom v zborníku *Po stopách Gregora Františka Berzeviczyho z Veľkej Lomnice*, ktorý vychádza ako výstup z kolokvia pri príležitosti 260. výročia narodenia G. F. Berzeviczyho, sú publikované kapitoly I. a II. aj s predhovorom a komentármi prekladateľa. V tomto zborníku prinášame pokračovanie prekladu, konkrétne kapitoly III., IV., IX. a X.

Spis má v obsahu uvedených XI. kapitol, po ktorých nasleduje ešte kapitola jedna, ktorá už ale nie je Berzeviczyho, je pomenovaná *Aprobácia cenzora a jeho postrehy*. Jedná sa o dobrozdanie recenzenta vydávajúceho súhlas s vydaním spisu. V tejto kapitole sa cenzor ďalej sám venuje obsiahlemu popisu historických udalostí z doby ranných dejín Uhorska, ktoré majú poukázať na významnú historickú úlohu Uhorska v monarchii i v Európe ako takej, a tým pádom dokázať oprávnenosť potrebných, Berzeviczym navrhovaných, zmien v zaobchádzaní s Uhorskom, v rámci monarchie, pokiaľ má monarchia z Uhorska naďalej profitovať ako doposiaľ.

Obsah knihy *O obchode a výrobe v Uhorsku* je koncipovaný takto:

Kapitola I.	Prírodné pomery Uhorska	str.1 (číslovanie v latinskej edícii)
Kapitola II.	Hospodárstvo	str. 5
Kapitola III.	Dielne, manufaktúry, fabriky	str. 14
Kapitola IV.	Obchod	str. 18
Kapitola V.	Obchodná bilancia	str. 35
Kapitola VI.	Tridsiatkový systém	str. 41

- Kapitola VII. Vzťah Uhorska k územiám Nemecko - Rakúskym str. 58
- Kapitola XI. Dve reprezentácie, týkajúce sa obchodu, predložené slávnej stolici Spišskej, ktoré boli komunikované ďalej i ostatným stoliciam kráľovstva str. 123

Pri preklade sa vychádzalo z latinského originálu. Je treba upozorniť na to, že existuje i preklad tohto diela do nemčiny z roku 1802, ktorý ale nie je úplne identickým. I s týmto nemeckým prekladom sa prekladateľ oboznámil, pričom u významných odchýlok sa rozhodol na nich upozorniť v poznámkach pod čiarou.

Poznámky pod čiarou

Berzeviczy používa poznámky pod čiarou. Prekladateľ pre účely tohto príspevku tieto Berzeviczyho poznámky pod čiarou odstránil a pod čiarou poskytuje svoje vyjasňujúce komentáre napr. o mierach, váhach, vysvetlivky k prekladu, či i identifikované možné zdroje, ktoré čerpal Berzeviczy od Smitha. Výnimočne je Berzeviczyho komentár pod čiarou ponechaný, s patričným upozornením.

Odkazy na Smithovo Bohatstvo národov

Prekladateľ sa zoznámil, preštudoval Smithovu prácu Bohatství národů v českom preklade z roku 1958, vydanú SPNL (prekl. Vladimír Irgl), a v predkladanom Berzeviczyho spise upozorňuje na tie miesta v Smithovi, ktoré mohli byť zdrojom pre Berzeviczyho.

X. Kapitola

Vrcholná desiatá kapitola prináša ekonomicko-politické úvahy, o úlohe štátu, jeho reguláciách v obchodnom a výrobnom snažení obyvateľov. Ako uviedol vo svojom príspevku Tomáš Krištofóry, táto kapitola je všeobecná a nezastará s dátami. Jeho názory sú tu nadčasové a mali by byť najviac zaujímavé pre ekonómov.

Podľa Berzeviczyho: vyspelé národy majú prirodzene iné potreby než národy barbarské, ktoré nie sú až na takom stupni rozvoja. Vo vyspelej spoločnosti sa potreby obvykle znásobujú, pokojne donekonečna. Tomu sa hovorí pokrok, avšak tento pokrok môže zdegenerovať, zvrhnúť sa až v nadužívanie spotreby, ale vo všeobecnej rovine práve tieto potreby vedú k výrobe a k obchodu. Tak to chce-

la Prozreteľnosť, aby sa povznášal potenciál prírody i ľudí. Potenciál obchodných národov je vyšší, čo dokazuje Berzeviczy tým, že Európa, s menším počtom obyvateľov, než iné kontinenty, dominuje svetu, a že niekoľko súkromných obchodných spoločností z Európy ako Východoindická spoločnosť vlastni doslova celé ríše. Veď veľký štát bez produkcie a obchodu je biedny a slabý a naopak malý štátny celok s kvitnúcim obchodom má svoju váhu v politickom systéme Európy. Berzeviczy sa zaoberá príčinami obchodných vojen, ktoré boli v dobe vzniku spisu aktuálne. Hovorí o tzv. „obchodných národoch“, ktoré často vedú vojny, lebo veria, že im to prinesie ďalšie obchodné príležitosti a zisky. Dôležité je, že výsledkom vojny je typicky mierová zmluva a tiež nové obchodné zmluvy. Popisuje vlastne i globalizáciu: hovorí o nej ako o vibrácii, ktorá sa šíri do najvzdialenejších častí sveta, takže továrnik z Londýna sa môže „dotknúť“ svojím obchodom obyvateľov až z Číny či Ameriky. A tá sila týchto vibrácií je tak mocná, že jej nikto neodolá, pretože je to vlastne tiché, nenápadné chvenie, ktoré sa šikovne vyhýba zákazom a sankciám. Obchod a výroba sa nedajú prikázať. Vychádzajú zo spontánnych počínov jednotlivcov motivovaných ziskom. Podstatným teda je, že musí byť zaistená sloboda a pravdepodobnosť zisku; pokiaľ chýba sloboda a výhľad na ziskovosť, tak len hlupák sa vydá do neistého či vopred strateného podniku. Zavádzanie ciel zo strany štátov je dvojsečné: clami je možné regulovať obchod, ale nie riadiť. Snahy o riadenie obchod krivia. Clami sa kriví hlavne charakter účastníkov obchodu, kazí sa morálka ľudí, ktorí sú uvedení vyhlídkami na zisk, vedie napr. k pašovaniu, aby sa vyhlo clám. Štátny aparát sa má snažiť povzbudiť obchod a odstrániť prekážky, a tým by štát mohol pozdvihnúť svoju moc; keď ale bude štát obchod a výrobu poškodzovať zákazmi a príkazmi, potom bude sám vysokými nákladmi zatažovať svoju pokladňu, pretože bude vynakladať zdroje na dodržiavanie týchto pravidiel a vymáhanie týchto príkazov a zákazov – bude musieť navýšiť byrokratický aparát, atď. A hlavne býva štát často klamaný rôznymi kartelmi a záujmovými skupinami, ktoré sú vzájomne v úzkom spojení a chcú sa vyhýbať prekážkam. Keď štát A uvalí clo na dovoz zo štátu B, recipročne musí čakať, že štát B uvalí clá na export štátu A; keď štát poškodí časť cudzieho zisku, musí počítať s tým, že vlastne obetuje i zisk vlastný. Výnosy z cieľ tak budú absorbované nákladmi a vo finále povedú clá k obmedzeniu cirkulácie. Berzeviczy tvrdí, že je potreba povzniesť najnižšiu, ale súčasne najpočetnejšiu základňu obyvateľov, ktorá je i tou najchudobnejšou, aby mali títo vyššiu kúpnu silu. Je potrebné, aby štáty vedeli, v čom je ich sila, a nemárnili energiu na niečo, v čom nemajú šancu uspieť - nie je možné sa špecializovať na všetko, ale je potreba maximálne využívať špecifické zdroje: veď tokajské víno sa v Anglicku nedopestuje. Dôležitá je i mikrošpecializácia medzi obyvateľstvom danej krajiny. Aby mohlo dochádzať k obchodnej výmene, je potrebný jednotný trh, ktorý stabilizuje kolísanie cien. K výmene slúžia peniaze. Peniaze sú reprez-

entatívnom, pretože reprezentujú produkty prírody, životných potrieb a nákladov na prácu. Ale národné bohatstvo nestojí na peniazoch, ale práve na schopnosti vypestovať či spracovať výrobky na čo najvyššiu možnú úroveň kvality, teda mať spracovateľský priemysel a vedieť dodať vysokú pridanú hodnotu týmto výrobkom. To znásobí národné bohatstvo a bohatstvo ľudu. A to je potrebné, pretože ako inak získa štát zdroje/peniaze na dosahovanie svojich politických cieľov, keď tie peniaze nebude mať obyvateľstvo? Na toto by mali myslieť i dnešné vlády:

„Cieľom každej občianskej spoločnosti, všetkých verejných pomerov, je vyšší, dokonalejší stupeň šťastia ľudí. K tomuto šťastiu je potreba nedotknuteľnosť súkromného vlastníctva a istotu osobnej bezpečnosti, múdru vládu, pre všetkých rovnakú spravodlivosť. ..Ak sa totiž nemajú dobre obyvatelia, potom odkiaľ by len mohlo štát brať svoju moc? Ved' ak niečo chýba v jednotlivých častiach [jednotlivým obyvateľom], či potom nebude rovnako chýbať i celku?! [=štátu].“

Len takto fungujúci štát, rešpektujúci vyššie uvedené rady, povedie k objektívnemu i subjektívnemu šťastiu jeho obyvateľov!

[...] je doplnenie od prekladateľa, kvôli lepšiemu pochopeniu kontextu

(...) je zátvorkou, ktorú vo svojom texte má i Berzeviczy

O obchode a priemysle Uhorska

Gregor Berzeviczy, 1797

V Levoči, nákladom Michaela Podhoránszkeho z Levoče

Kapitola III.

Remeselnícke dielne, fabriky a manufaktúry sa zaoberajú premenou produktov prírody k úžitku ľudí. Doposiaľ nebol nikde pevne ukotvený zmysel týchto pomenovaní, a čo si pod nimi predstaviť [ich význam].

Postačí tu ale uviesť, že remeselníci sú jednotlivci, ktorí pracujú na premene prírodných produktov a fabriky a manufaktúry sú miesta, kde sa tejto práci venujú spoločne mnohí [remeselníci].

V roku 1777 bol na Najvyššej Rade miestodržiteľstva kráľovstva Uhorského vypracovaný zápis, ktorý zobrazuje, koľko Uhorsko vtedy málo remeselníkov:

majstrov 13,934

tovaryšov 12, 316

učňov¹4671

Teda v celku 30,921.

Podľa počtu obyvateľstva, ktorý sme uviedli na začiatku², je zrejmé, že z 242 obyvateľov je aspoň jeden remeselník. Fabrik a manufaktúr je v kráľovstve tak málo, a tak nepatrného významu, že si sotva zaslúžia, aby na tomto mieste boli vypočítané.

Niektoré z dielní sa venujú výrobe skla a papiera pre bežné použitie. Dve fabriky, ktoré produkujú nádoby označené ako fajáns sú v Holiči a v Pondelku³, fabrika na ceruzky a rôsol v Halíči⁴, ďalšie sa zaoberajú výrobou látok z bavlny (“Kattun“)

1 Magister – majster, sodales – tovaryši, tyrones – učni. Tovaryš bol v remeselníckom rebríčku vyššie, než učeň. Musel mať zložené tovaryšské skúšky, potom sa stal z učňa tovaryšom, následne mohol skladať skúšky majstrovské. Počet tovaryšov bol regulovaný príslušným cechom.

2 Myslí sa I. kapitola

3 Pondjerek – dnešná Hrnčiarska Ves

4 Pozor, myslené v Gáčši – pri Lučenci

SCHAFFINENSIS⁵, tri manufaktúry na tkaniny v Halíči, Temešváre, Podheringu,⁶ ďalšia na spracovanie ovčej vlny v Mosonmagyaróvár, jedna v Mošonskej stolici na spracovanie kože, v Budíne a Veľkom Varadíne na výrobu vozov, v Bratislave na výrobu pančúch, ďalej tie, ktoré sa zaoberajú kovotepectvom železných a medených potrieb, a tiež niekoľko tavičských hutí;⁷ ďalej dielne na výrobu dusičnanu draselného, alkalických solí, kamenca, vinného kameňa⁸, a toto je približne celý rozsah uhorskej výroby. Ak niekto uváži okázalosť uhorských veľmožov, prepych šľachty, vyberané ozdoby žien, ak sa niekto zamyslí, že sotva niektorá vážená osoba v kráľovstve je oblečená do šiat z domácej produkcie, že sotva by sa medzi váženými domami našiel jeden, ktorého vybavenie by poväčšine nebolo zo zahraničia, bezpochyby by zistil, že prepych je výhodný vtedy, ak vypučal z vzrastajúcej domácej výroby a kultúry, a tak nám, ktorí sme otrokmi cudzieho prepychu, je luxus ničivým zlom.

Na druhú stranu, ak by sa bol niekto býval zamyslel nad tým, aký ľahký a kvitnúci by mohli mať úspech fabriky a manufaktúry, keďže Uhorsko oplýva toľkými a natoľko mimoriadne kvalitnými produktami, a keďže všetky prostriedky nevyhnutné k životu sa tu predávajú za nízku cenu, a pretože je súčasne i tak veľká vášeň po luxuse, musel by sa bezpochyby diviť nad celkovým nedostatkom umeleckých výrobkov, manufaktúr a fabrík.

Bezdôvodne nám [Uhrom] vyčítajú nemotornosť a nechť k práci [lenivosť]. Ale ľud v Uhorsku je usilovný tam, kde si môže prácou niečo vyslúžiť.⁹ V obciach a mestách sa horlivo vykonávajú bežné remeslá.

5 Lat. Panni xilini Schafinensis – „kattun“, „kartoun“ – označenie pre jemnú bavlnenú tkaninu v plátrovej väzbe. Výraz kartoun/kattun z nem. Kattun, od angl. cotton = bavlna, v nemčine sa výraz začal používať koncom 17. stor. pre napodobeniny ľahkých indických tkanín s potlačou, technológia bola utajovaná. Až v r. 1790 bol výrobný postup zverejnený.

6 Pravdepodobne Podhorany pri Mukačeve

7 Toto nemecký preklad vynechal – officinae coctoriae – je to v lat. obecný pojem. Hutníci boli operarii officinae ex coctoriae, hutmajster bol praefectus coctoriae. Výraz sa používal obvykle vo väzbe so spresňujúcim určením, napr. officinae coctoriae laterum et tegularum – tzn. huť/dielňa na pálenie tehál a strešných škridiel, atď.. U Berzeviczyho je to ale bez konkrétneho upresnenia, možno preto to nemecký preklad vynechal.

8 Tartari - Vinan draselný; draselná soľ kyseliny vinnej prítomná vo víne, jej zrážaním vzniká kryštalický zákal v podobe jemného sedimentu. Používa sa dodnes ako kypridlo a zahusťovadlo v potravinárstve.

9 Berzeviczy bojoval s predsudkami o ľuďoch v Uhorsku. Príčinlivosť existuje, ale závisí i na správnej motivácii, na šanci niečo si zarobiť, niečo navyše nad úroveň potrebnú len k prežitiu. Pokiaľ človek len pracuje preto, aby prežil, nemá ambíciu snažiť sa o niečo viac. Keď ale má vyhliadku na lepšiu odmenu, je snaživejší. Porovnaj o tejto pohnútky a príčinlivosť v SMITH, Bohatství: kap. VIII, str. 86: „člověk musí vždycky žít ze své práce a jeho mzda musí přinejmenším stačit na jeho obživu. Ve většině případů musí být mzda o něco vyšší, jinak by nebylo možné, aby si založil rodinu...“

V hornom Uhorsku sa obyvateľstvo dôkladne zaoberá spracovaním ľanu a výrobou ľanového plátna. Obyvatelia úrodnejších oblastí¹⁰ destilujú pálenky rôznych druhov, hlavne slivovicu,¹¹ Debrecínčania zas vyrábajú svoje známe mydlo.¹² V rôznych stolicích vyrábajú syry, bryndzu, oleje. Za vlády Jozefa II, sa dolnouhorské oblasti ochotne podujali na pestovanie hodvábu. S chuťou sa teda venuje uhorský ľud výrobe tam, kde je možné si za to niečo zarobiť, a tak je príčina nedostatku výroby ukrytá inde. Vo forme tabuľky existuje vyprac¹³ovaná bilancia obchodu Uhorska, obsahujúca desaťročný priemer od roku 1777 do roku 1786. Je z nej zrejmé, že dovoz

spracovaného dreva v podobe nábytku do kráľovstva činí ročne 229,361 kráľovských florinov,

vzácných látok za 1, 042, 046 kr. flor.

rôznych látok z ľanu a vlny 849,824,

handier [hrubých látok] 789,113 florenov,

látok z bavlny 477, 732,

hodvábu 585, 443,

spracovaných koží a kožušín za 261, 116 florenov,

výrobných zo železa za 77, 388,

tzv. „norimberský tovar“¹⁴ za 30,000.

Tieto tovary sa do kráľovstva väčšinou dovážajú z nemecko-rakúskych území a konkrétne sú to predovšetkým remeselníci z Viedne, krajčírmi, obuvníci, opaskári, a ostatní, ktorí svoje remeselné dielne pretvorili akoby v manufaktúry zvlášť pre potreby Uhrov.

10 Kde sa rodí viac ovocia, ktorých tak je prebytok, a dá sa vypaľovať na destilát

11 Lat. crematum diversi generis distillant praesertim Sylvorum - slivovica. V nemeckom texte ale Berzeviczy hovorí i o brandy a k tomu o slivovici, takto: „Brandwein und Sliwowiz (oder Pflaumenbrandwein) wird fleissig in manchen Gegenden gebrannt obgleich dieser Erwerb durch die grosse Menge des Weins erschwert wird“, teda oproti latinskému textu pridáva rozširujúcu informáciu o tom, že sa vypaľuje nielen slivovica ale i brandy, v niektorých oblastiach, i keď je tento spôsob obživy, tzn. predávanie destilátov sťažený tým, že je všade veľké množstvo vína (= trh s alkoholom je nasýtený vínom, a je ťažšie predáť destiláty).

12 Zásobovalo sa ním celé Uhorsko.

13 Toto konštatovanie o motivácii už zaznelo vyššie.

14 Norimberské tovary - termín k označeniu bežných/ každodenných predmetov vyrobených v Norimbergu napr. drevene bábiky, špendlíky, náprstky, zvončeky, riady, nástroje, váhy, závažia atď.

Touto veľkou chorobou¹⁵ Uhorsko biedne leží zanedbané, a nedokáže to vyvážiť ani štedrosť prírody. Toto je onen smutný zdroj nízkeho počtu obyvateľstva, nerozvinutej výroby, stagnujúceho obehu,¹⁶ letargie v spôsoboch zabezpečovania si obživy, a vôbec toto je onen stav bujného nomádstva, ktorý je na jednej strane o vyumelkovanvej kultúre, hýriacej cudzím napodobovaním, na druhej strane o utláčaní biedou, z ktorej niet úniku, a ktorých oboch druhom a i nasledovníkom je večná a bezmocná slabosť.

Kapitola IV: Obchod.

Tam, kde kvitne obchod, tam nie sú potreba na jeho rozvoj pravidelné trhy¹⁷ [stánkový predaj]. Pretože pri obchode sú tovary nakupované a predávané, uzatvárajú sa zmluvy, ruka v ruke s nimi dochádza k zmene peňazí, a takýmto spôsobom vznikajú trhy vlastne každý deň.

Uhorsko je ale od takéhoto rozkvetu príliš vzdialené. Prostriedkom, z ktorého profituje tento nepatrný obchod sú práve tieto trhy, a to ako tie týždenné, tak výročné.¹⁸ Tie prvé zaobstarávajú ľud vecami potrebnými k životu, plodinami a tým tovarom, ktoré aspoň nejako môžu zmierniť chudobu dedinčanov, tie druhé vnášajú do obchodu v Uhorsku chvenie,¹⁹ pohyb a život.

Na peštianskych výročných trhoch sa nachádza samotný stred uhorského obchodu. Tu sa schádzajú uhorskí kupci, sem prichodia obchodníci z Rakúska, hlavne tí viedenský, ktorí nám náš obchod zaberajú²⁰ a tiež sa tu zvykne vyskytnúť zopár Turkov.

Tam sa uzatvárajú veľkoobchodné kontrakty vo veľkom (al ingrosso), dochádza ku kúpe a predaju [tovarov za peniaze],²¹ ale i zmene tovaru za tovar [výmennému obchodu], i k zmenám peňazí.²²

15 Chorobou myslí závislosť na importe z rakúskych území

16 Lat. stagnantis circulationis

17 Lat. Nundinis

18 Lat. tam hebdomadales quam annuales - táto periodicita v nemeckej verzii tohoto spisu je vynechaná

19 Lat. oscilationem – oná neviditeľná ruka, ktorá je na pozadí spontánneho poriadku, o ktorom píše v úvodnom slove Tomáš Krištofóry.

20 Toto je dosť útočné proti „Rakušákom, ktorí“ „commercium nostrum captivantes“

21 Emtiones et venditiones, permutationes et cambia

22 Nem. verzia opäť nespomína zmenárenskú činnosť

Z Pešti, z obchodného centra obchodu, sa rozširuje obchod, akoby po lúčoch, do všetkých oblastí, a to na Moravu a do Rakúska cez Győr, Komárno, Mošon, Šoproň, Bratislavu, do Sliezska a Halíča cez Košice, Prešov, Bardejov, Kežmarok, do tureckých území cez Novi Sad²³, Zemun²⁴, Temešvár, smerom k pobrežiu cez Veľkú Kanižu²⁵, Karlovac²⁶, Rijeku. Debrecín zas spojuje Transsylvaniu²⁷ s Uhorskom a predovšetkým je hlavným mestom obchodu celej oblasti okolo rieky Tisy.

Vývoz plodín z Uhorska do talianskych oblastí získava len vtedy veľkého významu, pokiaľ mali talianske oblasti vďaka neplodnému roku nedostatok úrody.

I keď Štajersko a Krajna [Kraňsko] nie sú schopné vyžiť z vlastnej produkcie, predsa každoročne odoberajú z Uhorska len celkom málo obilia, vďaka rôznym zábranám, ktoré sa kladú ako na obchodníkov s plodinami, sčasti vďaka provinčným poplatkom, čiastočne zas kvôli mlynárom a pekárom, ktorí si nárokovujú predkupného práva a vôbec, vďaka týmto nerovným podmienkam pre predaj uhorských plodín, ktoré ak neboli predané, a sú vrátené späť, po tej istej ceste, ktorú už raz pri svojom vstupe do krajiny ušli, musia znova byť zatažené zaplatením cla.

Rakúsko dokonca i mimo prípadu nedostatku obilia poskytuje vcelku stabilný trh pre vyvážené obilie [z Uhorska], a po ose cez Šoproň, ktorá má najbohatšie pravidelné trhy²⁸ s obilím, a proti prúdu Dunaju po dopravnej tepne z Nových Zámkov²⁹, sa do Rakúska dostáva veľké množstvo obilia.

Domnievam sa, že je to veľká spotreba mesta Viedne, ktorá nutne žiada si tento dopyt po obilí, skupovanie ktorého, akoby postupné vlnenie³⁰, dosahuje až do Bačskej stolice, a sčasti sa dokonca obstaráva i z Moravy.

Gyorskí a Komárňanskí lodní dopravcovia rozširujú ďalej túto užitočnú obchodnú sieť. Halíč susedí s neúrodnými stolicami kráľovstva a umožňuje vývoz

23 Novi Sad leží na severu Srbska, mestom preteká Dunaj, poskytujúci ideálne dopravné spojenie.

24 Semlinum lat., srbsky Zemun - názov pre historickú časť prístavu v Belehrade – leží na pravom brehu Dunaja, neďaleko ústia rieky Sávy, opäť dopravná križovatka, bolo to prvé colné stanovište pre cestovateľov medzi Rakúsko-Uhorskom a Balkánom.

25 Nagykanizsa – Veľká Kaniža, predtým maď. Kanizsa, maďarské mesto v župe Zala, juhozápadná časť Maďarska. Leží na prieplave spájajúcom rieku Zala a Mura, opäť teda vodná cesta.

26 nem. Karlsstadt, lat. Carolostadium

27 Lat. Transilvania, nem. verzia ale používa pojem Siebenburgen - Sedmohradsko

28 Nundinas

29 Berzeviczy tu nepoužil latinský názov Novum Castrum, ale maď. Ersek Ujvariensiem. Inde ale zas používa názvy latinské. To znamená, že ujednotené názvoslovie miestopisu.

30 Opäť zmienka na osciláciu, čiže neviditeľnú ruku,

uhorskému obilium prostredníctvom tohto trhového ruchu len vtedy, keď je doba skutočného nedostatku.

Severné stolice kráľovstva, Spišská, Liptovská, Oravská, ktoré nedokážu vyžiť len zo svojej vlastnej produkcie/úrody, sa zaobstarávajú obilím zo susedných úrodnejších stolíc, ktorých význačným obchodným strediskom je obec Medzev.

Hoci by obchod s vínom, vďaka prirodzenému usporiadaniu vecí, mal byť tak významný a tak rozsiahly, že by s ním Uhorsko dominovalo vínnemu trhu severnej Európy, naopak je dnes [obchod s uhorským vínom] vo veľkom útlme.

Voľakedy v minulosti sa uhorským vínom zásobovali Sliezko, Poľsko, Prusko, Švédsko a Rusko, a je vôbec zo všetkého najviac samozrejým, že by tieto severské kraje, ktoré príroda ochudobnila o vinič, a ktoré ho tým viac dychtivejšie vyhľadávajú, tak že by ho odoberali zo susediaceho Uhorska, ktoré ho za nízku cenu, v rôznej pestrosti, vysokej kvalite a pohodlne prostredníctvom riečnej cesty po Visle a Odre môže dovážať.

Avšak hneď potom, ako sa kvôli rakúskym fabrikám zakázal dovoz všetkých pruských výrobkov [do Uhorska], recipročne zas zakázali [Prusi] dovoz produktov z Uhorska. Potom, čo sa do - pre nás najbližšej - Halície a Poľska, začali dovážať rakúske vína, oslobodené od akéhokolvek cla³¹, a samotná Halíč - hoci spadajúca pod uhorskú jurisdikciu³² - bola transformovaná na rakúsku provinciu, potom, čo severná Európa v týchto dobách zažila všetky možné zvraty, a bez existencie akéhokolvek obchodného paktu, keď je výhľad budúceho vývozu uhorských vín práve skomplikovaný uvalením rôznych poplatkov kvôli rakúskym vínam, je tento obchod s vínom natoľko oslabený, že smerom na sever, za Halíč, Sliezko, Varšavu, nie je skoro vôbec rozšírená konzumácia uhorských vín, a všetky tieto rozsiahle severské kráľovstvá sú zásobované vínami rýnskymi, francúzskymi a španielskymi.³³

Bezprostredným následkom vyššie uvedeného je, že súčasné pestovania vín hegyallyenských [=tokajských] vo veľkom upadá.

Málo je vlastníkov viníc, ktorým sa vrátia náklady na pestovanie viniča, a

31 Lat. portorio

32 V nem. edícii sa hovorí „pod uhorskú korunu“

33 Latinčina si obľubovala komunikovať myšlienky v dlhých súvetiach, ktoré samozrejme pre účely prekladu je možné upraviť, skrátiť, rozdeliť, ale je nutné konštatovať, že pokiaľ prekladateľ nechce rezignovať, a nechce si ich preklad zjednodušiť rozdelením do niekoľkých viet, môže sa pokúsiť priniesť plné znenie aj dnešnému čitateľovi, ukázať mu krásu a údernosť myšlienky presne tak, ako to formuloval priamo Berzeviczy, preto na niektorých miestach sme ponechali formu, akou sa Berzeviczy v latinčine vyjadroval, s tým, že sme sa u pokúsili previesť do slovenčiny.

predsa doposiaľ pokračujú v obrábaní viníc, pretože do nich majú vložený veľký kapitál,³⁴ a živia sa nádejou v stabilizáciu [uhorského] obchodu [s vínom], nádejou, ktorej, pokiaľ by sa vzdali, tak by tieto skvostné Hegyallynské pahorky,³⁵ pozvoľna opúšťané, už úplne boli zanedbané.

Počas poslednej vojny s Francúzskom, kedy bol čiastočne zakázaný dovoz francúzskych vín na ruské územie a zčasti poplatkami zaťažené pestovanie a vývoz vín rýnskych a francúzskych, boli vo veľkom vyvážané uhorské vína, a to ako tie tokajské tak budínske, egerské aj menejšké vína.³⁶

Baron Schveikhardt tento obchod rozširoval s dobrými výsledkami, sčasti pomocou Labe do Hamburgu, čiastočne cez Odru do Štetína.

Avšak po tom, ako súčasná ruská vláda zrušila zákaz dovozu [francúzskych vín do Ruska] a po znovuobnovení obchodu vďaka nastolenému mieru v Európe, táto jediná nádej vkladaná do tohto pozoruhodného exportu [barona Schveikhardta], sa vytratila.

Ostatne vína sa vyvážali predovšetkým cestou cez bardejovský a kežmarský prechod, cez Starú Spišskú Ves a vedľa [rieky] Poprad, ktorá je pripojená k rieke Dunajec, ktorý sa vlieva do Visly, a tak poskytuje príležitosť realizovať riečnu dopravu tovaru do severných oblastí Európy.

Smutné bolo sledovať Uhrov, keď pri poslednom obsadení Poľska videli, ako sa rakúske vína vozia bez akéhokoľvek cla do Krakova i do každej časti okupovaného Poľska, a to vo veľkom množstve, medzi tým čo vína uhorské, podriadené doposiaľ tridsiatkovému clu na zahraničný tovar³⁷ nahromadené uviazli v prihraničnom Spiši. Bilancia obchodu s vínami je voči Rakúsku zjavne nevyrovnaná.

Akokoľvek sú rakúske vína slabé [nariedené], kyslé, zemité,³⁸ je možné ich voľne dovážať do Uhorska; naproti tomu je dovolené naše vynikajúce vína vyvážať do rakúskych provincií, ale len za clo, ktoré činí ťažkých 30 percent.

35 Hegyallyensia promontorie – tokajské pahorky

36 Berzeviczy poukazuje na podstatné faktory, akými sú dopyt po konkrétnom produkte, v závislosti na ďalších okolnostiach (clá, vojna, prohibícia). Viď podobne A. Smith in Bohatství str.101 „Produkt...není nutně závislý ani tak na tom, zda v zemích, kde se zboží vyrábí, je právě draho nebo lacino, jako spíše na těch okolnostech, jež působí na poptávku v zemích, které jsou spotřebiteli toho zboží; na příklad na tom, zda je mír, nebo válka...“

37 Lat. exoticae tricesimae – teda tridsiatok uvalený na zahraničný obchod

38 Lat. pumicata – rakúske vína sú i dnes pestované na vulkanickej pôde, z čoho potom pochádza ich zemitá, piesčitá chuť

Ba dokonca i len prevoz cez tieto rakúske územia do ríše sa zakazuje, a nie je ani dovolené, pod hrozbou výnimočne vysokej pokuty, voziť proti prúdu Dunaja [uhorské] víno, buď do Rakúska, alebo cez neho do ríše.³⁹

Pre mnohé sú sťažnosťami v ríši, na to, že vína uhorské, ktoré sú do ríše privázané rakúskymi obchodníkmi, sú pančované [nariedené] a skazené.⁴⁰

Pred sedemročnou vojnou⁴¹ sa skvel ohromne kvitnúci obchod so šoproňským, ruštým⁴² a peziňskými vínami v pruských územiach, ktoré sa všetky týmito vínami zásobovali, a za nich do Uhorska dovážali svoje rôzne výrobky vyrobené z ľanu, vlny a bavlny. Druh oného obchodovania bol ten, ktorému sa hovorí výmenný, či Baratro Handel, pretože neprebíhal za hotové peniaze ale výmenou produktov,⁴³ čo je voči všetkým mimoriadne praktické a užitočné, pre-

39 Berzeviczyho komentár pod čiarou: „Kvôli dokresleniu samotnej povahy utláčaného uhorského obchodu, si sem ešte dovoľím pridať ďalšie údaje: keď chce uhorský obchodník rakúske výrobky, kvôli ich zlej kvalite náhodou vrátiť, musí zaplatiť pri ich vrátení späť do Rakúska obrovské clo platené za zahraničné výrobky [exoticum portorium], takže je nakoniec - z tohoto dôvodu [cla] – odradený od vrátenia tovaru akejkoľvek kvality. Pokiaľ sa z Uhorska do zahraničia vyváža loj platí sa clo 1 kráľovský florin a 30 grajciarov, ak sa ale vyváža z nemecky hovoriacich rakúskych provincií tak tridsiatkovej stanici [30malis portorii] zaplatí len 3 grajciare, aby sa tak vďaka tomuto export uhorského loja odohrával skrze rakúske provincie. V častiach okolo Šopronu a Trnavy, hneď ako sa tam začali vyrábať olovené gule a granáty [globos et grandines plumbeas] a tiež hlinené výrobky bežnej potreby, ihneď boli olovo a lepidlo [pozn. prekladateľa: lat. gluten – v zmysle glazúrového lepidla] zatažené tridsiatkovým clom vo výške 1 kráľovského florenu za olovo a 1.kr. floren a 13 grajciarov za lepidlo na keramiky, takže sa tejto výrobe nepochybne budú robiť prekážky.

Je zrejme, že v roku 1795, v časoch veľkého nedostatku obilia bol z Uhorska prísne zakázaný vývoz plodín každého druhu; a predsa viedenský obchodníci vyvážali z Uhorska veľké množstvá obilia a v Gdaňsku predávali mericu za 4 zlatky

40 Lat. text hovorí o tom, že v ríši sú sťažnosti na uhorské vína, dovážané do ríše rakúskymi obchodníkmi: „Copiosae sunt in Imperio Querelae, Vina Hungarica, quae per Viennenses eo mittuntur, vitiata esse et destructa“ odkaz na „Viedeňákov“ ale v nemeckej edícii chýba. V nemeckej edícii sa hovorí toto: „Man klagt in Reich häufig, dass die ungarischen Weine, welche dahin gelangen, verfälscht und verdorben sind“, teda žiadna príčinná súvislosť s rakúskymi obchodníkmi. Možno si Berzeviczy zväzil, že nie je vhodné obviňovať, napr. bez dôkazu, alebo mu to zoškrtali cenzori. Rovnako je možné, že v nemeckej edícii nechcel útočiť na nemecky hovoriacich rakúskych obchodníkov! Každopádne práve preto je pre nás, dovoľím si tvrdiť, originálna latinská verzia podstatná, pretože reflektuje prvotné názory autora. Je zjavné, že v latinskej edícii je Berzeviczy kritický voči rakúskym monopolizačným a centristickým snahám. V nemeckej edícii je vo svojich stanoviskách opatrnejší.

41 Sedemročná vojna (1756–1763) ozbrojený konflikt medzi Veľkou Britániou, Pruskom, Portugalskom a niektorými nemeckými štátmi (Hannoverskem) na strane jednej, Francúzskom, Svätou ríšou rímskou (Rakúskom), Ruskom, Švédskom a Španielskom na strane druhej. Bojovalo sa na veľkej ploche, v Európe, Amerike, Ázii, Afrike, na zemi i na mori. Považuje sa za prvý celosvetový konflikt označovaný ako tzv. „Nultá svetová vojna“ so státisícovými obeťami – vo finále sa ale hranice zapojených mocností nezmenili, takže to bola zbytočná vojna s ešte zbytočnejšími obeťami.

42 Ruša v Chorvátsku

43 Lat. permutacione productorum

tože sa veľmi ľahko umožňuje medzi poddanými územiami jednotlivých kráľovstiev, hlavne z toho dôvodu, že po dvojitom spôsobe vyváža produkty, čo znamená, že síce neprináša [cudzie] hotové peniaze [do zeme], ale súčasne bráni ich odlivu. Tento druh obchodu, tým obchodníkom, ktorí ho praktikuju v konečnom dôsledku prináša premnoho zisku na jednej strane za svoju vlastnú produkciu, a na strane druhej za to, čo získali výmenou.⁴⁴ A v takomto prípade iste obchodníci z oblasti Šoprone a Bratislavy dávajú [menia] svoje vína za výrobky pruské, čo je obojstranne prospešné [ziskové]

Ale potom, čo kvôli výrobkom rakúskych fabrík bol dovoz pruských výrobkov zakázaný a Prusi na oplátku zakázali dovoz uhorských vín, prestali ich [uhorské vína] vyvážať už úplne.

S ich ochabnutou spotrebou v tých oblastiach upadlo i pestovanie vínnej révy tak, že v oblasti samotného mesta Šoprone, vinice, ktoré predtým činili 64,000 akrov,⁴⁵ zmenšili sa zjavne na polovicu, teda na 32,000 akrov. O toľkú veľkú časť pestovania viniča sa prišlo, toľké tisíce obyvateľov kráľovstva prišli o svoj spôsob obživy!

A okrem toho až doposiaľ sa zažíva pohroma v tom, že za tieto tovary ľanové, vlnene či bavlnené, ktoré predtým Uhorsko odoberalo od Prusov za svoje víno, tak teraz vlastne prúdia hotové peniaze inam [preč z kráľovstva], smerom tam, odkiaľ sa teda tieto tovary privážajú [ako náhrada za výpadok výmenného obchodu s Pruskom].

Iste je k podivu, aký veľký môže byť vývoz uhorského vína, i napriek toľkým prekážkam stavaným do cesty tomuto obchodu; veď na základe vyššie uvedenej tabuľky s desaťročným priemerom sa teraz vyváža uhorského vína za 800, 694 kráľovských florenov.

Toto je zjavné svedectvo ich znamenitej kvality, a je to určitý dôkaz toho, aké množstvo tovarov by sa mohlo vyviezť, pokiaľ by sa zrušili oné veľké prekážky obchodu.

Uhorsko kedysi zásobovalo ovcami a hovädzím dobytkom okrem provincií rakúskych aj Itáliu, Benátsko, nemecké cisárstvo. Dnes je obchodná sieť obmedzená na rakúske oblasti.

Ročne sa tak doposiaľ vyháňalo [z Uhorska] do ríše na 40,000 kusov dobytká, ale tento obchod už nezaistujú Uhri, ale rakúski obchodníci. V dolných stolici-

44 Pretože tovar získaný výmenou dovezú späť a zas ho „otočia“/predajú doma a súčasne našli odbyť pre svoje pôvodné produkty, ktoré by doma už neudali, pretože ich je doma dost.

45 Lat. hubas

ach okolo rieky Tisy sa obyvatelia venujú najmä chovu dobytku, keďže tam obilie nemá žiadnej ceny, a nemôžu ho tak ani predávať.

Sú tam rozsiahle gazdovstvá, šire planiny, bujniace sa množstvom dobytku. Vlastníci alebo nájomníci týchto pozemkov, predovšetkým Gréci a Arméni, naháňajú dobytok sčasti na trhy do Pešte, a sčasti ho predávajú mäsiarom z Uhier, Rakúska i Moravy, ktorí si po neho chodia až sem. Ošípané sa zaháňajú najmä zo Sclavónie⁴⁶ do severných provincií nemeckých.

Celé horné [severné] Uhorsko svoje zásobovanie si hovädzím a bravčovým berie z juhu. Uhorsko, ktoré je úplne obklúčené rakúskymi provinciami tým vlastne samo napomáha, že sa celkom ľahko dodržiava pôsobenie systematického obmedzovania uhorského obchodu, a to je to, čo determinuje celý priebeh dnešného obchodu [Uhorska].

Vďaka tomu z toho veľmi profitujú fabriky na hodváb, kožušiny i kože v Rakúsku, na vlnu na Morave, a ľan v Sliezsku. Z Uhorska sa do týchto jednotlivých provincií, z dôvodu potrieb týchto fabriek vyváža väčšinou len hrubý materiál [základná surovina] a na oplátku sa z týchto jednotlivých provincií dováža mnoho výrobkov z týchto fabriek do Uhorska. A takto vlastne svoje vlastné produkty, na druhej strane [v rakúskych fabrikách] premenené, nakupujú [Uhrovia] späť, poškodení rovnako pri predaji [hrubej suroviny] ako i pri nákupe [hotového opracovaného výrobku].⁴⁷

Do Rakúska sa vyváža mnoho koží a kožušín, dubienok,⁴⁸ a niečo z hodvábu a odtiaľ zas sa sem dováža mnoho klobúkov, spracovaných koží, výrobkov z koží a kožušín a i hodvábné látky.

Na Moravu sa vyváža uhorská vlna a drevený popol [potaš], a naopak sa dováža prevelké množstvo výrobkov z látky a vlny.

Sliezsko dováža tkaniny a ľanové výrobky, Štajersko kovové produkty pre železiarstvo a i ďalšie výrobky. Všetko z tých tovarov, ktorým sa hovorí galantéria a

46 Historické územie medzi riekami Drávou, Sávou a Dunajom, dnes medzi Chorvátskom a Srbskom. Je označovaná ako obilnica Chorvátska.

47 Fakticky tak trpia dvojité škodu, najprv pri predaji/vývoze surovín do fabriek v Rakúsku a potom pri nákupe hotových spracovaných výrobkov. Berzeviczy tu popisuje jav chýbajúceho spracovateľského „priemyslu“ v Uhorsku. Tento jav je typický pre koloniálny prístup k zahraničnému obchodu. V takých podmienkach ani vlastníctvo bohatých nálezísk nerastných surovín ich ťažba neprináša prosperitu a blahobyt týmto krajinám. Suroviny sú exportované so zľavou (zlato, diamanty, atď.), aby boli následne spracované v zahraničných spoločnostiach, ktoré ich predávajú s pridanou hodnotou. Na tento jav chýbajúceho domáceho spracovateľského priemyslu poukazoval Berzeviczy už pred viac než dvesto rokmi.

48 Lat. Gallae quercinae – extrahovalo sa z nich farbivo, na výrobu atramentu

„nurenberský tovar“ [i my v Uhorsku] máme: šperky, bohato vyšívane látky, tovary zo zlata a striebra, tak všetky tieto veci, ktoré nám Viedeň dováža, vlastne z veľkej časti prijala z Uhorska [vo forme hrubej suroviny].

Obchod s cudzími kráľovstvami sa obyčajne zvykne rozšíriť obchodnými dohodami, ktoré definujú všeobecne jeho fungovanie a výhody [úľavy], a ktoré zároveň odstraňujú jeho bariéry.

Avšak po tejto stránke sa málo ohľadu berie na Uhorsko. S ruskou a osmanskou ríšou má Uhorsko upravený vzájomný obchodný vzťah, zaiste vďaka predvídavosti Jozefa II., ktorý uzavretím obchodného zjednaní s týmito jednotlivými dvormi určil i vzťah pre vzájomne vyvážený obchod pre Uhorsko.

Z Ruska sa vďaka tomuto priaznivému vzťahu dovážajú kožušínové výrobky a samotné kože, za ktoré sa na oplátku vyvážajú vína z Uhorska.

Ale z tureckých provincií, v súlade s týmto Obchodným zjednaním, sa do Uhorska dovážané a do nich z Uhorska vyvážené musia vyčlúčiť 3 % clom, čo je ale v prípade rakúskych provincií upravené iným spôsobom, a to k ich [rakúskemu] prospechu.

Z Turecka sa dováža bavlna, macedónska vlna, surový i ofarbený hodváb, kože saffianove⁴⁹, kordovan⁵⁰, káva, tovar z Levanty či Orientu; z Uhorska sa tam ale vyváža okrem ľanu a látok lacnejšieho druhu [handroviny] mnoho takých výrobkov, ktoré si uhorský obchodník musí obstaráť od rakúskych: vysoko jemné látky, hodiny, predmety z ocele, kočiare, porcelánové výrobky, zrkadlá; i z tohto obchodu ale významnú časť zaistujú samotní viedenský obchodníci.

Vo Viedni existuje spoločnosť súkromníkov (societas privatorum) nazvaná ABALDO, ktorá má právo monopolu na dohán [na fajčenie] a [šňupací] tabák v dedičných nemeckých provinciách. Táto spoločnosť, od svojich nepatrných počiatkov, vyrástla do obrovských rozmerov.

Pretože si cisár Leopold I.⁵¹ chcel obnoviť svoju loveckú výstroj a robil si starosti kvôli výške nutných nákladov, navrhol mu grof Kevenhüller, že mu túto

49 Safián – „marocká koža“ mäkká forma kože. Používa sa na rukavice a časti obuvi. Rovnako našiel využitie pri viazaní kníh, výrobu peňaženiek atď. Obvykle šlo o kožu telaciu, do ktorej bol vyrazený jemný vzor - textúra. Dnes sa saffianova koža, saffian leather používa pre luxusné výrobky popredných módných domov a „svet“ sa mylne domnieva, že saffianova koža bola vynájdená módnym domom Prada – nie je to pravda! Prada ju ale len na zač.20 stor. spropagovala.

50 cordovan je konská koža z tkaniva pod kožou na zadku koňa. Koža odvodzuje svoj názov od Cordoby v Španielsku – tam mali údajne v 7. storočí začať cordovan vyrábať Vizigóti, potom Maurovia. Využitie hlavne na obuv vyššej kvality.

51 1640-1705

celú loveckú výstroj na svoje náklady zrenovuje, pokiaľ mu bude pridelené právo monopolu⁵² na tabak a dohán v Dolnom Rakúsku, ktoré aj obdržal cisárskou rezolúciou.⁵³

Toto [právo monopolu] bolo neskôr rozšírené na všetky dedičné nemecké provincie a zverené Židovi Aguillarovi⁵⁴ a to za ročnú platbu 400,000 florenov ročne, silne v protiklade s protinávrvhom skoro všetkých úradných zástupcov z územia rakúsko-nemeckých.

Od Žida Aguilara prešlo toto právo monopolu na rôzne súkromné spoločnosti, z ktorých jedna striedala druhú, skladajúc sa z vplyvných viedenských obchodníkov a pri navýšenej sume tohto ročného poplatku a či nájomného, ktorý okolo roku 1780 činil už 1,792, 250 florinov.

Z rôznych strán došlo k pokusom tomuto monopolu Abaldo podriadiť bezprostredne i Uhorsko, ktoré ale zostáva stále oslobodené od priamej podmanenosti [monopolu Abalda], avšak nepriamo je tomuto monopolu predsa len podriadené, pretože keď nie je dovolené vyvážať z Uhorska žiaden dohán, tak o to lacnejšie Abaldo v Uhorsku dohán môže skupovať⁵⁵ prostredníctvom svojich zástupcov,⁵⁶ ktorých máva [Abaldo] rozptýlených v oblastiach, kde sa dohán produkuje. Títo zástupcovia [Abalda] väčšinou zvyknú uzavrieť predbežne obchodný kontrakt o

52 Lat. ius monopoli dohanae et tabacae

53 Pred rokom 1670 nebol tabak pre finančnú správu Rakúska nijak dôležitým. Do tej doby ho mohol ktokoľvek pestovať, alebo ho doviezť za colný poplatok 40 grajciarov. Príbeh, ktorý popisuje Berzeviczy je pravdivý! Cisársko kráľovský komorník (k.k.Kämerner) a najvyšší poľovnícky majster (Oberst Jagd Meister) v Hornom Rakúsku nad Enžou (ob der Enns), Christoph Khevenhüller, Graf zu Franzenburg, bol prvým, kto dosiahol to, že c.k. rozhodnutím z 8. augusta 1670 celý dovoz a vývoz tabaku, pod trestom konfiškácie, sa zakázal verejnosti a bol mu prenechaný na dobu 12tich rokov, len jemu, ktorý ho mohol realizovať len za platbu obvyklého cla. Už ale 8 rokov predtým sa grófovia z Khevenhüller pokúsili získať vo svojich rodových krajinách výlučné právo na obchod s tabakom. Christoph Khevenhüller sa zaviazal, že na vlastné náklady nakúpi pre Leopolda I. chýbajúce lovecké vybavenie potrebné pre lov v Hornom Rakúsku nad Enžou, ktoré si panovník prial bez toho, aby došlo k zaťaženiu pokladnice. (str 63, 64 in A.Hornstein, Wien 1845, Der Tabak in historischer, finanzieller...)

54 Že sa jednalo o Žida je dôležité a Berzeviczy na to nepoukazuje len tak. Je zaujímavý paradox, keď sa vezme do úvahy fakt že Leopold vykázal z Viedne židovskú komunitu. Aguillar = Baron Diego Pereira d'Aguilar, vlastným menom Moses Lopez Pereira nar. 1699, Portugalsko, umrel 10. augusta 1759 v Londýne, bol rakúsko – anglický židovský obchodník. Z Lisabonu prišiel r. 1722 najprv do Londýna a následne do Viedne, kde medzi r. 1725 až 1747 skutočne držal právo na tabakový monopol v Rakúsku za nájomný poplatok. V r. 1747 požiadal M. Teréziu o návrat aspoň časti tohoto nájomného a cisárovná mu vrátila všetko. Aby nie, veď sa zaslúžil o rozvoj Viedne, kde prispel na zveladenie Schönbrunu sumou 300,000 florenov! I dnešné tabakové spoločnosti svoje obrovské zisky alokujú do rozličných, dalo by sa povedať bohuľubých aktivít a sponzoringu.

55 Lat. coemere – jediný výskyt tohto výrazu v tomto spise

56 Lat. per Commissionatos suos - commissionati, vid' predch. lat „coemere“ – poverenec k nákupu, niečo ako moderný obchodný cestujúci/obchodný zástupca

predaji dohánu samým sebe, avšak, keďže podmienky týchto zmlúv je možné interpretovať rôznymi spôsobmi, tak v prípade, že sa dostanú do sporov, odmietajú sa podrobiť stoličnému súdu, či kráľovským úradom a v skutočnosti kauzu presunú k riaditeľom svojej organizácie [Abaldo] do Viedne, čím sú vlastne žalobcovia a zároveň sudcovia svojich vlastných kauz, a súčasne narušitelia kráľovskej súdnej moci.⁵⁷

Nie je dovolené nikomu z Uhorska vyviezť dohán do zahraničia bez zvláštneho povolenia direktoriátu Abalda, ale ten kto i usiluje toto poníženou prosbou [toto povolenie] získať, vopred nemá jasno, že obdrží kladné rozhodnutie, pretože v tomto rozhodovaní má Abaldo úplnú slobodu.

Halič a Vladimírsko a tiež novo zabraná časť Poľska, sú mu úplne podriadené, a je neuveriteľné, koľko je tam zamestnancov patriacich k Abaldu, koľko revízorov, superrevízorov, inšpektorov, účtovníkov, kontrolórov, komisionárov, strážcov⁵⁸ a veľa ďalších.

Len v samotnom novo pripojenom Poľsku v r. 1796, bez ohľadu na ťažké potreby vojny tam mali na 500 ozbrojených jazdcov.

Uhorsko však samo produkuje veľké množstvo dohánu rôzneho druhu, v Tolnianskej župe, v oblasti Päť Kostolia, v oblasti Ugočskej župy a okolo Rakomaze⁵⁹ a hojné pestovanie tohto produktu sa začalo etablovať vďaka úsiliu cisára Jozefa II, prijatím zahraničných pestovateľov⁶⁰ dohánu do kráľovstva a starostlivosťou o ošetrovanie semien dohánu tých najlepších druhov.

Ak by sa ale povolil jeho slobodný vývoz do zahraničia, ľahko by zniesol konkurenciu dohánu amerického, ktorým sa teraz skoro výlučne zásobujú severné oblasti Európy. Počas anglo-amerického vojny,⁶¹ ktorá sa stala prekážkou dovozu amerického dohánu do Európy, by bola veľká príležitosť, pozdvihnúť výrobnú a obchodnú sieť dohánu u nás na vysokú úroveň. Ale tento možný úspech, ktorý sa z tejto situácie ponúkal, Uhorsko sotva postrehlo, pretože túto situáciu Abaldo

57 Porovnaj kritický postoj k monopolu s názorom Smitha v Bohatství, str. 159 „Monopol je ostatně velkým nepřitelem dobrého hospodaření, které se dá všeobecně zavést jedině na podkladě oné volné a všeobecné konkurence, která každého nutí, aby se jí zúčastnil, chce-li se prostě ubránit.“

58 Tieto rôzne hodnosti, či funkcie nemecká edícia neuvádza

59 Lat. Rakomazensibus partibus. Rakamaz při dn.tokajskom regione je mesto vo vých. Maďarsku v župe Szabolcs-Szatmár-Bereg, v okr. Nyíregyháza, při hranici so župou Borsod-Abaúj-Zemplén. Leží blízko brehu Tisy.

60 Lat.text hovorí o „cultores“ teda pestovateľoch, ale nemecký text hovorí o tom, že Josef II prijal „rôzne kultúry/odrody dohánu“. Tu je priestor pre ďalšie bádanie.

61 Vojna za nezávislosť 1775-1783

obrátilo vo svoj súkromný prospech. A dnes vozí sa americký dohán do severských oblastí Európy, a to i za dosť vysokú cenu; jeden cent⁶² dohanu sa zvykne predávať za 4 zlaté ⁶³t.j. za cenu, za ktorú by sa tiež mohol voziť dohán uhorský prostredníctvom riek Odry a Visly, a to ešte so značným ziskom!⁶⁴

Rovnako je komplikovaný obchod s dubienkami, ktoré pritom hojne rastú v rôznych častiach Uhorska. Ich vývoz bol po mnoho rokov úplne zakázaný. Dnes však je povolený, ale zaťažený enormným tridsiatkovým clom vo výške jedného florenu a 15 grajciarov na jednu požoňskú mericu,⁶⁵ ktoré tak v podstate vytvára pomer 100 na 100⁶⁶ [teda 1 k 1].

Rozsiahly obchod s týmto produktom majú pod sebou výlučne [dosl. exkluzívne] viedenský obchodníci, ktorí majú po Uhorsku rozmiestnených mnoho skladov a dubienky, ktoré vykupujú za tú najnižšiu možnú cenu, vyvážajú do Viedne a odtiaľ ďalej do ríše.

Zaslúži si spomenúť tu úvahu, že odkedy títo viedenský obchodníci prevádzkujú tento obchod vo veľkom rozsahu, naďalej trvá prohibícia vývozu tohto produktu.

Kapitola IX: Uhorský obchod so severom

Zvláštnu pozornosť, až doposiaľ zanedbávanú, si žiada severný kút kráľovstva, na opačnú stranu od pobrežia Adriatického mora.

Dve rieky, Poprad a Dunajec, tryskajúce z karpatských priesmykov v Spišskej

62 Cent; centenarius = česky centýř, nem. Zentner = cca 61 kg, český 56 kg, viedenský 56 kg. Nie sú to metrické centy (100kg!). V podstate sa tým myslí 100 libier. Viedeňská obchodná libra mala približne 560 gramov, tzn. 100 libier = 56 kíl.

63 Lat. aureis

64 Zaujímavé informácie k americkému tabaku o umelom udržovaní vyššej ceny a presne takého množstva na trhu, ktoré by nevedlo k prepadom tejto ceny a likvidácii jeho nadbytku prináša Smith, Bohatství, str. 169 „Naši majitelia tabákových plantáží projevili stejnou obavu z přílišného nadbytku tabáku jako majitelé starých vinic ve Francii z přílišného nadbytku vína...omezili pěstování tabáku... Aby se v úrodných letech trh nepřeplnil zbožím, spalovali prý leckdy z tabáku...jistě množství, tak jako to prý Holanďané činí s kořením...“

65 Lat. metreta Posoniensi - bratislavská (prešporská) merica bola používaná hlavne ako objemová miera pre obilie. Po roku 1551 bol jej obsah zaokrúhlený na 62 litrov. Menej známe je jej využitie ako plošnej miery, teda ako plocha poľa, na ktorú sa vyseje 1 merica sypaniny. Označovala teda plochu (rozlohu poľa), na ktorú bolo možné vysiať jednu bratislavskú mericu obilia, asi 2150 m². V takomto prípade ju nazývame mericou oračiny. Jej rozloha sa však líšila podľa bonity pôdy od 18 do 21 árov.

66 výška cla= cena hodnoty dubienky=neúmerne vysoké clo, tzn., že clo sa rovnalo priemernej predajnej cene, a teda bolo clo likvidačné pretože, to čo sa zaplatí na cle, je i cena, za ktorú sa dá predáť, takže predaj vlastne kompenzuje len náklady na clo, ale negeneruje žiadny výnos.

stolici, cez skrútené záhyby hôr, valia sa opačným smerom oproti všetkým ostatným riekam Uhorska, k severu, a vtekajúce do rieky Visly odomykajú spojenie so severným Baltským morom, do ktorého sa vlievajú pri Gdaňsku a Elbinku.

Rieka Poprad, už od opevneného sídla Ľubovne, je na jar i v jeseni celkom dobre slávna vďaka prietoku svojich vôd.

Ak by jej koryto, na určitých miestach zatarasené skalami, bolo vyčistené, a to pritom nie zas až s tak veľkými nákladmi, tak by ho vždy bolo možné využívať plťami.

Rieka Dunajec od opevnenej obce Stará Ves,⁶⁷ je síce stále splavná plťami, avšak plavba po nej je nepohodľnejšia, než po rieke Poprad, pretože pre prístup k tejto rieke sa musia prekonať hrebene karpatských hôr, rečených Magura.

Poprad poskytuje pohodlnejší prístup, pri Ľubotine, v Šarišskej stolici a pri Ľubovni v Spišskej stolici.

Ak je pravdou, že Uhorsko, časť strednej Európy, je chudobné na umenie a manufaktúrné výrobky,⁶⁸ ale zároveň bohato obdarené všetkými tými prírodnými produktami, ktoré severná Európa neurodí, a tým pádom si ich viac žiada, potom je potreba čo najviac požadovať, aby bolo vytvorené obchodné spojenie so severnými časťami Európy, aby sa vyššie spomenutým obchodovaním prostredníctvom riek Poprad, Dunajec a Visla, a zaiste aj skrze voľačo vzdialenejšiu rozvetvenú Odru, otvoril export zanedbávaných uhorských produktov s nespočítateľným ziskom pre vlasť [Uhorsko], a to o to viac, že sú to najmenej dve tieto rieky, ktoré svojím prúdením poskytujú pre toto vhodné príležitosti, a súčasne [pri exporte] z tejto strany [Uhorska] by sa vyhlo bezprostrednej kolízii [konfliktu] s rakúskymi provinciami [územia pod rakúskou jurisdikciou].

V dávnych dobách práve cez tento severný kút prebiehala významná časť uhorského obchodu.

Lipsko, Berlín, Štetín, Gdaňsk, Varšava, Moskva; odtiaľ bol dovážaný tovar a naopak, do nich sa vyvážali uhorské produkty.

67 Spišská Stará Ves

68 Porovnaj kap. III.

59 Lat. Rakomazensibus partibus. Rakamaz při dn.tokajskom regione je mesto vo vých. Maďarsku v župe Szabolcs-Szatmár-Bereg, v okr. Nyíregyháza, při hranici so župou Borsod-Abaúj-Zemplén. Leží blízko brehu Tisy.

Levoča mala [tzv.] IUS STAPULAE – právo skladu⁶⁹ a Viedeň sa zásobovala práve tovarmi získanými riečnym dopravným koridorom. Avšak potom, čo začala Viedeň centralizovať celý obchod rakúskej monarchie a učinila z neho výhradne svoje vlastníctvo, obchod v celej tejto časti vymizol, a jeho rozvaliny dnes smutne pozorujeme, a trúchlime za ním.

Archívy obcí obsahujú obsiahle starobylé dokumenty, v ktorých je doložený značný rozsah tohto starobylého obchodu v Kežmarku, Levoči, Bardejove, Prešove, Košiciach a v ďalších 16tich opevnených sídlach Spiša.⁷⁰

Wagner vo svojej práci *Analecta*⁷¹ prináša mnoho dokladov o obchode; starobylé domy v pohraničných obciach poskytujú obrovské, ale [dnes] opustené skladovacie priestory, kedysi bohato zaplnené tovarmi.

Naši starí predkovia [pamätníci] obširne vypravujú so slzami v očiach o onej hojnosti, o peniazoch, ľahkých podmienkach k obstarávaniu si živobytia a pôvabe života, ktorými kedysi tento kvitnúci obchod oblažoval obyvateľov, povznášal vlast.

Hoci sa ale beh tohto obchodu úplne zmenil, predsa by bolo možné, ľahkým pričinením, znova ustáliť niekdajší export produktov Uhorska z tohto regiónu.

Vína každého druhu, tabak, konope, potaš, dubienky, kovy, rozličné ovocie čerstvé i sušené, drevo na stavbu lodí – pokiaľ sa teda ešte niekde vyskytuje, sezónne plodiny, vlna a kožušiny, kovové predmety, med, medovina, slivovica, kuchynská sol'⁷² a „salnytr“⁷³ a tak ďalej.

⁶⁹ Ius Stapulae - právo skladu, in Encyklopédia Slovenska, IV zv. N-Q, str. 513 – povinnosť obchodníkov zložiť a v stanovenú dobu predávať tovar v mestách, ktoré disponovali právom skladu. Vyvinulo sa z tridsiatku (!) na hlavných zahraničných cestných spojoch už v 13. st. Patrilo k najvýznamnejším právam a tvorilo jednu zo zákl. zložiek príjmov. Vzniklo v súvislostiach s rozvojom medzinárodnom občianskom styku a malo za cieľ chrániť domáci trh pred zahraničnou konkurenciou; logika bola takáto: týkalo sa to z tovarov, ktoré cudzí i domáci obchodníci museli v meste vyložiť a predávať vo veľkom po dobu 3 dní (v Uh. 1-2 týždne) a až potom mohli nepredaný tovar zbaliť a opustiť mesto s právom skladu a ísť ho predávať inam. Medzitým ale mešťania v takomto meste skupovali tovar vo veľkom, a mohli ho po kúskoch v malom rozpredať v iných mestách. Mesto s týmto právom profitovalo i z toho, že kupci, ktorí sa museli 1-2 t. zdržať, si platili ubytovanie, stravu, museli tovar niekde skladovať (prenájom skladov), platiť za miesto na trhu/miesto predaja a tzv. mestskú váhu. Pokiaľ by sa cudzí obchodníci chceli mestu s právom skladu vyhnúť a neputovali po hlavných cestách, mohol im byť pri chytení skonfiškovaný všetok tovar. Mestá s p. s. boli týmto obohacované, ale tiež sa tým brzdil zahraničný obchod. Koncom 18. stor. začalo toto právo postupne zanikať.

⁷⁰ Uvedené mestá vlastnili IUS STAPULAE, napr. Kežmarok od r. 1435, Levoča od 20. rokov 14. stor., Bardejov od r. 1402, Košice od r. 1347, in Encyklopédia Slovenska, IV. zväzok, N-Q str. 513 pod heslom „právo skladu“.

⁷¹ Myslí sa Carolus Wagner, *Analecta Scepussii sacri et profani*, Viennae 1771

⁷² Lat. sol coctilis, NaCl, tzn klasická kuchynská jedlá sol'.

Bolo by sa dosiahlo rozsiahleho exportu, k veľkému prospechu týchto oblastí a i celého kráľovstva. Mocnosti zo severnej Európy by i boli naklonené vstúpiť do obchodnej dohody s Uhorskom. Nemajúc tie produkty z vnútrozemia, ktorými my prekypujeme, keď si ich musia nakupovať inde, mohli by ich skôr nakupovať od nás, ktorí sme bližšie, za lacnejšie a v dobrej kvalite, než od iných, vzdialenejších [krajín].

Oni [Severania] teraz svoje vína berú z Francúzska, Španielska, konope na použitie v plavbe z Moskvy⁷⁴, tabak z Ameriky.

Pruský dvor, ktorý nás teraz - vďaka úplnému rozdeleniu Poľska – obklopuje z tejto [severnej] časti, ovláda oba brehy riek Visly a Odry, ktoré sa vlievajú až do Baltského mora, kvôli svojmu vlastnému prospechu, túži vstúpiť do čo najtesnejšieho obchodného spojenia s Uhorskom. Od tohto teraz závisí celý vývoz z tejto oblasti k Baltskému moru.

Ak by sa nezhoršil, kvôli rakúskym provinciám,⁷⁵ uhorský obchod, nič by nebránilo tomu, aby Uhorsko k sebe privábilo pozornosť severnej Európy.

Nízke ceny našich produktov, ich mimoriadna kvalita, by celkom iste porazili všetku existujúcu konkurenciu.

V súčasnosti je vývoz našich produktov skomplikovaný zo strany samotných cisárskych tridsiatkov, alebo mu je bránené útlakom zo strany pruského dvora úplne podľa práva, a to preto, že všetky pruské tovary sú zakázané [v Uhorsku].

Preto je márna nádej, ktorú sme si zaslúžene robili, že týmto posledným deleníím Poľska⁷⁶ sa splní slúbená slobodná plavba a vývoz po Visle a Odre, a ktorá sa obrátila navnivoč.

Veď pruské clá na uhorské vína, už vyše 10 zlatých za sud [bečku] s objemom 180 holieb, boli dokonca teraz pred časom ešte zvýšené kvôli odmietnutým návrhom na oslobodenie obchodu, ktoré učinil pruský dvor teraz nedávno.

73 Lat. sal Nitri – malo sa jednať o KNO₃ – arch. názvy: liadok draselný, salnitr/salnytr draselný – využitie ako dusíkaté hnojivo, ale i na výrobu pušného prachu, konzervant v potravinárstve. V kombinácii s vyššie uvedenou NaCl sa používala ako tzv. „rychlosol“ pre nakladanie mäsa.

74 v nem. verzii je, že z Ukrajiny

75 Opäť je vinníkom záujem Viedne o blaho nemecky hovoriacich rakúskych „provincií“ na úkor Uhorska.

76 Berzeviczy z posledného Trojdelenia Poľska očakával nielen územné, ale i obchodné, hospodárske výhody pre Uhorsko, ktoré sa ale nenaplnili.

77 Lat. mediarum = nem. HALB = HOLBA = ½; myslené jedna polovica pinty. 1 holba = približne 0,85 litru

Dubienky však majú uložené súčasné clo v našich tridsiatkoch vo výške 1 kráľ. florénu a 15 grajciarov za bratislavskú mericu, a každé jedno z týchto ciel, pomerom k bežnej obvyklej cene predstavuje skoro 100% navýšenie tridsiatkového cla.

Prístavmi v Gdansku a Štetíne, v ktorých ústí sa do Baltského mora dostávajú Visla u jedného, Odra u druhého [mesta], sa z tých produktov, ktoré by Uhorsko tiež mohlo poskytnúť, prešlo v r. 1795, podľa výročných záznamov týchto prístavov, pravidelne uverejňovaných, toto:

Cez prístav Gdansk

Olovo ... 629 centov⁷⁸

Nové železo ... 2380 centov

Staré železo/šrot ... 1089 centov

Konopný olej ... 5454 vedier⁷⁹

Ryža⁸⁰ ... 985 centov

Námorné plachty ... 1872 kusov

Smola ... 1827 sudov

Americký tabak ... 7210 centov, pričom v r. 1794 ho bolo 2krát toľko

Vína z Francúzska a od Rýna ... 24, 690 vedier

Ocot ... 2,408 vedier

Potaš ... 21, 349 sudov

Srsti/štetiny⁸¹ ... 274 centov

Perá ... 1330 centov

Plodiny ... 852,600 meríc; v r. 1794 ich bolo trikrát toľko

Drevo, zväčša pre lodiarstvo o dĺžke približne jednej siahy ... 1,5000,000 kusov

Bežné plátno ... 1,011,500 laktov

Konská srst do látok/priadzí/lán ... 33, 048 [miera neuvedená]

78 Odlišovať od metrického centu! Lat. Centenarius = cent, česky centýř, nem Zentner, = moravský centýř cca 61kg, český 56 kg, viedenský 56 kg. Nie sú to metrické centy (100kg!). V podstate sa tým myslí 100 libier, nie kilogramov. Viedenská obchodná libra mala približne 560 gramov, tzn. 100 libier =

79 Lat. urna, nem. Eimer= vedro. Sud piva mával obvykle 4 vedra. Vedro = 56,6 l

80 Lat. oryza; pozor v nem. edícii sa píše "Hirse" = proso

81 konské

Vlna ... 6734 centov

Konope v tomto rozpise nie je spomenuté, i keď výrobky z neho prinášajú veľký zisk.

Cez prístav Štetín

Potaše ... 2922 centov

Olova ... 4326 centov

Železo ... 22,265 centov

Ocot ... 720 vedier

Kože a kožušiny ... 16,000 kusov

konská srst' ... centov 420

Konope ... 12,253 centov; v roku 1794 ho bolo ešte raz toľko

Syra ... 2133 centov

Konopného oleja ... 21,930 vedier

Námornícke látkovie [plachty] ... 1179 kusov

Mydlo a loj ... 35,000 centov

Tabak ... 17,729 centov

Vína z Francúzska a Rýna ... 91,274 vedier

Fajky⁸²... 2987 debien

Z uhorských vín nie je cez Gdaňský prístav vyvázané nič; cez prístav štetínský je ho za 21,047 toliarov. Tento záznam do určitej miery vypovedá o charaktere obchodu na severe, a je z neho možné usudzovať akúže aktívnu úlohu by v ňom mohlo zohrávať Uhorsko.

Napokon už za vlády cisára Jozefa II. bola vydláždená⁸³ [spevnená cesta] z Prešova do Košíc, a odtiaľ do Sené,⁸⁴ vzdalenej 8 míľ. Ak by sa tato cesta predĺžila na z jednej strany cez predhorie Hegyalla až po [mesto] Tokaj, z druhej strany až do

82 Lat. pipae fumigatoriae, doslova fajčiarske trubky/pipky

83 Lat. strata via - stratae viae = druh ciest označovaných ako chausseé, hovorí o nich Berzeviczy napr. v kapitole VIII., ktorú tu ale v tomto výbere neuvádzame. Jednalo sa o pozostatky pôvodných starých rímskych „dialnic“, ktoré ešte dodnes tvoria základ mnohých ciest v údoliach atd.

84 Seňa, Košice-okolie

Ľubotína pri rieke Poprad, celkovo približne v rozsahu 9 míľ, pripojila by potiské časti kráľovstva⁸⁵ k Baltickému moru a – s nie veľmi nákladným - vyčistením koryta rieky Poprad, by sa mohol znovuobnoviť znamenitý vývoz domácich produktov.

Kapitola X: Niektoré ekonomicko - politické úvahy (theoremata)

Národy, ktoré pomenovávam barborskými, majú len málo životne nevyhnutných potrieb. Rastlinné produkty a mäsa na živobytie, nejaké kože a tkaniny na zaodenie tela, drevo a železo; toto je presne to, čo si oni žiadajú a s čím si vystačia.

Avšak tam, kde zušľachtovanie tela a mysle pokročila vyššie, tam kde znalosť vecí oslavuje človeka, tam sa potreby znásobujú do nekonečna.

A hoc sa tento pokrok často zvrhne, zdegeneruje v zneužívanie [nadužívanie] spotreby, predsa je jeho príčina pre ľudstvo užitočná a s ním vlastne spojená [je mu vlastná]. Tieto životne nevyhnutné potreby zrodili výrobu a obchod, ktorých najvyšším efektom je znásobenie obyvateľstva a vnútorných síl [štátu]. Toto najmúdrejšie usporiadanie⁸⁶ totiž chcela Prozreteľnosť,⁸⁷ aby tvorivá sila prírody⁸⁸ dosiahla nekonečné stupienky dokonalosti rovnako ako ľudská zručnosť, ktoré vedno spolu, pridávaním neustáleho stimulu,⁸⁹ povznesú výrobu a obchod vyššie.

A i keď by jednotlivý človek mohol omnoho viac vyprodukovať, než by potreboval pre svoju existenciu, tak tento mimoriadny prebytok práce⁹⁰ a jeho výrobky, oná dokonalosť prírody a ľudskej príčinnivosti, stimuly⁹¹ kultúry a obchodu, tieto všetky sa týmto spôsobom k sebe priťahujú a reagujú, aby sa týmto dosiahlo zvýšenie obyvateľstva, obehu [peňazí a tovaru] a znásobeniu všetkých ľudských schopností.⁹²

Toto je to, čo tiež dosvedčuje skúsenosť, ktorá vychádza z toho, že na tej istej úrovni úrodnosti, na jednej štvorcovej míli zeme, tu je 500 duší biedne, tam zas 5000 a ešte sa môže hojne užiť.⁹³

85 Lat. Tibiscanas partes regni

86 Lat. sapientissimam coordinationem

87 Lat. Providentia

88 Lat. Vis procreativa naturae

89 Lat. addendo stimulum perpetuum

90 Lat. superabundantia laboris

91 Lat. stimulus

92 Lat. multiplicatio omnium virium humanarum

93 Dve krajiny s rovnakou úrodnosťou zeme. Závisí na každej krajine ako s tým naloží, ako využije príležitosť.

Akú veľkú prevahu obyvateľstvu udeľuje výroba a obchod, je zrejmé z toho, čo tu zaznelo, a síce že Európa, menšia časť zemegule, dominuje svetu,⁹⁴ že súkromné obchodné spoločnosti⁹⁵ vlastní v Indiách⁹⁶ celé ríše, a napokon, pretože všetci najmocnejší vládcovia, sužovaní pohromami, si musia hľadať útočisko pri pokladniach a [vydávajú sa] do špekulácií⁹⁷ obchodníkov.⁹⁸

Kráľovstvo umiestnené v modernej Európe, ktoré má núdzu o výrobu a obchod, je biedne a slabé. A naopak, akokoľvek malé kráľovstvo s kvitnúcim obchodom a výrobou mnoho zaváží v politickom systéme Európy.

Vezmime si hoci jednu vetvu indického obchodu. Týmto obchodom Holanďania kedysi mali celú Európu za „platiacu sebe“⁹⁹ – každé jedno mesto a obec, každá jedna dedina prispievala dobrovoľne svoj podiel príspevku.¹⁰⁰

Či snáď je nejaká chalúpka, v ktorej by sa nepoužívalo nejaké voňavé koreníe? Z jedného každého grošu,¹⁰¹ ktorý náš chudobný dedinčan zaplatil za čierne koreníe¹⁰² kupcovi,¹⁰³ si už svoj diel vzal Holanďan.¹⁰⁴

Preto sa skutočne nesmieme diviť obchodným vojnám,¹⁰⁵ ktoré obchodné národy¹⁰⁶ často navzájom proti sebe viedli, pretože [im] prinášajú ďalšie obchodné

94 To už neplatí

95 Lat. *privatae mercantiles societates*

96 Poznámka editora: Bolo niekoľko "Indií" podľa toho, ktorá imperiálna mocnosť mala svoju tzv. Východoindickú spoločnosť. Existovali napr. britská a holandská. "Indiou" sa mohla myslieť akákoľvek kolonizovaná časť juhovýchodnej Ázie, nielen samotná dnešná India.

97 Lat. *speculationes*

98 Pre príklad dom Fuggerovcov ťahal za nitky habsburskej-cisárskej politiky po stáročia. Karol V. veľmi rád pobýval v dome Johanna Fuggera, Fugerovci mali v 16. storočí vplyv na podplácanie kurfirstov, ktorí volil rímskeho cisára. A panovníci radi brali pôžičky z domov bohatých podnikateľov na financovanie svojich potrieb. V Berzeviczyho dobe išlo napríklad o Východoindickú spoločnosť.

99 Vo význame, že vďaka tomuto obchodu Holandsku platila celá Európa

100 Lat. *censum suum* - každá domácnosť Holanďanom prispievala, platila vlastne tým, že kupovala ich tovar.

101 Lat. *grossi*

102 Lat. *pro pipere* – za popor

103 kramárovi - *tabernario*

104 v nem. texte je to inak; tam sa hovorí o anglickom kupcovi.

105 Lat. *commerciales bella*

106 Lat. *nationes mercantiles*

príležitosti,¹⁰⁷ ktoré prevyšujú svojím prínosom výnosy celých provincií.

A už vôbec sa nebudeme diviť pri zistení, že všetky uzmierenia,¹⁰⁸ ktoré Angličania, Francúzi, Holanďania, Španieli uzatvárali už od 20-tych rokov, obsahovali obchodné výhody a dohody.¹⁰⁹

Veď aj nedávna vojna s Francúzskom¹¹⁰ dômyselne pomohla Anglicku v jeho obchodných záujmoch.

Ako sa ale výroba a obchod svojou prirodzenou charakteristickou vibráciou¹¹¹ a vlastným pohybom rozširujú až do najvzdialenejších častí, takže kupec a továrnik z Londýna objímajú svojimi obchodnými aktivitami obyvateľov amerických a čínskych z druhej pologule, taká veľká povstáva z druhej strany táto sila, týmto neustálym využívaním upevneného obchodu, že jej žiadna moc nemôže odolať.

Veď to isté nenápadne tiché a pozvoľné chvenie uniká násilným zákazom a sankciám, ktoré potom následne i samo od seba rôznorodou reakciou úplne zaniknú.¹¹²

Hoci sú obchodníci podriadení rôznym vládcom, spájajú sa všetci v tom istom reťazovom vzájomnom objatí; ak sa jednej časti tejto reťaze dotkne násilie, vojde do neho, preniesie sa do inej jeho časti s opačným efektom.

Veď aj v poslednej krvavej vojne, pretože sa viedla medzi Francúzmi a Angličanmi všemožnými krutými prostriedkami, a až s púnskou nenávisťou, tak kvôli najprísnejším prekážajúcim zákazom, tieto dve národy navzájom medzi sebou neobchodovali priamo, ale prostredníctvom neutrálnych obchodníkov.

Čím väčší zákaz, tým väčšia nádej na zisk, ku ktorému i s nasadením života, vedie túžba po vlastnom blahobyte.

Výroba a obchod vznikajú zo spontánnych počínov jednotlivcov, z dôvodu osobného zisku. Toto je jediné pravé žriedlo [výroby a obchodu], tam kde nie je, tam nikdy nebudú prevlitať výroba a obchod. Obchod a výrobná činnosť sa

107 Vojny vždy znamenali obchodné príležitosti

108 Lat. pacificationes

109 Lat. commerciales favores et tractatus

110 pravdepodobne sa myslí Vojna prvej koalície 1792–1797, ktorú ukončil mier v Campo Formio 17. 10. 1797

111 Lat. oscilatio – chvením; onú Smithovu neviditeľnú ruku spomína

112 Pôsobením prirodzených trhových mechanizmov zaniknú, tieto prekážky a bariéry sa ukážu ako neúčinné a nepotrebné. Trh si nájde vždy svoju cestu k tzv. trhovej rovnováhe. Ide však aj o vznik a presadenie trhových inštitúcií bez vôle panovníka, alebo aj proti nej.

nedá prikázať, musí ho dobrovoľne chcieť väčšina obyvateľov.¹¹³ Ďalej je potreba, aby bola zaistená úplná sloboda¹¹⁴ tých, ktorí sa podujmú na takýto podnik a pravdepodobnosť i nádej na zisk, ktorý je čoby tou hlavnou podstatou hýbajúcou slobodným rozhodnutím¹¹⁵ [k podnikaniu- výrobe a obchodu]. Čokoľvek teda znižuje slobodu výroby a obchodu, znižuje i pravdepodobnosť zisku; toto je jednoznačne proti výrobe a obchodu. A z toho je ľahko usúdiť, ako by malo byť zmýšľané o prohibíciách, uvalených clách a útlaku obchodu. Potom, čo sa väčšia časť ľudstva začala zaoberať výrobou a obchodom a znásobili sa transporty rozličných tovarov, bolo pozorované, že v nich spočíva veľká príčina prosperity obyvateľov a štátnej moci.

Vlády, chcúc zvýšiť svoje príjmy po tejto línii [tzn. z výrobných a obchodných aktivít], uložili kupcom - z očakávaného zisku, ktorý mali dostať, resp. zo samotnej hodnoty tovaru - poplatky, ktorým sa v Uhorsku hovorí tridsiatok, alebo tridsiatkové clo zriadené v pohraničných tridsiatkových staniach, aby sa tam tieto predpísané clá boli mohli vyberať z dovozu a vývozu.

Tieto tridsiatky môžu slúžiť k regulácii a nasmerovaniu¹¹⁶ výroby a obchodu. Z ročných záznamov tých tovarov, ktoré sa dovezli, vyviezli, či len prevážali, je možné poznať domnelý stav výroby a obchodu. Domnelý preto, lebo všetky tieto záznamy, zo svojej prirodzenej podstaty neúplné, sú len veľmi málo vhodné k tomu, aby poskytli presnú predstavu.

Čokoľvek sa totiž nepoctivo dovezie alebo vyvezie, teda čokoľvek čo sa skryje či zatají,¹¹⁷ zručnou manipuláciou [sfalšovaním] alebo nedbanlivosťou vstupuje a vystupuje [do a z krajiny], všetko, čo cestujúci so sebou nesú, všetko toto nie je uvedené v týchto záznamoch!

Ak štátna správa,¹¹⁸ zaujímajúc sa o tento prirodzený priebeh výroby a obchodu, sa ho bude snažiť povzbudiť tými prostriedkami, ktoré má k dispozícii vo svojej moci, a usilovať o to, odstrániť prekážky, teda bude robiť práve len to, čo má, a nič iného, môže istotne vysoko pozdvihnúť aj samotnú moc a rozvoj štátu.

113 nisi velit spontanee pluralitas incolarum

114 plena libertas

115 velut ratio movens spontaneitatem

116 regulatione et directione

117 ([tzn. prepašuje, nevykáže sa, nevyclí], per dissimulationem)

118 administratio publica

Ak však, v kontraste s týmto prirodzeným priebehom, zamýšľa [vláda] ľubovoľne výrobu a obchod poškodzovať, zákazmi a príkazmi utláčať, tak sa podujíma na nevďačnú úlohu, a vysokými nákladmi vlastne zatažuje svoje pokladne len preto, aby zaistovala dodržovanie týchto svojich zákazov;¹¹⁹ dusí tvorivú moc výroby a obchodu, prispieva k stagnácii a letargii, ponára sa do labyrintu nepríjemností, neškodí viac iným, než sama sebe a k tomu je na tisíc spôsobov oklamaná tými, ktorí z popudu súkromného i všeobecného prospechu, sú v tomto ohľade úzko spojení.

Keď sa zakázu produkty nejakého kráľovstva, alebo sa im robí prekážka, to kráľovstvo, ktorého produkty sú zakázané zas naopak prirodzene, podľa práva, učiní rovnako tamtomu kráľovstvu prostredníctvom zákazu, či nejakou prekážkou. Avšak potom, keď nebude nikde mať obchod svoje miesto, bude iba tam, kde každá strana z neho vidí prospech; v prípade každého zákazu totiž platí, že keď sa poškodzuje časť cudzieho zisku, obetuje sa zároveň i zisk vlastný.

Čím viac je ukladaný tridsiatkový poplatok, tým menej množstva takto ním zatažených produktov sa preváža, a čím menej ale je uloženého tridsiatkového poplatku, tým viac produktov sa preváža, takže hoci je menší uložený tridsiatkový poplatok, predsa výnos z neho bude vyšší, pretože sa ukladajú na vyššom prepravovanom objeme.

Verejná správa¹²⁰ nikdy nemôže zbohatnúť dôchodkami z tridsiatkov. Čím väčšími uloženými tridsiatkami¹²¹ zatažuje obyvateľov, tým väčšie náklady vlastne musí vynaložiť na ich výber a zabránenie spreneverám, takže zvyčajne výnosy sú absorbované nákladmi a všetko to súženie obyvateľov [pri ich platení] tak vyšlo vlastne nadarmo, a ak by si i zníženými nákladmi [štát] udržal priamo čokoľvek z tohoto [tridsiatkového] príjmu, prichádza oň nepriamo, a to obmedzenou cirkuláciou,¹²² ktorá vždy do verejných pokladníc - tak ako krv smerom do srdca - sa valí späť; čím je totiž obeh mohutnejší a všeobsiahlejší, tým úspešnejšie sa naplní tento ústredný zdroj [štátna pokladnica].

119 Lat. *ingentibus sumptibus, ad sustenanda haec sua mandata necessariis cassas gravat*. Vynikajúci postreh: čím náfuknutejšia legislatíva, čím viac noriem, zákonov, tým viac kontrolných mechanizmov, úradov a úradníkov (prac. miest) musia štáty vytvárať, aby tieto normy, zákony, zákazy a príkazy mohli kontrolovať a vynucovať. S tým sú spojené vyššie náklady na úradníkov, vyššia záťaž na štátnu pokladňu.

120 Lat. *administratio publica*

121 Väčšími tridsiatkami = je treba chápať, že tridsiatok neznamenal jednu tridsiatinu, ale bol označením pre platbu, ktorá pôvodne bola skutočne jednou tridsiatinou (viac je o tom v kap. VI o tridsiatkovom systéme), postupne sa ale poplatok zvyšoval, názov zostal.

122 Peňazí a tovarov

Na druhú stranu nechcem vysvetľovať to, nakoľko týmito násilnými a útlakovými prostriedkami v oblasti obchodu a výroby sa korumpuje morálka obyvateľov,¹²³ ako veľmi mizne láska k ľuďom a ako voči sebe navzájom vystanú konflikty: túžba po vlastnom prospechu [v konflikte] s povinnosťou k štátnej poslušnosti.

Tak ako sa výrobou a obchodom národy preveľmi obohacujú, tak naopak nemôže kvitnúť výroba a obchod tam, kde ta najnižšia a pritom najpočetnejšia časť ľudu, základ národa, je utláčaná biedou;¹²⁴ ved' vďaka spotrebe tejto, čoby najpočetnejšej časti ľudu, sa stimulujú pestovanie domácich plodín a výroba manufaktúrnych výrobkov, a toto dáva život domácomu priemyslu a obehu, ktoré pretekajú do obchodovania v zahraničí.

Tam, kde táto najnižšie postavená skupina, zmáhaná biedou, chýba, tak zmiznutím jej spotreby a základného obehu, prekáža sa i vysoko rozvinutej výrobe, obchodu a vlastnej verejnej prosperite.¹²⁵

Nie každá zem nesie všetky plody. Tato provincia toto, onen národ tamto, týmito alebo onými produktami a tovarmi sú každá inak predurčené od prírody.

Produkty a tovary, ktoré sa v tejto provincii vyprodukujú s nepatrným nákladom a malou námahou, v inej provincii nemožno vyprodukovať ani s desaťnásobnými nákladmi a úsilím. Či niekedy Anglicko vypestuje tokajské vína?¹²⁶ Však ani my nemôžeme vyprodukovať tamtie tovary najjemnejšieho luxusu, ktorými oni [Angličania] prekypujú.

Kráľovstvá a národy v tomto ohľade vstupujú do vzťahu, ktorý vzájomne spojuje i jednotlivých ľudí. Dedinčan prináša produkty svojho hospodárenia rem-

123 dosl. *corruptatur moralitas incolarum* – Berzeviczy má pravdu, snahy o daňové úniky, prácu na čierne, predaj na čierne, pašovanie. Existuje to dodnes – šedá zóna ekonomiky sa vyskytuje i po dvesto rokoch.

124 Lat. *basis nationis*; takto tomu bolo i vo Francúzsku, najnižšia trieda bola i najpočetnejšia – platila ako jediná poplatky/dane, z ktorých žili najvyššie vrstvy luxusným životom. To bola jedna z príčin francúzskej revolúcie.

125 Otázka úlohy najnižšej, ale pritom najpočetnejšej vrstvy obyvateľov a myšlienka ekonomickej spravodlivosti, porovnaj s A. Smith, *Bohatství*, str. 95: „Žiadna spoločnosť nemôže prece vzkvetať a byť šťastná, žije-li ohromná väčšina jejích príslušníkov v chudobe a bídě. A je jen spravodlivé, aby ti, kdo celou tu společnost živí, šatí a stavějí pro ni bydlí, měli na produktu své práce takový podíl, aby i oni mohli slušně jíst, slušně se šatit a slušně bydlet.“

126 To o čom tu hovorí Berzeviczy sa dnes označuje výrazom „terroir“ – teda špecifická kombinácia klimatických podmienok – pôdy, vlhka, slnečných dní atď.. Tie dodávajú konkrétnemu vínu špecifické vlastnosti. Porovnaj aj A. Smith, *Bohatství*, ktorý hovorí podobne na str. 167 „Na vinnou révu má rozdílnost půdy větší vliv než na kterýkoli jiný ovocný strom. Z některé půdy načerpává víno takovou chuť, jaké se na jiné půdě nedosáhne sebepečlivějším pěstěním a hospodařením. Tato chuť, ať již skutečná nebo domnělá, je někdy vlastní jenom vínu z několika málo vinic; ty se mohou prostírat na větší části některého malého okrsku, jindy zas pokrývají značnou část některé velké provincie.“

eselníkovi v obci, a od tohoto si na oplátku kúpi košeľu a topánky. Ak by si mal vyrobiť košeľu a obuv sám, vynaložil by desaťkrát toľko času, práce a nákladov, ale s nedokonalejším výsledkom, než by dosiahol remeselník znalý svojho umenia.¹²⁷

Takto sa produkty navzájom vymieňajú so vzájomným ziskom; práve toto spojuje, práve toto zušľachťuje človečenstvo!

Podobným spôsobom si počínajú i národy a kráľovstvá. Ten národ sa odhodláva k pestovaniu produktov, ku ktorým je vedený prirodzenou povahou podnebia a tým čo spotrebuje, a to čoho má prebytok, to slobodne vymieňa za produkty, ktorých má druhý národ nadbytok; týmto [pravidlom] nech sa riadia obe strany.

Toto výrobné vzájomné „objatie“ ľudí nevyhnutne predpokladá mieru cien, či hodnoty vecí,¹²⁸ a touto mierou sú peniaze,¹²⁹ ktoré predstavujú už konkrétnu cenu a hodnotu¹³⁰ všetkých vecí, a naopak sa peniaze zhmotňujú vo všetkých veciach patriacich medzi nevyhnutné životné potreby.

Keď sa vzdávam svojich plodín za peniaze, ktoré potrebujem, kupujem peniaze. Keď sa vzdávam peňazí za - pre mňa potrebné - plodiny, tak kupujem plodiny. Peniaze sú reprezentatívnom, pretože reprezentujú produkty prírody, všetky životne nevyhnutné veci a náklady na prácu.¹³¹

[Domorodí] obyvatelia centrálnej časti severnej Ameriky namiesto peňazí používajú mušle, ale obyvatelia veľkého Tatarska za zvieratá nakupujú to, čo najviac potrebujú.

To čo je u nás zlatý, toliar, 20-tník,¹³² groš [grossus], to je u nich kôň, krava, ovca, hus či sliepka, majúť tak pritom výhodu v tom, že môžu svoje peniaze zjesť.¹³³

127 Hovorí sa tu vlastne o obojstranne prospešnej špecializácii. A. Smith hovorí o výhodách tejto špecializácie (deľby práce), ktorá vo finále zvyšuje mzdu, zlacňuje výrobu a znižuje množstvo práce potrebné na výrobu špecializovaného výrobku; porovnaj v Bohatství kap. VIII, str. 83 „...při tom stoupání produktivní síly práce, k němuž vede dělba práce, byla by se mzda zvyšovala. Všechny věci by se byly postupem času zlevnily. K jejich vyrobění by bylo stačilo menší množství práce, a poněvadž různé druhy zboží vyrobené stejným množstvím práce by se byly za tohto stavu věci přirozeně navzájem směňovaly, bylo by je bývalo možno koupit za produkt menšího množství práce“.

128 Lat. mensuram pretii ... seu valoris rerum

129 Lat. hanc mensuram constituunt pecunia - túto mieru určujú, doslovne konštituujú peniaze.

130 Lat. pretium valoremqe

131 Lat. impensas operas

132 Lat. vicenarius = pôvodné označenie pre dvadsať grajciar, ktorý práve od 18. stor. obiehal v monarchii – uhorské i rakúske mince

133 Berzeviczy tu ukazuje zmysel pre humor. Na druhej strane je to tak. Chce tým povedať, že sa svojimi peniazmi, teda „obchodným výmenným prostriedkom“, ktorým boli domáce zvieratá môžu v prípade núdze užiť.

Národné bohatstvá však nestoja na peniazoch,¹³⁴ ale spočívajú v tom, či množstvo všetkých prírodných produktov, ale i kvalita, sa priblíži čo najviac najvyššej novej úrovni, ktorej je schopná miestna príroda [vyprodukovať]. Toto vysvetlenie už v sebe obsahuje: dokonalé kultivovanie zeme a tak veľkú príčinlivú výrobu obyvateľov, ktorá k hlbokjej znalosti vecí ľahko pripojuje umelecké tvorenie a je udržovaná napredovaním v oblasti obchodu.

Tvrdíme, že národ v tomto stave i keby nemal žiadne zlaté a strieborné bane, žiadne doma vyrobené peniaze, predsa by peniazmi prekypoval.

Peniaze totiž predstavujú hodnotu ľudských potrieb¹³⁵ a sú prostriedkom k porovnaniu týchto potrieb; tečú pozvoľna tam, kde sú privábené hojnosťou produktov, a tak ako je nutné, aby sa potreby uspokojovali, tak svojím obehom [cirkuláciou] isto smerujú tam, kde je možné tieto potreby naplňovať; a tak peniaze nekonštituuju národné bohatstvá, ale reprezentujú ich.¹³⁶

Tieto snád' teoretické úvahy sa budú javiť byť prázdny, avšak nie sú. Keď Španielsko objavilo Ameriku, nazvážalo obrovské hromady zlata a striebra a považovalo sa samo za zem s nevyčerpatelným bohatstvom...ale, čože by nebolo? Potichu sa tieto nekonečné rozutekali do Francúzska, Anglicka, Holandska, kam ich pritiahli výroba a obchod a zanechali Španielsko v stave „veľkolepého španielskeho odchádzania“.¹³⁷

V Uhorsku a Transylvánii sú najbohatšie zlaté a strieborné bane, ale, či nás snád' robia bohatými?

Čím úrodnejšia je [niekde] pôda, a tam kde je hojnosť rôznych a mnohých darov prírody, čím väčšia je populácia a tiež bohatstvo väčšej časti obyvateľstva, čím viac je výroby a obchodného ruchu, tam kde dôkladný záujem pre prírodu, pestovanie umení a vied, čím je väčšia luxusnosť domácich produktov, a čím viac je toto všetko spravované múdrou, dobrotivou a slobodnou vládou,¹³⁸ tým väčšie sú národné bohatstvá.

A ani sa nesmú národné bohatstvá miešať s dôchodkami vládcov alebo s verejným fondom, ak by snád' nejaký vôbec existoval, avšak chcem aby pod národným bohatstvom bolo chápané celková oná veľkosť síl a produktov celého národa,

134 Lat. divitiae nationales non consistunt in pecunia

135 Lat. valorem necessitatum humanarum, medium necessitatis has comparandi

136 Lat. igitur divitias nationales non constituit sed repraesentat.

137 Vo význame vo "vznešenej španielskej chudobe/núdzi/nedostatku".

138 Slobodu neobmedzujúcou

akoby prostriedkov, okamžite použiteľných vo všetkých možných situáciách, takže keď sa náhle vyskytne nejaká naliehavá verejná pohroma s doposiaľ nepoznanou silou,¹³⁹ tak [tieto prostriedky] sa vtedy objavajú akoby nejaké zjavenie ochrany zostupujúce z nebies, na ktoré s úžasom hľadajú súčasníci.¹⁴⁰

A v týchto [mojich úvahách] sú tri podstatné momenty hodné zmienky, pre zjednodušenie jasného predstavenia si v myslí:

Za prvé: Stav produkovania.

Hospodárstvo (OEconomia) v širšom zmysle, na rozdiel od hospodárstva privátneho a politickoštátneho, zahrňuje čokoľvek z prírodných produktov čo sa urodí na danom území; toto je základom celkových verejných pomerov, respektíve absolútne nevyhnutným k hmotnému životu ľudí, čo nesmie byť nikdy zanedbané a ktorému musí byť všetko ostatné podriadené.

Za druhé Stav pretvárania.

Remeselné dielne, manufaktúry, umelecké dielne, výroba v úzkom slova zmysle sú tým, čo dávajú tvar plodom prírody, alebo ich činí užitočnejšími, alebo ich pretvárajú do príjemnejšej podoby. Toto znásobuje užívanie prírodných produktov, zväčšuje spotrebu, zvyšuje ich hodnotu, rozširuje hospodárstvo a zároveň je hlavným fundamentom obchodu.

Za tretie: Stav vymieňania.

Kupectvo, obchodovanie, ktoré dávajú pohyb hospodárstvu a výrobe, chápanými v úzkom slova zmysle - hoci výroba zahrňuje v širšom zmysle i samotný obchod - a otvárajú dopravné spojenie, upevňujú obeh, novou plodnou silou naplňujú životom ako jednotlivé časti [štátu] tak i celok.

Keď je v tomto všetkom opora udržiavajúca najvyššiu dokonalosť, keď ľud bohatne so šťastným úspechom, keď je dokonalé štúdium prírody, kvitnú umenia, vedy teoretické i praktické s nimi úzko spojené, zušľachtujú národný charakter, potom takýto národ sa označuje ako kultivovaný, jeho vlastnosťou je kultúra, najvyššia ozdoba ľudstva.

139 Stav ohrozenia, na ktorý sa nedalo vopred pripraviť, typicky prírodné katastrofy, kalamity, zemetrasenia atd. Sme presvedčení, že je to potreba dať do súvisu s kalamitou spôsobenou sopečnou činnosťou na Islande, o ktorej hovoríme v zborníku vydaného ku kolokviu o G. Berzeviczym vo Veľkej Lomnici.

140 Národné bohatstvá sú sumou moci, potenciálu štátu ale i potencie/schopnosti výroby produktov, či pestovania plodín, súbor schopností vytvárať, vyrábať, produkovať k uspokojeniu potrieb obyvateľov, ale i do „zásoby“, tak, aby tieto produkty boli okamžite k dispozícii; keď je potreba, keď nastane nečakaná pohroma, krízová situácia, dokáže sa daná krajina hospodársky zmobilizovať. Toto národné bohatstvo je ochrana/krytie, bezpečnostný vankúš, airbag, ktoré sa náhle objaví a prekvapí, akoby sa náhle tento zmobilizovaný potenciál objavil z neba a prekvapí všetkých, ktorí sú svedkami tej doby.

Cieľom každej občianskej spoločnosti,¹⁴¹všetkých verejných pomerov, je vyšší, dokonalejší stupeň šťastia ľudí. K tomuto šťastiu je potreba nedotknuteľnosť [súkromného] vlastníctva a istotu [osobnej] bezpečnosti, múdru vládu, pre všetkých rovnakú spravodlivosť; ano, skutočne hlavne toto potreba, aby ľudia boli mohli [normálne každodenne] žiť a zaistovať si živobytie.

Práve preto je treba, aby každá občianska spoločnosť mala hlavnú starosť o zaistenie základných potrieb pre život, hojných prostriedkov obživy a možností zárobku, aby, nakoľko to bude možné, mohli obyvatelia ľahko, pohodlne, príjemne a kultivovane tráviť život.

Toto je zaiste prísna povinnosť, ktorú má každá vrchnosť, je to ale potom i jej vlastný ošoh. Ak sa totiž nemajú dobre obyvatelia, potom odkiaľ by len by mohol brať svoju moc? Ved' ak niečo chýba v jednotlivých častiach [jednotlivým obyvateľom], či potom nebude rovnako chýbať i celku?! [=štátu].

Aká iná moc v štáte by mala byť, než početné obyvateľstvo a národné bohatstvo, ktoré sú oboje následkom zjednodušenia spôsobu života, možnosti zárobku a výroby.¹⁴²

Neistý je každý jas štátu, nech už sa opiera o čokoľvek, pokiaľ nevyžaruje z blahobytu národa.¹⁴³

Pravdaže k udržaniu života zvierat nie je treba veľa; i ľudia by boli mohli žiť ako ten dobytok v pustatinách, živiť sa rastlinami, plodmi, korenkami. Avšak údel¹⁴⁴ ľudí je postavený vyššie.

Pokiaľ veci, ktoré sú nevyhnutné k životu, a ktorých je nekonečno, vedú k vzniku umenia a vedy, ktorých príčina i následok sú rovnaké, tak tieto [potreby po veciach nevyhnutnej potreby] povznášajú ľudskú povahu, keď zväčšujú ľahkosť žitia a zvyšujú pracovitosť kvôli zárobku, znásobujú populáciu,¹⁴⁵ obeh a národné bohatstvo, a tým istým spôsobom sú i najúčinnjším liekom na pozdvihnutie moci štátu.

141 Lat. societatis civilis

142 Rastúca mzda/zárobok je podľa A. Smitha, Bohatství, str. 88 zas dôsledkom neustáleho rastu národného bohatstva.

143 Lat. Precarius est omnis, undecunque veniat, publicus nitor, nisi ex opulencia populi reluceat. Toto je kúzelná veta, ktorou by sa mali riadiť politici. Pokiaľ nechajú národ chudobnieť, znehodnocovať úspory, roztáčať inflačné špirály cez neadresné subvencie (dotácie na výstavby chodníkov, ktoré končia uprostred polí), namiesto zameraním subvencií na správne miesta, takýto štát bude blokovať tvorbu národného bohatstva.

144 Lat. destinatio

145 A. Smith, Bohatství, str. 86 – previazanosť rastu mzdy a rast obyvateľstva

Zvyk sa nám stáva našou druhou prirodzenosťou, nech už si akokoľvek učia kynici,¹⁴⁶ že totiž akýkoľvek luxus je zbytočný, a že sa môžeme zaobiť bez kávy, sladkého a korenia, že je možné si vystačiť s jedným odevom, že sú márne oné pyšné paláce a zbory hudobníkov, posmešné obrazy a rôzne divadelné vystúpenia... ľudia sú už im proste navyknutí, a hoci ich predsa zas až tak často nepožívajú, ale i tak ich zvyknú klásť medzi veci nevyhnutné pre život. Menia sa formy vlád, menia sa [politické] systémy, avšak tieto [naše ľudské] nevyhnutnosti vzniknuté zo zvyku pretrvávajú, síce v iných podobách,¹⁴⁷ ale nemôže ich zmeniť moc vlády, jedine, že by to zmenili samotné budúce generácie, inak vychované už od najmenšieho veku a odlišný duch [charakter] doby. A prečo by i ale vláda mala chcieť niečo meniť?

Prečo? Pretože by mohli byť [obyvatelia] múdрым riadením čo možno najlepšie smerovaní k svojmu vlastnému prospechu? Pretože by sa v nich mohol zjaviť vpletený ten najkrásnejší charakter človečenstva?¹⁴⁹ Luxus [prepych] je vlastne spotreba, bohatšie užívanie produktov, manufaktúrnych výrobkov a umeleckých diel. Keď všetka táto spotreba bude stimulom pre výrobu, zdá sa, že tento prepych je vcelku blahodarným, podporujúc domácu spotrebu, a plynúc z rozmachu domácej prosperity i najúčinnější prostriedok k posunutiu výroby a obchodu o niečo ďalej.

A tak teda hospodárstvo, výroba a obchod, ktoré dávajú ľudu spôsob obživy, posilňujú pomery v štáte, si vyžadujú zvláštnu starostlivosť vrchnosti, a každé utláčanie možnosti zabezpečenia obživy akéhokoľvek národa, každé zhoršenie pre výrobu a obchod, škodí tak ako útok na územie alebo politickú existenciu štátu.

Počujem už, ako niekto namietne: „Bohatstvo nie je potrebné k verejnému blahu - Uhorsko je mocné vďaka mužom a zbraniam. Veď blaženým bude i dedičan vo svojej biede, pretože iný [lepší] život nepozná, a viac prispieva k pocitu šťastia neznalosť v chudobe, než kto skúsil život v bohatstve“.

Toto je istotne kvetnaté tvrdenie, ale musíme tu oddeliť myšlienky, ktoré [s témou] nesúvisia; verejná moc je fundamentom verejného blaha. Toto ale bez bohatstva ľudu, na území dnešnej modernej Európy nie je nemožné. Už nestačí len mať mužov a zbrane k vedeniu vojen a k odrážaniu nepriateľskej sily; iste je treba

146 Filozofická škola v antickom Grécku 4. storočia pr. Kristom

147 mutantur regiminis formae, mutantur principia, manent haec consuetudinum necessitates, sub diversis licet formis.

148 diversusque saeculi genius

149 Prečo by mali vlády a štáty ovplyvňovať smerovanie potrieb ľudí? Sociálne inžinierstvo už bolo v rozl. podobách neúspešne testované v histórii (socialistické experimenty), ľuďom sa predpisovalo čo majú robiť, ako to majú robiť, potlačovali sa osobné slobody, preferencie a možnosť slob. voľby.

Zvyk sa nám stáva našou druhou prirodzenosťou, nech už si akokoľvek učia kynici,¹⁴⁶ že totiž akýkoľvek luxus je zbytočný, a že sa môžeme zaobiť bez kávy, sladkého a korenia, že je možné si vystačiť s jedným odevom, že sú márne oné pyšné paláce a zbory hudobníkov, posmešné obrazy a rôzne divadelné vystúpenia... ľudia sú už im proste navyknutí, a hoci ich predsa zas až tak často nepožívajú, ale i tak ich zvyknú klásť medzi veci nevyhnutné pre život. Menia sa formy vlád, menia sa [politické] systémy, avšak tieto [naše ľudské] nevyhnutnosti vzniknuté zo zvyku pretrvávajú, síce v iných podobách,¹⁴⁷ ale nemôže ich zmeniť moc vlády, jedine, že by to zmenili samotné budúce generácie, inak vychované už od najmenšieho veku a odlišný duch [charakter] doby. A prečo by i ale vláda mala chcieť niečo meniť?

Prečo? Pretože by mohli byť [obyvatelia] múdрым riadením čo možno najlepšie smerovaní k svojmu vlastnému prospechu? Pretože by sa v nich mohol zjaviť vpletený ten najkrásnejší charakter človečenstva?¹⁴⁹ Luxus [prepych] je vlastne spotreba, bohatšie užívanie produktov, manufaktúrnych výrobkov a umeleckých diel. Keď všetka táto spotreba bude stimulom pre výrobu, zdá sa, že tento prepych je vcelku blahodarným, podporujúc domácu spotrebu, a plynúc z rozmachu domácej prosperity i najúčinnější prostriedok k posunutiu výroby a obchodu o niečo ďalej.

A tak teda hospodárstvo, výroba a obchod, ktoré dávajú ľudu spôsob obživy, posilňujú pomery v štáte, si vyžadujú zvláštnu starostlivosť vrchnosti, a každé utláčanie možnosti zabezpečenia obživy akéhokoľvek národa, každé zhoršenie pre výrobu a obchod, škodí tak ako útok na územie alebo politickú existenciu štátu.

Počujem už, ako niekto namietne: „Bohatstvo nie je potrebné k verejnému blahu - Uhorsko je mocné vďaka mužom a zbraniam. Veď blaženým bude i dedičan vo svojej biede, pretože iný [lepší] život nepozná, a viac prispieva k pocitu šťastia neznalosť v chudobe, než kto skúsil život v bohatstve“.

Toto je istotne kvetnaté tvrdenie, ale musíme tu oddeliť myšlienky, ktoré [s témou] nesúvisia; verejná moc je fundamentom verejného blaha. Toto ale bez bohatstva ľudu, na území dnešnej modernej Európy nie je nemožné. Už nestačí len mať mužov a zbrane k vedeniu vojen a k odrážaniu nepriateľskej sily; iste je treba

146 Filozofická škola v antickom Grécku 4. storočia pr. Kristom

147 mutantur regiminis formae, mutantur principia, manent hae consuetudinum necessitates, sub diversis licet formis.

148 diversusque saeculi genius

149 Prečo by mali vlády a štáty ovplyvňovať smerovanie potrieb ľudí? Sociálne inžinierstvo už bolo v rozl. podobách neúspešne testované v histórii (socialistické experimenty), ľuďom sa predpisovalo čo majú robiť, ako to majú robiť, potlačovali sa osobné slobody, preferencie a možnosť slob. voľby.

mnoho mužov, ale i veľkú populáciu, umenie, vedu a ohromné množstvo peňazí. A odkiaľ ich získa vrchnosť, ak ich nebude mať ľud?

Subjektívne šťastie je položené vo vnímaní každého jedného jedinca, a v tomto ohľade cigán¹⁵⁰ alebo divoch, či ktokoľvek malomyselný, neznajúci lepší osud, a ani ho nežiadajúci, môžu byť označení za šťastných. Či je tento spôsob vnímania šťastia žiadúci? Nepoškrňuje neznevažuje dôstojnosť človečenstva?

Či neznalosť spolu s chudobou môžu spôsobiť nejaké iné vnímanie, než onen malomyselný pocit hlúpej apatie [nezájmu]? Šťastie objektívne pozostáva zo zdokonalenia onoho vznešeného údeltu [určenia] charakteru, ktorým sa ľudia odlišujú od nerozumných tvorov, čo bolo i cieľom všemohúceho Stvoriteľa, v pestovaní cností, ktoré sú najistejšími prostriedkami proti všetkým protivenstvám. Toto je nepochybná miera šťastia, ktorá môže i prekonať biedu a zlomiť alebo aspoň ulaviť protiventvá osudu.

Subjektívne šťastie nemôže pripadať v úmysel, pretože čo jednému je šťastie, pre druhého je nešťastím, tak ako predstava a pocit sa odlišujú od rozumu. Iste je bez akýchkoľvek pochybností šťastnejší anglický poddaný, ktorý musí odvádzať poplatky, než onen nahý Afričan, ktorý na spôsob lapenej divej šelmy, pokiaľ je urastený, tak je predaný za 20 alebo 30 zlatých ako nejaký predmet, ktorý je získaný kúpou na večné veky. To v súvislosti s hore uvedeným vedie k otázke, či je uhorský dedičan šťastný pri porovnaní s inými? Okrem toho, pretože podľa povahy objektívneho šťastia, učeným porovnaním, by bolo možné vyniesť rozsudok a túto otázku rozhodnúť jedným slovom.

Nech sa spýtajú rakúskeho sedliaka a uhorského dedičana, či sú šťastní. Keď ten prvý potvrdí, že je, ten druhý to zaprie.¹⁵¹ Spor je teda rozriešený.

Kto by pochyboval, že by obyvateľ Uhorska v budúcnu mohol byť šťastnejší, ak by sa roľník mohol s ľahkosťou oslobodiť od svojich povinností [voči vrchnosti], ak by si mohol ponechať aspoň nejaký prebytok, ak by i ten šľachtic, ktorý teraz je nútený vykonávať úlohu pastiera sviň, mohol viesť život v súlade so svojím postavením; ak by hocikto mohol splniť povinnosť a v rámci svojich možností ihneď prísť na pomoc, v prípade pohromy, ktorá postihla štát, a teda i vlasť, ak by viac kvitli umenia a vedy, ak by bola viacej rozšírená medzi ľudom praktická znalosť

150 Lat. zingarus. Berzeviczy sa vyjadril nešťastne, ale nejde mu o rasizmus. Berzeviczy si prial aj ekonomický rozvoj menšín. Úvahu treba chápať v kontexte škótskeho osvietenstva ako rozvoj od barbarstva k civilizácii. Veď aj pomery väčšinovej populácie miestami kritizoval ako miestami barbarské. Vid' Harro M. Höpfl: From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment, *Journal of British Studies*, roč. 17, č. 2, str. 19-40.

151 Berzeviczy chce poukázať na to, že šťastie rakúskych dedičanov vychádza z ich rastúceho bohatstva, čo sa v Uhorsku natoľko nedeje.

vecí, ak by bol väčší obeh peňazí a výroby a viac jednoduchších spôsobov získania zárobku, ak – čo by sa mohlo stať skrze úrodnosť prírody – by sa zdvojnásobili vnútorné sily kráľovstva, ak – v prípade potreby - by sa mohla zdvojnásobiť pomoc svojmu kráľovi, dvakrát pomôcť vlasti, či by potom bolo možné poprieť, že i kráľ i kráľovstvo, i obyvatelia by potom mohli byť šťastní?

O autoroch

Daniel Klein

Daniel B. Klein (*1962) je profesor ekonómie v Mercatus Center na George Mason University, kde riadi JIN katedru a vedie program o Adamovi Smithovi. Je autor kníh *Knowledge and Coordination: A Liberal Interpretation* (2013; Znalosti a koordinácia: liberálna interpretácia), *Smithian Morals* (2023; Smithovská etika) a *Central Notions of Smithian Liberalism* (2023; Centrálné pojmy smithovského liberalizmu). Je tiež šéfredaktor vedeckého časopisu *Econ Journal Watch*.

Niektoré z jeho nedávnych spisov kritizujú politiku jednotného správneho názoru, ktorú dnes presadzujú antiliberálne vlády, ako napríklad “*Misinformation Is A Word We Use to Shut You Up*” (“Dezinformácie sú slovo, ktoré používame, aby sme vás umlčali”).

Peter Gonda

Peter Gonda (*1973) je riaditeľ a ekonóm Konzervatívneho inštitútu M. R. Štefánika. V publikačnej činnosti a v prednáškach sa zameriava na princípy ekonómie a ekonomického myslenia, politickú ekonómiu, verejné financie, peniaze a menový systém, ekonomické aspekty Európskej únie a financovanie sociálnej sféry. V súčasnosti je koordinátor a lektor Akadémie klasickej ekonómie, koordinátor a lektor Klasickej ekonómie pre stredoškolákov a koordinátor cyklu ekonomických prednášok zahraničných osobností na Slovensku v rámci programu Conservative Economic Quarterly Lecture Series. Bol napríklad vedúci projektu Búranie mýtov o socializme a sociálnom štáte a dlhoročný externý lektor ekonómie na Univerzite Komenského v Bratislave.

Peter Gonda je autor knihy Eurozóna a alternatívy európskej economickej integrácie (2013), štúdie Ekonomické dôsledky členstva Slovenska v eurozóne (2014), hlavný autor a garant publikácie Reformné presmerovanie EÚ a európskej integrácie (2018), editor publikácie Sociálny štát: realita namiesto mýtov (2020), spolueditor publikácie Socializmus: realita namiesto mýtov (2020) a autor a editor ďalších publikácií, štúdií a iných textov.

Ondřej Čapek

Ondřej Čapek (*1974) se narodil v Praze a absolvoval Vysokou školu ekonomickou obor podniková ekonomika s vedlejší specializací filosofie. Na VŠE pokračoval i doktorském studiu, které dokončil na Karlově Universitě s prací *Skotské osvícenství: Jak víra a krása zrodily vědu a kapitalismus pod vedením Karla Theina*. Během doktorského studia učil na VŠE kursy Úvod do filosofie a Makroekonomie a vedl bakalářské práce. Na fakultě humanitních studií University Karlovy se podílel na semináři *Spory o lidskou přirozenost* a pravidelně se účastnil seminářů *Společnost pro kognitivní vědu a filosofii*.

Účastnil se mezinárodních konferencí *Libertarian International Spring Convention* v Paříži, *PhD Course in International Trade, Resources and Environment* v Dánsku a letní školy *Rothbard Seminar, Mises University, Ludwig von Mises Institute* v USA. Je autorem textů *Přirozenost jako mediální konstrukt* u Rolanda Barthesa a *filosofie Skotského osvícenství*, *Dokument: Nebe, peklo – paradoxní triumf společnosti kontroly* (s Michaelou Ledvinovou), *Vznik pojmu conjectural history* v rámci novověké transformace věd o člověku, *David Hume jako skeptický idealista* a *Mohou být Lyotardovy „Rozepře“ inspirací nové metodologie ve společenských vědách?* S Jánem Pavlíkem přeložil Smithovu esej *Úvaha týkající se prvotního formování jazyků*.

Marek Hudík

Marek Hudík (*1980) působí na Katedře manažerské ekonomie Fakulty podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze a v Centru pro teoretická studia. Zabývá se institucionální ekonomikou a aplikovanou mikroekonomií. V minulosti působil na International Business School Suzhou na Xi'an Jiaotong-Liverpool University v Číně a jako hostující profesor na renomovaných institucích v Číně, Itálii, Německu či USA. Je členem Akademie vysokého školství ve Velké Británii. Během své praxe získal několik ocenění za výuku a výzkum. Je autorem řady odborných a populárně naučných článků.

Róbert Chovanculiak

Róbert Chovanculiak (*1988) je analytik v INESS, kde nastúpil po predchádzajúcej spolupráci v roku 2015. Je absolvent Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde absolvoval aj postgraduálne štúdium na katedre Verejnej ekonomiky. Momentálne pôsobí aj ako research fellow na vysokej škole CEVRO Institut v Prahe. Vo svojom výskume sa venuje fungovaniu verejného sektora, internetovým technológiám a školstvu. Publikoval v Journal of Institutional Economics. Je autorom knihy Pokrok bez povolenia: Ako zdieľaná ekonomika, crowdfunding a kryptomeny zmenili svet a pravidelne píše newsletter - <https://robertchovanculiak.substack.com/>.

Jan Mošovský

Jan Mošovský (*1996) studoval ekonomii na University of Edinburgh, a nyní je doktorským studentem na Institutu ekonomických studií Univerzity Karlovy, kde mimo jiné učí v předmětu History of Economic Thought. Je také programovým manažerem v European Students For Liberty, jedné z největších klasicky liberálních studentských organizací. Jako ředitel výzkumu také působí v Liberálním institutu, kde se kromě výzkumným projektům věnuje také vzdělávacím programům, jako je například každoroční letní škola o ekonomii a liberalismu.

Tomáš Krištofóry

Tomáš Krištofóry (*1983) študoval národné hospodárstvo a filozofiu na VŠE v Prahe, kde obhájil diplomovú prácu “Adam Smith a G. W. F. Hegel: Neviditeľná ruka trhu” (2009). Podľa tejto práce Hegel predpovedal rozširovanie inštitúcií slobody, pričom čerpal z Adama Smitha. Pracuje v administratíve a externe študuje doktorát z dejín ekonómie na Erasmus University Rotterdam. Ako doktorand strávil vedecké stáže v Hegel-Archiv Bochum, Hoover Institution Archives Stanford a ako archivár pôsobil v Center for the History of Political Economy na Duke University. Publikoval články “The Early Reception of Austrian Economic Thought in Central Europe” (2020); “Early Influence of Adam Smith on the Economic Thought in Central Europe” (2020), “Between Menger’s Vienna and Schmoller’s Berlin, there’s Prague: Setting up the History of Czech Economic Thought” (2021), či “Englišova teleologie v kontextu okolných nemecky mluvicích škol myšlení” (2017). Posledné roky sa venuje dejinám ekonómie v krajinách niekdajšieho Rakúsko-Uhorska za posledných 250 rokov.

Gregor Berzeviczy

Gregor František Berzeviczy (*1763 †1822) absolvoval kežmarské lýceum, v štúdiu pokračoval do roku 1786 na univerzite v Göttingene u prvých nemeckých nasledovníkov Adama Smitha. Potom cestoval po dnešnom Nemecku, Francúzsku, Belgicku a Británii, kde získal ďalšie dôležité skúsenosti pre správu a reformy štátu a vrátil sa do vlasti. Po návrate bol štátnym úradníkom. Bol jedným z prvých praktických smithovských ekonómov na svete.

Pre uhorského kráľa Jozefa II. napísal návrh smithovských reforiem na zavedenie komerčnej spoločnosti, čiže kapitalizmu, nebol však vypočutý. V roku 1795 nový cisár nariadil popravu Martinovicsa a iných osvietencov, ktorí mali blízko k Berzeviczymu. Po procese sa Berzeviczy stiahol z aktívnej činnosti do svojho kaštieľa vo Veľkej Lomnici. Tam sa venoval vede, najmä ekonómii a vzťahu inštitúcií a ekonomického i spoločenského pokroku. Kritizoval, že feudálne vzťahy a merkantilistická hospodárska politika blokujú ekonomický rozvoj krajiny. Bol za zrušenie poddanstva. Okrem ekonomických tém skúmal Tatry, Spiš, a nedôstojné postavenie evanjelikov v Uhorsku.

Odkaz Adama Smitha

Pohľady z Česka a Slovenska

(zborník textov).

Peter Gonda, Tomáš Krištofóry, Jan Mošovský (editori).

Bratislava, 2024.

Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika.

Štefánikova 1, 811 06 Bratislava.

conservative@institute.sk

www.konzervativizmus.sk

Liberální institut.

Veselá 52, 756 51 Zašová.

Neprešlo jazykovou korektúrou.

Autorka obálky: Iva Nitkulinec

Zdroj obrázka na obálke: Web umenia: <https://www.webumenia.sk/dielo/>

SVK:GMB.A_3038

Autorka zalamovania: Charlotte Teleki

© Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, Liberální institut. Bratislava. 2024.

ISBN: 978-80-89121-26-7

EAN: 9788089121267